

6701

059

L-75

2009

3492-44

I

այ

38

059
L-78
այ

«Լ Ո Յ Ս»

Օ Ր Ա Ց Ո Յ Ց

1908

ՆԱՀԱՆՉ ԹԻԱԿԱՆԻ

Հայոց 4400—4401

Տօմարական թւական

ԹՅԾԷ—ԾԸ: 1357—58

Պատկերազարդ յաւելածով
ՀԻՆԳԵՐՈՐԿ ՏՍՐԻ

Ի միացրեց

մե

2 + 844.18

ԵՂԱՆԱԿԸ ԳՈՒՇԱԿՈՂ ՆՇԱՆՆԵՐ

(Ըստ Միխեղասի եւ Վօեցկովի)

Ա. Լաւ եղանակ լինելու ճառներ եւ.

1) Կուտակած կամ գմբէթաձև, պայծառ-սպիտակ, վառ եւ որոշ գծագրութիւն ունեցող ամպերը: 2) Ոչ մեծ կուտակւած ամպերը, որոնք բաժան-բաժան տարւում են երկնքի երեսին քամու ուղղութեամբ: 3) Պաղպղ գիշերն առաւօտեան, արեւածագից մի երկու ժամ յետոյ առաջացած քամի, որ մինչև կէս օր սաստկանում է երեկոյեան դէմ հանդարտւում: 4) Առատ ցօղը: 5) Մառախուղը, որ հաւաքուած է երեկոյեան եւ գիշերը հովիտներում եւ ձորերում եւ ցրւում արեգակի ծագելուց յետոյ: 6) Արեգակի կամ լուսնի շուրջը սպիտակ մեծ շրջաններ.

Բ. Եղանակի փոփոխութեան ճառներ

եւ: Պաւար գծագրութիւն ունեցող անորոշ ամպերը: 2) Կուտակւած ամպերը որոնք երեկոյեան դէմ չեն չքանում: 3) Կուտակւած ամպեր խիստ մեծանում են եւ հսկայական լինելով տեսք են ընդունում: Միաժամանակ լինում է քամի, բայց ոչ մշտառ: 4) Ցերեկը կամ առաւօտն երևում են մանր, գնդաձև, պայծառ ըսպիտակ ամպիկներ, երեկոյէ ն երևում են շերտաւոր կուտակւած ամպեր: 5) Ցերեկը պարե եղանակ է լինում, երեկոյեան դէմ ամպեր սկսւում են խտանալ եւ հաստ լնար: 6) Արեւածագից յետոյ սկսող քամի երեկոյեան դէմ չեն հանդարտւում:

1908 թւականի Քրիստոսի եւ Տոմարական
թւականին ՌՅԾԷ-ԾԸ: Նահանջ տարի:

Գիր տարւոյն ՌՇ.
Եօթներեակ ԲԳ.
Վերադիր Ը.
Խննատաներեակ Է.
Տանուտէր Կարիճն
Բուն ձայնք ԱՁ. ԲՁ. ԳՁ. ԴՁ. Աջա-
կողմեան. իսկ ԱԿ. ԲԿ. ԳԿ. ԴԿ. Ձա-
խակողմեան են՝ սկսեալ ի բուն բարե-
կենդանէ:

Տ Ա Ր Ե Մ Ո Ւ Տ Ն Ե Ր

Փրկչական Հին Տոմարին 1908 Յունվ. 1
Ազարիայի կամ փոքր Թվկ. ՄՂԳ.=293
Մարտ 21
Մահմետականաց Հիճրէթի Թ. 1326

Իսլամական Թ. 1324 Մարտ 1
Բուն շարժական Թ. Հայոց ՏԴՃԱ.=4401
Օգոստ. 7
Ըստ Յայսմ. ՌՅԾԸ=1358
Հրէից Թւականին 5669 Սեպտ. 7
Լատինական Թւականին 1909 դեկտ. 19
ՇԱՐԺԱԿ. ՏՕՆԵՐ ԵՆՐԱՆՑ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

Օր ԾՆՆԵԼՈՒՄ Ե ՔԱՅԵ. Կիւր. Յունվ. 6
Միջոց ԾՆՆԵԼՈՒՄ Ե ՔԱՅԵ. Կիւր. Յունվ. 29
Բարձր. Առաջաւորաց ԾՆՆԵԼՈՒՄ Ե ՔԱՅԵ. Փետրվ. 3

Ա. ՄԱՍՆԻԿՅԱՆԻ

Անվան

Օր Յեառնընդառաջի եՇ.	Փետ. 14
Բուն բարեկենդան	Փետ. 24
Ս. Լուսաւորչի ման, ի վերապն Մարտ	29
Օր Աւետման Աւագ ԲՇ.	Ապրիլ 7
Հաթիկ	> 13
Երեւման Խաչ	Մայիս 11
Համբարձում	> 22
Հոգեգալուս	Յունիս 1
Բարեկ. Լուսաւորչի պահոց	> 22
Բարեկ. վարդաւառի պահոց Յուլիս	13
Վարդաւառ	> 20
Միջոց ուտիք պատով չորս Շաբաթ.	
Բարեկ. Ս. Աստուածածնի Օգոստոս	10
Վերափոխումն Ս. Ածնի.	> 17
Միջոց ուտիք պատով չորս Շաբաթ	
Բարեկ. Ս. Պաշի	Սեպտեմբեր 7
Խաչվերաց	> 14
Բարեկ. Վարագայ Ս. Պաշի	> 21
Վարագայ Ս. Պաշի	> 28
Միջոց ուտիք շաբաթ	հոթն
Գիւս Խաչ	Հոկտեմբ. 26
Բարեկ. Յիսնակաց պահոց Նոյեմբ. 16	
Ս. Յակովբայ բարեկենդան Դեկտեմբ. 7	
Միջոց ուտիք օրեր	17
Օր բարեկ. Ծննդեան պահոց ԲՇ. Դեկ. 29	

ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐ

23 Ապրիլի—Անւանակոչութիւն Ն. Կ. Մ. Կայսրունի Ալէքսանդրա Ֆէօդորովայի:

6 Մայիսի—Անւանակոչութիւն Ն. Կ. Մ. Կայսեր Նիկոլայ Ալէքսանդրովիչի:	
14 Մայիսի—Թագադրութիւն Ն. Կ. Մ. Նիկոլայ Ալէքսանդրովիչի և Ալէքսանդրա Ֆէօդորովայի:	
25 Մայիսի—Ծնունդ Ն. Կ. Մ. Կայսրունի Ալէքսանդրա Ֆէօդորովայի:	
22 Յուլիոյ—Անւանակոչութիւն Ն. Կ. Մ. ալբի թագունի Մարիա Ֆէօդորովայի:	
30 Յուլիոյ—Ծնունդ Ն. Կ. Մ. Ժառանգի Ալէքսէյ Նիկոլայովիչի:	
5 Հոկտեմբ.—Անւանակոչութիւն Ն. Կ. Մ. Ժառանգի Ալէքսէյ Նիկոլայովիչի:	
21 Հոկտեմբ.—Դանակաւութիւն Ն. Կ. Մ. Կայսեր Նիկոլայ Ալէքսանդրովիչի:	
14 Նոյեմբ.—Ծնունդ Ն. Կ. Մ. ալբի Կայսրունի Մարիա Ֆէօդորովայի:	
6 Դեկտեմբ.—Անւանակոչութիւն Ն. Կ. Մ. Կայսեր Նիկոլայ Ալէքսանդրովիչի:	

Տ Ա Խ Տ Ա Կ Օ Ր Ա

Օր	Յունւար 31					Փետր. 29					Մարտ 31					
ԲՁ.		7	14	21	28		4	11	18	25		3	10	17	24	31
ԳՁ.	1	8	15	22	29		5	12	19	26		4	11	18	25	
ԴՁ.	2	9	16	23	30		6	13	20	27		5	12	19	26	
ԵՁ.	3	10	17	24	31		7	14	21	28		6	13	20	27	
Ուր.	4	11	18	25		1	8	15	22	29		7	14	21	28	
Շբ.	5	12	19	26		2	9	16	23		1	8	15	22	29	
Կիր.	6	13	20	27		3	10	17	24		2	9	16	23	30	

	Յուլիս 31					Օգոստ. 31					Սեպտեմբ. 30					
ԲՁ.		7	14	21	28		4	11	18	25		1	8	15	22	29
ԳՁ.	1	8	15	22	29		5	12	19	26		2	9	16	23	30
ԴՁ.	2	9	16	23	30		6	13	20	27		3	10	17	24	
ԵՁ.	3	10	17	24	31		7	14	21	28		4	11	18	25	
Ուր.	4	11	18	25		1	8	15	22	29		5	12	19	26	
Շբ.	5	12	19	26		2	9	16	23	30		6	13	20	27	
Կիր.	6	13	20	27		3	10	17	24	31		7	14	21	28	

*) ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ. Հաստ թւանշանները ցոյց են տալիս Հայոց և Կայսերական տօները,

Յ Ո Յ Յ 1908 Թ. *)

Օր	Ապրիլ 30					Մայիս 31					Յունիս 30					
ԲՁ.		7	14	21	28		5	12	19	26		2	9	16	23	30
ԳՁ.	1	8	15	22	29		6	13	20	27		3	10	17	24	
ԴՁ.	2	9	16	23	30		7	14	21	28		4	11	18	25	
ԵՁ.	3	10	17	24		1	8	15	22	29		5	12	19	26	
Ուրբ.	4	11	18	25		2	9	16	23	30		6	13	20	27	
Շբ.	5	12	19	26		3	10	17	24	31		7	14	21	28	
Կիրբ.	6	13	20	27		4	11	18	25		1	8	15	22	29	

	Հոկտեմբ. 31					Նոյեմբ. 30					Դեկտեմբ. 31					
ԲՁ.		6	13	20	27		3	10	17	24		1	8	15	22	29
ԳՁ.		7	14	21	28		4	11	18	25		2	9	16	23	30
ԴՁ.	1	8	15	22	29		5	12	19	26		3	10	17	24	31
ԵՁ.	2	9	16	23	30		6	13	20	27		4	11	18	25	
Ուր.	3	10	17	24	31		7	14	21	28		5	12	19	26	
Շբ.	4	11	18	25		1	8	15	22	29		6	13	20	27	
Կիր.	5	12	19	26		2	9	16	23	30		7	14	21	28	

Իսկ սև շրջանակների մէջ գրւածները—պահոց շաբաթներն են:

Պատկի խորհուրդն արգելում է

1) Իւրաքանչիւր չորեքմօտին (երեք-
շաբթի, լոյս չորեքշաբթի), ուրբաթմօտին
(հինգշաբթի, լոյս ուրբաթ) և կիրակնա-
մբօտին (շաբաթ, լոյս կիրակի): 2) Տէրու-
նական տօներին նախընթաց երեկոներին:
3) Այն կիրակի գիշերները, որոնց հե-
տեւէն օրը սրբոց տօն չի կատարւում:
4) Ծննդեան տօնի ութօրէից ընթացքում:
5) Շաբաթական պասերին, Մեծ պա-
սին, Յինանց օրերին, մինչև Յարու-
թեան առաջին կիրակին (Եղիակնայ
կիրակին): 6) Վարդավառի երեք օրերը,
Վերափոխման ինն օրը և Ս. Թաչի ամ-
բողջ շաբաթը:

Տարւոյ չորս եղանակների սկիզբը.

Գարունն սկսւում է մարտի 8-ին 3 ժ. 47 ր.
Ամառն » յունիսի 9-ին 11 ժ. 45 ր.
Աշունն » սեպտ. 11-ին 2 ժ. 21 ր.
Զմեռն » դեկտ. 9-ին 11 ժ. 24 ր.

ՕՐ

Յ Ո Ւ Ն Ի Ա Ր

Լ. ՆՏ

31 ՕՐ

1	* Գշ. դձ. գ. օր ծննդ. պահոց. Կաղանդ եւ տարեմուտ Յունաց եւ Թ. Կաղանդ, եւս տօն անա- նակոյութեան Յիսուսի եւ յիւա- սակ Խարսեղի Հայրապետին:	10	14
2	Դշ. դկ. գ. օր ծննդ. պահոց:	11	15
3	Եշ. աձ. ե. օր ծննդ. պահոց:	12	16
4	Ուր. Ակ. գ. օր ծննդ. պահոց:	13	17
5	Շբ. բձ. ճրագարոյց Ծննդեան եւ Յայտնութեան Յիսուսի Գը- րիստոսի. պատարագից յետոյ նախատօնակ: Երեկոյեան նաւա- կասիկ. մինչև ամսի 13-ը նախա- տօնակ է ամեն երեկոյ:	14	18
	Յ. եւ Թ. ճրագարոյց Տեառն:		
6	* Կիր. բկ տօն Ծննդեան եւ Մկրտութեան Յիսուսի Գրիս- տոսի: Զբօրնեաց հանդիսից յե-	15	19

0	Յ Ո Ի Ն Ի Ա Ր	Հ ՆՏ
	տոյ նախատօնակ, նոյնպէս և երեկոյեան:	
	Ութ օր ուտիք է անմիջոց:	
	Յ. Է. Ռ. Մկրտիչիւն Յիսուսի:	
	⊕ Լրումն լս. 5 ժ. 52 ր.:	
7	* Բշ. գձ. ք. օր ծննդ.	16 20
	Յիօսակ մեռելոց:	
8	* Գշ. գկ. գ. օր ծննդ.	17 21
	Տօմ. և Յայսմ Սրաց. Լ. օր:	
9	Դշ. դձ. դ. օր ծննդ.	18 22
10	Եշ. գկ. Է. օր ծննդ.	19 23
11	Ուր. աձ. գ. օր ծննդ.	20 24
12	Շք. աղ. է. օր ծննդ.	21 25
13	* Կիւր. Բձ. ք. օր Տօն Անուանակոչութեան Յիսուսի Քրիստոսի: Նախատօնակ. Հարսանիք:	22 26
	⊕ Վերջ. ֆռ. 15 ժ. 3 ր.:	
14	* Բշ. բկ Տօն Ծննդեան Յովհաննու Կարապետի:	23 27
	Անուանակոչութիւն Վ. Է. Կարապետի ամենայն կայոց Տ. Տ. Մկրտիչի Ա.	
15	Դշ. գձ.	24 28
16	Դշ. գկ. պահք.	25 29
17	Եշ. գձ.	26 30
18	Ուր. դկ. պահք.	27 31
19	Շք. աձ.	28 1
	Նոր տմար փետրւար:	
20	* Կիւր. աղ. ա. ծննդ. յետոյ:	29 2

0	Յ Ո Ի Ն Ի Ա Ր	Հ ՆՏ
	Հարսանիք:	
21	Բշ. բձ.	30 3
	⊕ Ծննդ. լս. 00 ժմ. 14 ր.	
22	Դշ. բկ.	1 4
23	Դշ. գձ. պահք:	2 5
24	Եշ. գկ.	3 6
25	Ուր. դձ. պահք.	4 7
26	Շք. դկ.	5 8
27	* Կիւր. աձ. ք. ծննդ. յետոյ:	6 9
	Հարսանիք:	
	Յ. Է. Ռ. Հայրապետացի Բարսի,	
	Կրիզորի Է. Յովնանու Ոսկեբերանի:	
28	Բշ. աղ.	7 10
	⊕ Առջ. ֆռ. 9 ժ. 25 ր.:	
29	Դշ. բձ.	8 11
30	Դշ. բկ. պահք.	9 12
31	Եշ. գձ.	10 13

ՕՐ
Փ Ե Տ Ր Ի Ա Ր
29 ՕՐ

1	Ուր. դ. պահք.	11	14
2	Շշ. դ.	12	15
3	* Կիր. դ. Գ Ծննդ. յետոյ, Բարեկ. Առաջաւորաց պահոց: Յ. Եւ Ռ. Տեառնընդառաջ:	13	16
4	Բշ. ած. ա. օր Առաջ. պահոց: ⊙ Լուսնի լս. 18 ժ. 36 ր.	14	17
5	Գշ. աղ. բ. օր Առաջ. պահոց:	15	18
6	Դշ. բծ. գ. օր Առաջ. պահոց:	16	19
7	Եշ. բկ. դ. օր Առաջ. պահոց: Տօմ և Յայսմ. Մեհեկան Լ. օր: Օր իջանելոյ ջերմութեան արեւու յօդա:	17	20
8	Ուր. դ. և. օր Առաջ. պահ. Յի- շատակ Յովնանու մարգարէին:	18	21
9	Շբ. դ. ս. Սարգսի զօրավարին և որդւոյ նորա Մարտիրոսին և չորեքտասան զինուորացն:	19	22

0	Փ Ե Տ Ր Ի Ա Ր	Լ	ՆՏ
10	* Կիր. դ. Գ. Ծննդ. յետոյ, Հարսանիք.	20	23
11	Բշ. Դկ. ս. Ատոլմեանց զօրավա- րացն: Տճ. Մուհարրէմ օր (30) Տարեմտ. 1326 թ. Հիւնրէթի:	21	24
12	Դշ. ած. ս. Սուքիասեանց վկայից և Ոսկեանց քահանայիցն: ⊕ Վերջ. Բո. 3 ժ. 47 ր.:	22	25
13	Դշ. աղ. պահք.	23	26
14	Նախաստեղծ Տեառնընդառաջի: * Եշ. բծ. Տեառնընդառաջ. Օր իջանելոյ ջերմութեան արեւու ի ջուր:	24	27
15	Ուր. բկ. պահք.	25	28
16	Շշ. Գճ. Իսահակայ Պարթևի Հայ- րապետին:	26	29
17	* Կիր. դ. և. Ծննդ. յետոյ, Հարսանիք: Նոր Տոմար մարտ:	27	1
18	Բշ. դ. Նախաստեղծ:	28	2
19	Գշ. դ. ս. Ղեւոնդեանց Բա- հանայիցն. ⊙ Ծննդ. լս. 12 ժ. 58 ր.:	29	3
20	Դշ. ած. պահք. Նախաստեղծ:	1	4
21	* Եշ. աղ. ս. Վարդանանց զօրավարացն մերոց 1036 վկա- յիցն, որք կատարեցան ի մեծ	2	5

պատերազմին: Պատարագից յե-
տոյ հոգեհանգիստ. Յիշատակ
համօրէն ննջեցելոց:

22	Ուր. բձ. պահը:	3	6
23	Շբ. բկ. Երեկոյեան եկեղեցու սեղանները ծածկուում են վարա- գոյրներով:	4	7
24	Դ. Կիր. գկ. Բուճ Բարեկեն- դան: Եւս Յ. և Ռ.:	5	8
25	Բշ. աձ. ա. օր մեծի պահոց: Սկիզբն ցրտոյն պառաւանց, որ տեւէ եօթն տիւ և ութն գիշեր:	6	9
26	Գշ. աղ. բ. օր մեծի պահոց: Չ Առջ. ֆռ. 22 ժ. 9 ր.:	7	10
27	Դշ. բձ. գ. օր մեծի պահոց:	8	11
28	Եշ. բկ. գ. օր մեծի պահոց:	9	12
29	Ուր. գձ. և. օր մեծի պահոց,	10	13

1	Շբ. գկ. գ. օր մեծի պահոց:	11	14
2	Դ. Կիր. գձ. բ. Գառասնորդական պահոց:	12	15
3	Բշ. գկ. բ. օր մեծի պահոց: Վերջ ցրտոյն պառաւանց:	13	16
4	Գշ. աձ. թ. օր մեծի պահոց:	14	17
5	Դշ. աղ. ժ. օր մեծի պահոց: ⊗ Լրումն լս. 7 ժ. 20 ր.:	15	18
6	Եշ. բձ. ժա. օր մեծի պահոց:	16	19
7	Ուր. բկ. ժբ. օր մեծի պահոց: Վերջ յիսուն աւուրց Բ. մասին ձմրան:	17	20
8	Շբ. գձ. ժգ. օր մեծի պահոց: Տօմ. և Յայմ. Արիգ: Դարեանամուտ և հասարակաց:	18	21
9	Դ. Կիր. գկ. գ. Կիր. Գառասնոր. դական պահոց: Անառակին:	19	22
10	Բշ. գձ. ժէ. օր մեծի պահոց:	20	23

0	Մ Ա Ր Տ	Հ ՆՏ
11	ԴՂ. ՂԿ. ԺԳ. օր մեծի պահոց:	21 24
12	ԴՂ. աձ. ԺԷ. օր մեծի պահոց:	22 25
	Է վերջ իւ. 16 ժ. 31 ր.:	
13	ԵՂ. ԱԿ. ԺԲ. օր մեծի պահոց:	23 26
	Լա. Աւետումն:	
14	Ուր. բձ. ԺԺ. օր մեծի պահոց:	24 27
15	Շբ. բԿ. Ի. օր մեծի պահոց:	25 28
16	* Կիր. գձ. Դ. Քառասնորդական պահոց: Տնտեսիկն:	26 29
17	ԲՂ. գԿ. Իբ. օր մեծի պահոց:	27 30
18	ԴՂ. Դձ. Իգ. օր մեծի պահոց:	28 31
19	ԴՂ. ՂԿ. Իդ. օր մեծի պահոց:	29 1
	Նոր տոմար սպրիկ:	
20	ԵՂ. աձ. Իե. օր մեծի պահոց:	1 2
	© Ծննդ. Զատիկ. իւ. 1 ժ. 42 ր.:	
21	Ուր. աԿ. Իզ. օր մեծի պահոց:	2 3
22	Շբ. բձ. Իէ. օր մեծի պահոց:	3 4
23	* Կիր. բԿ. Ե. Քառասնորդական պահոց: Խառատիկն:	4 5
24	ԲՂ. Դձ. Իթ. օր մեծի պահոց:	5 6
25	ԴՂ. գԿ. Լ. օր մեծի պահոց:	6 7
	Յ. եւ Ռ. Աւետումն ա. Աստուծածնի:	
26	ԴՂ. գձ. Լա. օր մեծի պահոց:	7 8
27	ԵՂ. ՂԿ. Լբ. օր մեծի պահոց:	8 9
	Յ Առաջ. իւ. 10 ժ. 53 ր.:	
28	Ուր. աձ. Լգ. օր մեծի պահոց:	9 10
	Նախատօնակ: Բացում է պատարագին սեղանի վարագոյրը:	

0	Մ Ա Ր Տ	Հ ՆՏ
29	* Շբ. աԿ. Լդ. օր մեծի պահոց:	10 11
	Ս. Գրիգորի Լուսավորչի եւ Մատթնի վերապն. պատարագից յետոյ ծածկում է վարագոյրը:	
30	* Կիր. բձ. Գ. Քառասնորդական պահոց: Գալսեհան:	11 12
31	ԲՂ. բԿ. Լզ. օր մեծի պահոց:	12 13

ՕՐ	Ա Պ Ր Ի Լ	Հ ՆՏ
	30 ՕՐ	
1	ԴՂ. գձ. Լէ. օր մեծի պահոց:	13 14
2	ԴՂ. գԿ. Լբ. օր մեծի պահոց:	14 15
3	ԵՂ. գձ. Լթ. օր մեծի պահոց:	15 16
	© Լրումն իւ. 20 ժ. 4 ր.:	
4	Ուր. գԿ. Լւ. օր մեծի պահոց:	16 17
	Տարեդարձ ծննդեան Տ. Տ.	

0	Ա Պ Ր Ի Լ	Լ ՆՏ
	Մկրտչի Ա. Կարոտիկոսի ամենայն հայոց ութսուն և ութ ամեակ, 1820—1908:	
5	Շք. ած. խա. օր մեծի պահոց, Յիշատակ Յարութեան Դադարու: Երեկոյեան բացում ևն վարա- գոյրները:	17 18
6	✠ Կիր. ակ. Ծաղկազարդ: Ան- դառաւ Սաւառեան, Դոնարա- ցէք երեկոյեան: Յ. եւ Ռ. եւս ծաղկազարդ: Նախատօնակ:	18 19
7	✠ Աւ. Բշ. բձ. պահք. Աւետման Աւետման:	19 20
	Տօմ. և Յայտ. Ահեկան: ⊕ Լրումն լուսնի:	
8	Աւ. Դշ. բկ. պահք. Յիշատակ առան կուսանաց:	20 21
9	Աւ. Դշ. գձ. պահք:	21 22
10	✠ Աւ. Եշ. գկ. պահք: Յիշատակ Ոսնկալի:	22 23
11	Աւ. Ուր. դձ. պահք: Յիշատակ չարչարանաց և խաչելութեան Յիսուսի Քրիստոսի: Յերեկոյեան Թափոր Թաղման: Ե վերջ. քառ. 05 ժմ. 15 ր.:	23 24
12	Աւ. շք. դկ. ճրագալոյց Յարու- թեան: Երեկոյեան պատարագ, ո- րից յետոյ նախատօնակ: Նաւակալութի:	24 25

0	Ա Պ Ր Ի Լ	Լ ՆՏ
13	✠ Կիր. Աձ. Զատիկ: Յ. եւ Ռ. Զատիկ:	25 26
14	✠ Բշ. Ակ. բ. օր Զատիկի, պատա- րագից յետոյ հոգեհանգիստ ի յի- շատակ համօրէն նշեցելոց:	26 27
15	✠ Դշ. Բձ. գ. օր Զատիկի:	27 28
16	Դշ. բկ. դ. օր Զատիկի.	28 29
17	Եշ. Գձ. ե. օր Զատիկի:	29 30
18	Ուր. Դկ. գ. օր Զատիկի: Նոր Տոմար Մայիս ⊕ ծննդ. լս. 14 ժմ. 26 ր.:	30 1
19	Շք. Դձ. է. օր Զատիկի: Յիշատակ զլիստաման Յովհաննու Մկրտչի:	1 2
20	✠ Կիր. դկ. ք. օր Զատիկի (Կրկ- նադատիկ). երեկոյեան անդառ- աւան:	2 3
21	Բշ. ած. Թ. օր Յինանց:	3 4
22	Դշ. ակ. ժ. օր Յինանց:	4 5
23	Դշ. բձ. ժա. օր Յինանց: Անուանկոյութիւն Ն. Կ. Մ. Կայս- րուհի Ալեքսանդրա Ֆեոդորովնայի,	5 6
24	Եշ. բկ. ժբ. օր Յինանց:	6 7
25	Ուր. դձ. ժգ. օր Յինանց: ⊕ Առաջ. քառ. 23 ժմ. 37 ր.:	7 8
26	Շք. գկ. ժդ. օր Յինանց:	8 9
27	✠ Կիր. դձ. Աշխարհամտարան (Կանաչ կիրակի):	9 10
28	Բշ. դկ. ժգ. օր Յինանց:	10 11
29	Դշ. ած. ժէ. օր Յինանց:	11 12
30	Դշ. ակ. ժբ. օր Յինանց:	12 13

Մ Ա Յ Ի Ս		Լ ՆՏ
31 ՕՐ.		
1	Եջ. բձ. ժթ. օր. Յինանց:	13 14
2	Ուր. բկ. ի. օր Յինանց:	14 15
3	Շբ. գձ. իա օր Յինանց:	15 16
	⊕ լմն լս. 8 ժմ. 48 ր.:	
4	* Կիր. գկ. (Կարմիր կերակի): Երեկոյեան անդաստան: Յ. եւ Ռ. ս. Գեորգ:	16 17
5	Բշ. դձ. իգ. օր Յինանց:	17 18
6	Դշ. դկ. իդ. օր Յինանց: Անւանակոյութիւն Ն. Կ. Մ. Կայսեր Նիկոլայ Ալեքսանդրովի:	18 19
7	Դշ. աձ. իե. օր Յինանց: Տօմ ե Յայսմ Մարերի:	19 20
8	Եշ. ակ. իզ. օր Յինանց:	20 21
9	Ուր. բձ. իէ. օր Յինանց:	21 22
10	Շբ. բկ. իր. օր Յինանց:	22 23
11	* Կիր. դձ. Տօն Արեւմտեմ ս. Խաչիւն: ⊕ զերջ. քառ. 05 ժմ. 15 ր.:	23 24
12	Բշ. դկ. լ. օր Յինանց:	24 25

Մ Ա Յ Ի Ս		Լ ՆՏ
0		
13	Դշ. դձ. լա. օր Յինանց:	25 26
14	Դշ. դկ. լբ. օր Յինանց: Թագադ- րութիւն Ն. Կ. Մ. Նիկոլայ Ալեք- սանդրովի եւ Ալեքսանդրա Ֆեօդո- րովնայի:	26 27
15	Եշ. աձ. լգ. օր Յինանց:	27 28
16	Ուր. ակ. լդ. օր Յինանց:	28 29
17	Շբ. բձ. լե. օր Յինանց:	29 30
18	* Կիր. բկ. 2. Զատիկից յետոյ: ⊕ ծննդ. լս. 03 ժմ. 10 ր.:	30 31
19	Բշ. դձ. լէ. օր Յինանց: Նոր Տոմար Յունիս,	1 1
20	Դշ. դկ. լբ. օր Յինանց:	2 2
21	Դշ. դձ. լթ. օր Յինանց:	3 3
22	* Եշ. դկ. լա. օր Յինանց: Համ- բարձուսն Գրիստոսի: Յ. Ռ. Լս Համբարձումն:	4 4
23	Ուր. աձ. լա. օր Յինանց պահք:	5 5
24	Շբ. ակ. լբ. օր Յինանց:	6 6
25	* Կիր. բձ. (Երկրորդ ծաղկա- ղարդ): Ծնունդ Ն. Կ. Մ. Կայսրուհի Ալեք- սանդրա Ֆեօդորովնայի: ⊕ առաջ. քառ. 23 ժմ. 37 ր.:	7 7
26	Բշ. բկ. խդ. օր Յինանց:	8 8
27	Դշ. դձ. խե. օր Յինանց:	9 9
28	Դշ. դկ. խզ. օր Յինանց:	10 10
29	Եշ. դձ. խէ. օր Յինանց:	11 11
30	Ուր. դկ. խր. օր Յինանց:	12 12
31	Շբ. աձ. խթ. օր Յինանց:	13 13

ՕՐ	Յ Ո Ւ Ն Ի Ս	Լ ՆՏ
	30 ՕՐ	
1	✠ Կիր. աղ. Հոգեգալուստ: (Պենտեկոստէ) յիսներորդ օր Ձառկի: Բարեկենդան եղիական պահոց: Յ. Ռ. և լր. ևս Հոգե- գալուստ:	14 14
2	Իշ. բձ. բ. օր Հոգ. պահք:	15 15
3	Գշ. բկ. գ. օր Հոգ. պահք: ⊙ լրմն. լս. 08 ժմ. 48 ր.:	16 16
4	Իշ. գձ. գ. օր Հոգեգալ. պահք:	17 17
5	Եշ. գկ. և. օր Հոգեգալ. պահք:	18 18
6	Ուր. դձ. Ձ. օր Հոգեգալ. պահք: Տօմ. Յայսմ. Մարգաց:	19 19
7	Շբ. դկ. է. օր Հոգեգալ:	20 20
8	✠ Կիր. աձ. ա. Կիրակի Յարու- թեան (Յիշատակ եղիայի Մար- գարէին): Նախատօնակ: Հարսա- նիք:	21 21
9	Բշ. աղ. Կուսանացն Հռիփսիմեանց:	22 22

0	Յ Ո Ւ Ն Ի Ս	Լ ՆՏ
	եկեղեցական հանդէս Հռիփսիմէի վանքում էջմիածնի մօտ: Նախա- տօնակ:	
10	⊙ Ամանամուտ և Արեւդարձ խեցգեանի. ցերեկն սկսում է կարճանալ, իսկ զիշերը երկարել: Իշ. բձ Կուսանացն Գայիանեանց: Եկեղեցական հանդէս Գայիանէի վանքում:	23 23
11	Իշ. բկ. պահք. երեկ Նախատօ- նակ:	24 24
12	Եշ. գձ Յովնանու Կարապետին և Աթանազիսեայ եպիսկոպոսին: Եկեղեցական հանդէս Շողակաթի վանքում:	25 25
13	Ուր. դկ. պահք: Երեկոյեան Նա- խատօնակ:	26 26
14	✠ Շբ. դձ. Ելն ի Վիրապէն ու Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ:	27 27
15	✠ Կիր. դկ. բ. Հոգեգալստ յետոյ: Տօն է Կաթողիկէ էջմիածնի: Հարսանիք:	28 28
16	Բշ. աձ. ⊙ ծննդ. լս. 15 ժմ 54 ր.:	29 29
17	Իշ. աղ Լտ. Առաքելոցն Պատրոսի և Պօ- ղոսի:	1 30
18	Իշ. բձ. պահք Նոր Տոմար Յուլիս:	2 1

0

Յ Ո Ւ Ն Ի Ս

Լ ՆՏ

19	Եջ. բկ	3	2
20	Ուր. դձ. պահք:	4	3
21	Շբ. գկ. Ներսիսի մեծի Հայրապետին մերոյ և Պաղայ եպիսկոպոսին:	5	4
22	* Կիր. դձ. Բարեկենդանս. Լուսաւորչի պահոց:	6	5
23	Բշ. դկ.	7	6
24	Գշ. աձ.	8	7
25	Դշ. ակ.	9	8
26	Եշ. բձ.	10	9
27	Ուր. բկ. Երեկոյեան նախատօնակ:	11	10
28	* Շբ. գձ. Գիւտ Նշխարացն Գրիգորի Լուսաւորչին:	12	11
29	* Կիր. գկ. դ. Հոգեգալ. յետոյ:	13	12
30	Հարսանիք:		
	Բշ. դձ.	14	13

ՕՐ

Յ Ո Ւ Լ Ի Ս

Լ ՆՏ

31 ՕՐ

1	Գշ. դկ. Դանիէլի Մարգարէին և երից մանկանցն՝ Սեղաբայ, Միսաբայ և Սրէգնաբովի:	15	14
	© լրումն լուսնի 21 ժ. 32 ր.		
2	Դշ. աձ. Նախատօնակ:	16	15
3	* Եշ. ակ. ս. Թարգմանչացն մերոց Ստեանկայ և Մեսրոպայ: Օշական գիւղում կատարում է եկեղեցական հանդէս և ժողովրդական տօն:	17	16
4	Ուր. բձ.	18	17
5	Շբ. բկ. Երեկ. Նախատօնակ:	19	18
6	* Կիր. դձ. և. Կիր. Հոգեգալ. յետոյ Գիւտ Տփոյ ս. Աստածամի: Հարսանիք:	20	19
7	Բշ. դկ. Տօմ. և Յայտ Հրոտից:	21	20
8	Գշ. դձ.	22	21
	€ վերջ. քառ. 19 ժ. 27 ր.		

0	Յ Ո Ի Լ Ի Ս	Լ ՆՏ
9	ԴՂ. դկ. պահք:	23 22
10	ԵՂ. աձ.	24 23
11	Ուր. ակ.	25 24
12	Շբ. բձ.	26 25
13	✠ Կիր. բկ. 2. կիր. Հոգեղալ յետոյ: Բարեկ. Վարդապառի պա- հոց:	27 26
14	ԲՂ. գձ. պահք:	28 27
15	ԴՂ. դկ. պահք:	29 28
16	ԴՂ. դձ. պահք:	30 29
	⊙ ծնունդ լուսնի 4 ժ. 38 ր.	
17	ԵՂ. դկ. պահք:	1 30
18	Ուր. աձ. պահք:	2 31
19	Շբ. ակ. Յիշատակ Տապանակի Հնոյ և Տօն Նորոյս ս. Եկեղեցւոյ: Նաւակատիք:	3 1
	Նոր Տոմար Օգոստոս	
20	✠ Կիր. բձ. Վարդապառ: Պայ- ծառակերպութիւն Յիսուս. Քրիս- տոսի: Անդաստան առաւօտ: և երեկոյեան: Միջոց ուտիք պա- սով չորս շաբաթ:	4 2
	Յ. և Ռ. Եղիայի Մարգարէի:	
21	✠ ԲՂ. բկ. պատարագից յետոյ հոգեհանգիստ ի յիշատակ համօ- րէն ննջեցելոց: Յիսուսակ մե- ռելոց:	5 3
22	ԴՂ. դձ. գ. օր Վարդապառի: Անւանակոչութիւն Ն. Կ. Մ. այրի	6 4

0	Յ Ո Ի Լ Ի Ս	Լ ՆՏ
23	Թագունի Մարիա Ֆեօդորովայի: ԴՂ. դկ. պահք:	7 5
	Ս առ. քառ Լ. 13 ժ 49 ր	
24	ԵՂ. դձ. լտ. Վարդապառ:	8 6
25	Ուր. դկ. Նախատօնակ: Յ. և Դ. Աննայի մօրն ս. Աստ- ւածածնի:	9 7
26	✠ Շբ. աձ. ս. Թագեօսի առա- փելոյն և Սանդիսոյ կուսին:	10 8
27	✠ Կիր. ակ. Հարսանիք:	11 9
28	ԲՂ. բձ.	12 10
29	ԴՂ. բկ.	13 11
30	ԴՂ. գձ. պահք: Ծնունդ Ն. Կ. Մ. Ժառանգի Ալեք- սէյ Նիկողայելի:	14 12
31	ԵՂ. դկ. ⊙ լրումն լուսնի 23 ժ. 0. ր.	15 13

Օ Գ Ո Ս Տ Ո Ս 1 ՆՏ
31 ՕՐ

1	Ուր. դձ.	16	14
2	Շբ. դկ.	17	15
3	Ք. Կիր. աձ. Հարսանիք: Լտ.	18	16
	Վերափոխումն ու. Աստուածածնի:		
4	Բշ. աղ.	19	17
5	Դշ. բձ.	20	18
6	Դշ. բղ. պահք.	21	19
	Շ վերջ. քառ. Լ. 8 ժ. 11 ր.		
	Տօմ. և Յայսմ. Աւելեաց: (6 օր)		
7	Եշ. դձ.	22	20
	Բուն շարժական թվկ. Հայոց		
	ՏԴՃԱ=4401:		
8	Ուր. դկ.	23	21
9	Շբ. դձ.	24	22
10	Ք. Կիր. դկ. Բարեկենդան ու. Աս-	25	23
	տուածածնի պահոց:		
11	Բշ. աձ. պահք:	26	24
	Տօմ. և Յայսմ. Թւական մեր նա-		

0	Օ Գ Ո Ս Տ Ո Ս	1 ՆՏ
	Լասարտ (30) Տարեմուտ ՌՅԾԸ=	
	1358 անշարժ. Թ. Հայոց ըստ	
	Յայսմ.	
12	Գշ. աղ. պահք:	27 25
13	Դշ. բձ. պահք:	28 26
	Յ ծնունդ Լ. 17 ժ. 22 ր.	
14	Եշ. բղ. դ. օր ու. Աստուածածնի	1 27
	պահոց:	
15	Ուր. դձ. պահք:	2 28
16	Ք. Շբ. դկ. Տօն Շողակաթի ու.	3 29
	Էջմիածնի ըստ տեսեան Գրի-	
	գորի ԼՍԼԱՎՈՐՃԻՆ: Նաւակա-	
	տիք. Նախատօնակ:	
17	Ք. Կիր. դձ. Վերափոխումն	4 30
	ու. Աստուածածնի: Անդաստան	
	առաւօտ. և երեկոյեան. պատա-	
	րագին կատարւում է խաղողի	
	օրհնութիւն: Միջոց ուտիք պա-	
	սով չորս շաբաթ: Նախատօնակ:	
18	Ք. Բշ. դկ. պատարագից յետոյ	5 31
	հողեանդիւտ, ի յիշատակ համօ-	
	րէն նշնեցելոց: Այս ինչ օր նա-	
	խատօնակ: Յիշատակ մեռելոց:	
19	Դշ. աձ. դ. օր Վերափոխման:	6 1
	Նոր տոմար Մեպտեմբեր	
20	Դշ. աղ.	7 2
	Յ առաջ. քառ. 2 ժ. 33 ր.	
21	Եշ. բձ.	8 3
22	Ուր. բղ.	9 4

0

Օ Գ Ռ Ս Տ Ո Մ

Լ ՆՏ

23	Շր. դձ.	10	5
24	* Կիր. գկ.	11	6
25	Բշ. դձ.	12	7
26	Գշ. գկ. և Յովակիմայ և Աննայի ծնողաց և. Աստուածածնի և կա- նանցն Իւղաբերից:	13	8
27	Դշ. աձ. պահք:	14	9
28	Եշ. աղ. և. Երեմեայ Մարգարէին: ⊗ լրումն լումնի 11 ժ. 44 ր.	15	10
29	Ուր. բձ. պահք:	16	11
30	Շր. բկ. Յերեկոյեան նախատո- նակ. Յ. և Ռ. Գլխատումն. Յով- հաննու Մկրտչի:	17	12
31	* Կիր. դձ. ԳԻԼՏ ԴՇԵԼՈՅ և. Աստուածածնի: Հարսանիք: Յ. և Ռ. ևս Գլխատում և. Աս- տուածածնի:	18	13

ՕՐ

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

Լ ՆՏ

30 ՕՐ

1	Բշ. գկ.	19	14
2	Գշ. դձ.	20	15
3	Դշ. գկ.	21	16
4	Եշ. աձ.	22	17
5	Ուր. աղ.	23	18
⊗ զեքջ. քառ. լ. 20 ժ. 55 ր.			
6	Շր. բձ.	24	19
7	* Կիր. բկ. Նախատոնակ: Բարեկենդան և. Պաշի պահոց: Հրէից Տարեմուտ 5669 թ.	25	20
8	* Բշ. դձ. պահք: Տօն ծննդեան և. Աստուած- նի Ի Ս. Երեմայի: Եւս Յ. և Ռ.	26	21
9	Դշ. գկ. պահք:	27	22
10	Դշ. դձ. պահք: Տօմ. և Յայտմ. հոռթ:	28	23
11	Եշ. գկ. պահք: ⊗ Արեգակը մտնում է կշիռ հա-	29	24

0	Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր	Լ ՆՏ
	մաստեղութեան մէջ, Աշնանա- մուտ և Հասարակած: Տիւ և գի- շեր հաւասարեում է:	
12	Ուր. ած. պահք:	30 25
	⊙ ծնունդ լուսնի	
13	Շբ. աղ. Նաւակատիք:	1 26
14	* Կիր. բձ. Խաչվերաց: Առա- ւօտեան անդաստան և երեկոյեան թափօր ս. Խաչի:	2 27
	Եւս Յ. և Ռ. Խաչվերաց, պահք է նոցա:	
15	* Բշ. բղ. Տօն Խաչի: Յիւսասկ միտ երց:	3 28
16	Գշ. գձ. Տօն եկեղեցւոյ:	4 29
17	Դշ. գղ. պահք: Տօն եկեղեցւոյ:	5 30
18	Եշ. դձ. Տօն եկեղեցւոյ:	6 1
	Նոր տոմար Հոկտեմբեր:	
19	Ուր. գղ. պահք: Տօն Խաչի:	7 2
20	Շբ. ած. Տօն Խաչի:	8 3
21	* Կիր. աղ. Բարեկենդան Վա- րդայ ս. Խաչի:	9 4
	⊙ առաջին քառ. լ. 15 ժ. 17 ք.	
22	Բշ. բձ. պահք:	10 5
23	Գշ. բղ. Կուսանացն Փեփրոնեայ, Մարիանեայ և Շուշանայ՝ դըս- տեր մեծին Վարդանայ: պահք:	11 6
24	Դշ. գձ. պահք:	12 7
	Յ. և Ռ. Գիւտ պատկերի. ս. Աս- տածածնի:	

0	Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր	Լ ՆՏ
25	Եշ. գղ. պահք:	13 8
26	Ուր. դձ. պահք:	14 9
27	Շբ. գղ. ս. Գեարգայ քաջամար- տիկ զօրավարին, Առքատսի և Ռամանոսի երգեցողին:	15 10
	Երեսունչորս երրորդ Տարեդարձ Գեորգեան Հոգեւոր ձեմարանի ս. Էջմիածնի:	
28	* Կիր. ած. Տօն Վարդայ ս. Խաչի: Հարսանիք:	16 11
	15-րդ Տարեդարձ Յովնան Վեհափառ Կաթողիկոսի Սահեայն Հայոց Մկրստի Ս.	
	⊙ լրումն լուսնի:	
29	Բշ. աղ.	17 12
30	Դշ. բձ.	18 13
	Յ. և Ռ. ս. Գրիգորի Լուսաւոր- չին մերոյ:	

0	Հ Ո Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր	1	Ն Տ
	31 ՕՐ		
1	ԴՂ. ԲԿ.	19	14
2	ԵՂ. ԴՃ.	20	15
3	Ուր. ԳԿ.	21	16
4	ՇԲ. ԴՃ.	22	17
5	* ԿԻՐ. ԴԿ. Անուանակոչութիւն Ն. Կ. Մ. Թա- գաժառանգի Ալեքսէյ Նեկլապեւչի: Հարսանիք:	23	18
	Ը վերջ. քառ. լուսնի:		
6	ԲՂ. աձ.	24	19
	Յ. և Ռ. Թովմայի առաքելոյն:		
7	ԴՂ. աԿ.	25	20
8	ԴՂ. ԲՃ.	26	21
9	ԵՂ. ԲԿ.	27	22
10	Ուր. ԳՃ. Տօմ. Յայսմ. Սահմի: Տօմ. Յայսմ. Սահմի Լ. օր:	28	23
11	ՇԲ. ԳԿ. ս. Թարգմանչաց Մես- րովբայ, Եղիշէի, Մովսիսի քեր- թողին, Դաւթի անյաղթ փիլիսո- փային, Գրիգորի Նարեկացւոյն և Ներսիսի Կլայեցւոյն:	29	24

0	Հ Ո Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր	1	Ն Տ
12	* ԿԻՐ. ԴՃ. Հարսանիք: ② ծնունդ լուսնի	1	25
13	ԲՂ. ԴԿ.	2	26
14	ԴՂ. աձ.	3	27
15	ԴՂ. աԿ.	4	28
16	ԵՂ. ԲՃ.	5	29
17	Ուր. ԲԿ.	6	30
18	ՇԲ. ԳՃ. ս. Աւետարանչացն՝ Մատ- թէոսի, Մարկոսի, Լուկասու և Յովհաննու:	7	31
19	* ԿԻՐ. ԴԿ. Նոր Տոմար Նոյեմբեր Հարսանիք:	8	1
20	ԲՂ. ԴՃ. Յ առաջին քառ. լուսնի:	9	2
21	ԴՂ. ԴԿ. Գահակալութիւն Ն. Կ. Մ. Կալսեր Նիկոլայ Ալեքսանդրովչի:	10	3
22	ԴՂ. աձ.	11	4
23	ԵՂ. աԿ.	12	5
24	Ուր. ԲՃ.	13	6
25	ՇԲ. ԲԿ.	14	7
26	* ԿԻՐ. ԴՃ. Գիւս Խաչ, Հար- սանիք:	15	8
27	ԲՂ. ԴԿ. ③ լրումն լուսնի:	16	9
28	ԴՂ. ԴՃ.	17	10
29	ԴՂ. ԴԿ.	18	11
30	ԵՂ. աձ. Յովհաննու Ոսկերեւան Հայրապետին:	19	12
31	Ուր. աԿ.	20	13

ՕՐ ՆՈՅԵՄԲԵՐ Լ ՆՏ

30 ՕՐ

1	Շբ. բձ. Տօն ամենայն սրբոց Հնոց և Նորոց, յայտից և ան- յայտից:	21	14
2	* Կիր. բկ. Հարսանիք:	22	15
3	Բշ. դձ.	23	16
	Չ առաջին քառ. լուսնի:		
4	Դշ. գկ.	24	17
5	Դշ. դձ. պահք:	25	18
6	Եշ. գկ.	26	19
7	Ուր. ամ. Նախատօնակ:	27	20
8	Շբ. ակ. Հրեշտակապետացն՝ Գար- րիէլի և Միքայէլի:	28	21
9	* Կիր. բձ. Հարսանիք: Տօմ. և Յայսմ. Տրէ Լ. օր:	29	22
10	Բշ. բկ.	30	23
	Չ ծնունդ լուսնի:		
11	Դշ. դձ.	1	24
12	Դշ. գկ.	2	25
13	Եշ. դձ.	3	26

0	ՆՈՅԵՄԲԵՐ	Լ ՆՏ
14	Ուր. գկ. պահք: Ծնունդ Ն. Կ. Մ. այրի Կայսրուհու արիա Ֆեօդորովնայի:	4 27
15	Շբ. ամ.	5 28
16	* Կիր. ակ. Բարեկենդան Յիսնակի պահոց:	6 29
17	Բշ. բձ. պահք: Չ առաջին քառ. լուսնի	7 30
18	Դշ. բկ. պահք: Նոր տոմար Դեկտեմբեր:	8 1
19	Դշ. դձ. գ. օր Յիսկ. պահոց:	9 2
20	Եշ. գկ. պահք: Երեկոյեան Նախատօնակ:	10 3
21	* Ուր. դձ. և. օր Յիսնկ. պահոց: Ընծայումն ս. Առաւմաւանի ի Տաւարն: Եւս Յ. և Ռ.	11 4
22	Շբ. գկ.	12 5
23	* Կիր. ամ. Հարսանիք:	13 6
24	Բշ. ակ.	14 7
25	Դշ. բձ.	15 8
	Չ լրումն լուսնի:	
26	Դշ. բկ.	16 9
27	Եշ. դձ.	17 10
28	Ուր. գկ. Երեկոյեան Նախատօ- նակ:	18 11
29	* Շբ. դձ. ս. առաքելոցն Թա- ղէսի և Բարդուղիմէոսի:	19 12
30	* Կիր. գկ. Հարսանիք:	20 13

ՕՐ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ Լ ՆՏ

31 ՕՐ

1	Բշ. ած.	21	14
2	Դշ. աղ.	22	15
3	Դշ. բծ.	23	16
Է վերջ. քառ. լուսնի:			
4	Եշ. բղ.	24	17
5	Ուր. գծ.	25	18
6	Շբ. գղ.	26	19
Անուանակոչութիւն Ն. Կ. Մ. Կայսեր Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչին:			
7	Ճ. Կիր. գծ.	27	20
Բարեկենդան ս. Յակովբայ պհց:			
8	Բշ. ղղ. Յերեկ. Նախատօնակ պհց:	28	21
9	Ճ. Դշ. ած. պահք. Յովսէփիւն ս. Աստածածնի ի յԱննայէ:	29	22
Եւս. Յ. և Ռ. Տօմ. և Յայսմ. Գաղոց:			
Սրբեզակը մտնում է Այծեղջիւր համաստեղութեան մէջ. 9 ժամ.			

Օ	ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ	Լ ՆՏ
6 ր. Չմեռնամուտ և Արեադարձ 9 ժամ 6 ր.: Ցերեկն սկսում է հրկարել, իսկ գիշերը կարճանալ:		
10	Դշ. աղ. պահք:	1 23
Շ ծնունդ լուսնի:		
11	Եշ. բծ. պահք:	2 24
12	Ուր. բղ. պահք: Երեկ. Նախատօն. Յ. և Ռ. լտ. Ծնունդ Քրիստոսի:	3 25
13	Շբ. գծ.	4 26
14	Ճ. Կիր. գղ. Հարսանիք:	5 27
15	Բշ. գծ.	6 28
16	Դշ. ղղ.	7 29
17	Դշ. ած.	8 30
Է առ. քառ. լուսնի:		
18	Եշ. աղ.	9 31
19	Ուր. բծ. պահք:	10 1
Նոր Տօմար Յունւար եւ Տարեմուտ 1909 թ.		
20	Շբ. բղ.	11 2
21	Ճ. Կիր. գծ. Հարսանիք:	12 3
22	Բշ. գղ. Յերեկ. Նախատօնակ:	13 4
23	Դշ. գծ.	14 5
24	Դշ. ղղ. պահք:	15 6
Յերեկոյեան Նախատօնակ: Յ. և Ռ. Ծննդեան Ճրագալոյց: Լտ. Յայտնութիւն Տեառն:		
Շ լրումն լուսնի:		
25	Եշ. ած. Յ. և Ռ. Ծնունդ Տեառն:	16 7
26	Ուր. աղ. Յերեկ. Նախատօնակ:	17 8

ԿԻՐԱԿԻ ՕՐԵՐԸ 1908 թ.

Յունւար	Փետրւար	Մարտ	Ապրիլ	Մայիս	Յունիս	Յուլիս	Օգոստոս	Սեպտեմբ	Հոկտեմբ	Նոյեմբեր	Դեկտեմբ
6	3	2	6	4	1	6	3	7	5	2	7
13	10	9	13	11	8	13	10	14	12	9	14
20	17	16	20	18	15	20	17	21	19	16	21
27	24	23	27	25	22	27	24	28	26	23	28
		30			29		31			30	

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՉԱՓԵՐ

Երկարութեան չափեր

Մղոնը=7 վերստի:
 Վերստը=500 սաժէնի=1500 արշինի=3500
 ստնաչափի:
 Սաժէնը=3 արշինի=48 վերշօղի=7 ստնաչա-
 փի=84 մատնաչափի=840 գծաչափի:
 Արշինը=16 վերշօղի=2¹/₃ ստնաչափի=28
 մատնաչափի:
 Վերշօղիը=1³/₄ մատնաչափի=17¹/₂ գծաչափի:
 Ստնաչափը=12 մատնաչափի=3³/₇ արշինի=6,⁸⁶
 վերշօղի:
 Մատնաչափը=10 գծաչափի=4¹/₇ վերշօղի:
 Գծաչափը=10 կէտերի:

Մակերեսային չափեր.

Դեսետարինը=2400 քառ. սաժէնի=0,0096 քառ.
 վերստի=117,600 քառ. ստնաչափի:

Դ Ե Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

0		Լ	ՆՏ
27	Շք. բձ. ս. Առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի:	18	9
28	Կ. Կիր. բկ. Հարսանիք: Յերեկ. Նախատօնակ:	19	10
29	Բշ. դձ. Բարեկենդան ծննդեան պահոց:	20	11
30	Դշ. գկ. պահք:	21	12
31	Դշ. դձ. պահք:	22	13

Կաղմեց՝ Խաչէն Վարդապետ
 Լազարեանց

Քառակ. սաժէնը=9 քառ. արշ.=2304 քառ.
վերշ.=49 քառ. ոտնաչափի:
Քառ. արշինը=256 քառ. վերշ.=51²/₃ քառ. ոտ-
նաչափի=784 քառ. մատնաչափի:

Բովանդակութեան չափեր.

Խորանարդ մղոնը=343 խոր. վերստի:
Խոր. վերստը=125,000,000 խոր. սաժ.
Խոր. սաժէնը=27 խոր. արշինի=343 խոր.
ոտնաչափի=110592 խոր. վերշ.=592704
խոր. մատնաչափի:
Խոր. արշինը=4096 խոր. վերշ.=12,7037 խոր.
ոտնաչափի=31052 խոր. մատնաչափի:
Խոր. ոտնաչափը=2728 խոր. մատնաչափի=0,0787172 խոր. արշ.=322425 խ. վերշ.

Ընդդէմքերի չափեր.

Հաստը ունի 12 չեւղերտ:
Չեւղերտը > 8 չեւղերիկ:
Չեւղերիկը > 8 զարնց:
Չեւղերտն իր մէջ պարունակում է՝ 380 ֆունտ
ցորեն կամ 354 ֆունտ հաճար կամ 290 ֆ.
դարի կամ 220 ֆ. վարսակ:

Հեղուկների չափեր.

Տակաոն ունի 40 վեդրո:
Վեդրոն՝ 8 շտոֆ կամ 10 կրոժկա:
Վեդրոն=30 ֆունտ ջրին:

Ծանուցեան չափեր.

Բերկովեցն ունի 10 փութ:
Փութն ունի 40 ֆունտ:
Ֆունտը՝ 32 լօտ կամ 96 մսխալ կամ 9216
դօլիա:
Հօտն ունի 3 մսխալ:
Մսխալն ունի 96 դօլիա:

Դեղաւան չափեր.

Ֆունտը ունի 84 մսխալ կամ 12 ունցիա:
Ունցիան > 8 դրախմ:
Դրախման > 3 սկրուպուլ:
Սկրուպուլը > 20 դրամ:

ԴՐԱՄՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆ

ԴՐԱՄՆԵՐԸ.	Ռուսաս.		Ֆրանս.		Գերման.	
	Բ.	Կոպ.	Ֆր.	Սանս.	Մր.	Պէնն.
Ռուս. բուրլին	1	—	2	66	2	16
Անգլ. ֆունտ. ստեր	9	46	25	22	20	43
Ֆրանս. ֆրանկը	>	37	1	—	—	81
Դերմ. մարկը	>	47	1	23	1	—
Աւստ. Ունգ. կրոնը	>	39	1	05	—	85
Թիւրք. պիաստրը ¹⁾	>	9	>	23	>	18
Ամերիկ. դօլլարը	1	94	5	18	4	19
Եսպան. իէնը	>	97	2	58	2	09

¹⁾ Պիաստրը=1 դուբուշի:

Ծանրութեան չափերի համեմատութիւն

Ռուս. ճուլիս.	Աւստ. ճուլիս.	Անգլ. ճուլիս.		Կիլո- գրամ.
		Avoir- dupoids.	Նրադ	
=1=	0,73126	0,90283	1,09718	0,40949
0,36749	=1=	1,23461	1,50039	0,56001
0,10763	0,00997	=1=	1,21528	0,45360
1,01142	0,66649	0,82286	=1=	0,37324
1,92020	0,83518	0,89398	1,08643	0,40550
1,95993	0,76851	0,94830	1,15306	0,34037
1,02076	0,74791	0,92337	1,12215	0,41884
1,03802	0,75907	0,93715	1,13890	0,42509
2,44205	1,76568	2,26461	2,67921	=1=
1,22095	0,89284	1,10230	1,33960	0,50000

Երկարութեան չափերի համեմատութիւնը:

Կիլո- մետր.	Աւստր. մղոն.	Զինա- կան. յի.	Թիւրք. աղապշ.	Ռուս. վերստ.
=1=	0,1347	1,7376	0,1872	0,9274
7,4203	=1=	12,8936	1,3889	6,9559
1,8551	0,2500	3,2234	0,3472	1,7389
1,6093	0,2168	2,7963	0,3012	1,5085
10,6884	1,4404	23,3782	2,0003	10,0030
7,5324	1,0151	12,8327	1,4099	7,0611
7,5864	1,0223	12,9428	1,4200	7,1115
0,5755	0,0775	=1=	0,1077	0,5395
3,8985	0,5251	6,7732	0,7295	3,6540
5,3427	0,7200	9,2836	=1=	5,0082
1,0667	0,1437	1,8535	0,1997	=1=

Վերսօլի, սանհիստերի եւ մասնաշարի (դիւլմի)
համեմատութիւն.

Վերջ. Դիւլիմ. Սանտիմ.			2
1	—	1,75 — 4,44	
2	—	3,50 — 8,89	
3	—	5,25 — 13,33	
4	—	7,00 — 17,78	
5	—	8,75 — 22,22	
6	—	10,50 — 26,67	
7	—	12,25 — 31,11	
8	—	14,00 — 35,55	
9	—	15,75 — 40,00	
10	—	17,50 — 44,44	
Սանտ. Դիւլիմ. Վերջ. Օկ.			1 Վերջ. Օկ.
1	—	0,3 — 0,22	
2	—	0,7 — 0,45	
3	—	1,18 — 0,67	
4	—	1,57 — 0,90	
5	—	1,7 — 1,12	
6	—	2,36 — 1,35	
7	—	2,76 — 1,57	
8	—	3,15 — 1,80	
9	—	3,54 — 2,02	
10	—	3,94 — 2,25	
Դիւլիմ. Վերջ. Սանտիմ.			1 Սանտիմ.
1	—	0,57 — 2,52	
2	—	1,14 — 5,04	
3	—	1,71 — 7,55	
4	—	2,28 — 10,07	
5	—	2,85 — 12,59	
			1 Սանտիմ.
			2 (Դիւլիմ.)
			3
			4
			5
			6
			7
			8
			9
			10
			11
			12
			13
			14
			15
			16
			17
			18
			19
			20
			21
			22
			23
			24
			25
			26
			27
			28
			29
			30
			31
			32
			33
			34
			35
			36
			37
			38
			39
			40
			41
			42
			43
			44
			45
			46
			47
			48
			49
			50
			51
			52
			53
			54
			55
			56
			57
			58
			59
			60
			61
			62
			63
			64
			65
			66
			67
			68
			69
			70
			71
			72
			73
			74
			75
			76
			77
			78
			79
			80
			81
			82
			83
			84
			85
			86
			87
			88
			89
			90
			91
			92
			93
			94
			95
			96
			97
			98
			99
			100

ԲԱՆԻՈՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Օրավարձի հաշվարար

Փող վճարելու կամ ստանալու ժամանակ բա-
լական դժար է լինում արագ կերպով հաշ-
վել, թե օրական հրքան պէտք է ստանալ
ամսական ոտճիկով աշխատող բանուրը: Անկ
դժարութիւնը զգալի չափով թեթևացնոյ
կարելի է հետեւեալ աղիւսակի միջոց:

Ամսա- կան	Օրա- վարձ	Ամսա- կան	Օրավար- ձը է պէտք է լինի	Ամսա- կան	Օրավար- ձը է պէտք է լինի	Ամսա- կան	Օրավար- ձը է պէտք է լինի	Ամսա- կան	Օրավար- ձը է պէտք է լինի
Բ.	Կող.	Բ.	Բ.	Կող.	Բ.	Բ.	Կող.	Բ.	Բ.
5	16 ² / ₃	23	—	762 ³ / ₃	41	1	362 ³ / ₃	59	1
6	20	24	—	80	42	1	40	60	2
7	25 ¹ / ₃	25	—	83 ¹ / ₃	43	1	43 ¹ / ₃	61	2
8	26 ² / ₃	26	—	862 ³ / ₃	44	1	462 ³ / ₃	62	2
9	30	27	—	90	45	1	50	63	2
10	33 ¹ / ₃	28	—	93 ¹ / ₃	46	1	53 ¹ / ₃	64	2
11	362 ³ / ₃	29	—	962 ³ / ₃	47	1	562 ³ / ₃	65	2
12	40	30	1	—	48	1	60	66	2
13	43 ¹ / ₃	31	1	3 ¹ / ₃	49	1	63 ¹ / ₃	67	2
14	462 ³ / ₃	32	1	62 ³ / ₃	50	1	662 ³ / ₃	68	2
15	50	33	1	10	51	1	70	69	2
16	53 ¹ / ₃	34	1	13 ¹ / ₃	52	1	73 ¹ / ₃	70	2
17	562 ³ / ₃	35	1	162 ³ / ₃	53	1	762 ³ / ₃	71	2
18	60	36	1	20	54	1	80	72	2
19	63 ¹ / ₃	37	1	23 ¹ / ₃	55	1	83 ¹ / ₃	73	2
20	662 ³ / ₃	38	1	262 ³ / ₃	56	1	862 ³ / ₃	74	2
21	70	39	1	30	57	1	90	75	2
22	73 ¹ / ₃	40	1	33 ¹ / ₃	58	1	93 ¹ / ₃	76	2

ԺԱՄԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆ

Երբ որ Պետերբ. ժ. 12-ն է լինում, այն ժաման.

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Գերեկ.	Ժ. Բ.	Գերեկ.	Ժ. Բ.
Բագում	1 18	Աստրախան	1 11
Եկատերինոզ.	12 34	Վարչաւայում	11 23
Երևանում	12 56	Վլադիկավկազ	12 58
Թիֆլիսում	12 58	Տաշկենտում	2 30
Մոսկւայում	12 29	Գուբայիսում	12 49
Սիմֆերոպոլ	12 15	Օդեսայում	12 2

ԱՐԱՍԱԽԻՄՈՒՄ

Գերեկ.	առաւօտ.	Գերեկ.	առաւօտ.
Բերլինում	10 52	Նիւ-Եօրկում	5 43
առաւօտ.	—	Կ. Պոլսում	11 58
Լոնդոնում	9 41	Վիեննայում	11 4
Հոսում	10 48	Փարիզում	10 8
գիշեր.	—	գիշեր.	—
Մեկսիկայում	3 23	Ս. Ֆրանցիսկ.	1 52

Մ Ո Ւ Ր Հ Ա Կ

Մուրհակ (вексель) տալ կարող են այն
բոլոր անձինք, որոնք իրաւունք ունին պար-
տաթուղթ տալու: Պարտաթուղթ չեն կարող
տալ անչափահասները, խելագարները, վատ-
նիչ յայտարարւածները, բոլոր քաղաքացիա-
կան իրաւունքներից զրկւածները և այլն:

Մուրհակ տալ չեն կարող. 1) հոգևորա-
կանները, 2) այն գիւղացիները, որոնք ոչ
անշարժ կայք ունեն, բացի իրանց հողարած-
նից (նաղել), և ոչ էլ առևտրական վկայական:
Պատկւած կանայք կարող են միայն
ամուսնու թոյլտուութեամբ մուրհակ տալ, իսկ

Մուրհա- կի գու- մար միլիէն	Մուրհա- կադրի արժէք
Բութի	Բ. Գ.
50	— 10
100	— 15
200	— 30
300	— 45
400	— 60
500	— 75
600	— 90
700	1 05
800	1 20
900	1 35
1000	1 50
1500	2 25
2000	3 —
3000	4 50
4000	6 —
5000	7 50
6000	9 —
7000	10 50
8000	12 —
9000	13 50
10000	15 —
20000	30 —
30000	45 —
40000	60 —
50000	75 —

օրիորդները (նոյն իսկ չափա-
հասները) ծնողներէ թոյլ-
տուութեամբ, եթէ նրանցից
բաժանում չեն: Բայց եթէ
նրանք իրանց տնտեսով մի որե
է աւետարակտն հաստատու-
թիւն կամ գործ ունին, այն
ժամանակ կարող են և առանց
ամուսնու կամ ծնողի համա-
ձայնութեան մուրհակ տալ:

Մուրհակ տալու իրաւունք
չունեցողները աւած մուր-
հակները չեն կարող իսկական
մուրհակի ոյժ ունենալ, սա-
կայն նրանք առ ոչինչ չեն
համարուած, այլ նոյն ոյժն
ունեն, ինչ որ հասարակ պար-
տաթղթներ:

Մուրհակները գրուած են
առանձին մուրհակաթղթի վը-
բայ, որոնց արժէքը կարելի է
որոշել այս երեսի աղիւսակով:
Եթէ մուրհակը հասարակ
թղթի վրա է գրած, այն ժա-
մանակ նա չի համարուած մուր-
հակ և չունի մուրհակի ոյժ:

Մուրհակները լինում են
երկու տեսակ. 1. կապալակ
մուրհակ և 2. փոխանակա-
ղիւ: Առաջին դէպքում մուր-
հակ աւողը ինքը պիտի վճարէ

գումարը, իսկ երկրորդ դէպքում— նա մէկ ու-
րիշին է յանձնարարում վճարել:

Մուրհակները գրուած են երկու տեսակ,
բառ առաջին պահանջման (по предъявлению)
կամ օրոշ ժամանակով (сроковые): Առաջին
դէպքում պարտապահը իր պարտքը պիտի
վճարէ իսկոյն, երբ որ պահանջեն: Երկրորդ
դէպքում արժած ժամանակը լրանալուց յետոյ:

Եթէ աչդ ժամանակամիջոցներում պար-
տապահը իր պարտքը չվճարէ, պէտք է մուր-
հակը ներկայացնել նոտարին, որը օ ինական
ձեռով մակագրում է չվճարման մասին (про-
тестъ): Դրանից յետոյ պարտատէրը դատաբա-
նի միջոցով կարող է պահանջել դումարը:

Մուրհակներն իրանց սլծք կորց-
նում են. 1) երբ գրած են «բոտ առաջին
պահանջման», բայց 12 ամսույ ընթացքում
չեն ներկայացրած նոտարին բողոքելու (про-
тестование) համար: 2) եթէ գրած են «որոշ
ժամանակով» կամ «բոտ առաջին պահանջ-
ման», բայց բողոքելուց յետոյ 5 տարւայ ըն-
թացքում չեն առաջարկած վճարելու: Աչդ
երկու դէպքում էլ մուրհակները պահպանում
են իրանց նշանակութիւնը 10 տարի, իրրե
պարտաթուղթ (до 10 л. со дня).

Մուրհակները գրուած են որոշ ձեռով.
օրինակ.

ա. Հասարակ մուրհակ.

Բազու 4 նոյեմբերի 1905 թ.:

Մուրհակ 2000 Բ.: Այս օրից վեց ամիս
յետոյ պարտաւոր եմ այս մուրհակով վճարե-

լու երեանցի պ. Վարդան Մարտիրոսեան Շահինեանցին երկու հազար ըուրլի: Բագեցի 2-րդ կարգի վաճառական Սահակ Բզնունի:

Բագու. 1907 թ. 25 յունւարի: Մուրհակ 100 ըուրլու: Առաջիկայ 1906 թ. յունւարի քսան և հինգին այս իմ մուրհակով պարտաւոր եմ վճարել Բագուի վաճառական Գ... Մ... հարիւր ըուրլի:

Կար. Սարգսեան

բ. Փոխանակագիր.

Շուշի, 22 մայիսի 1905 թ.

Մուրհակ 100 ըուրլու: Ըստ առաջին պահանջման—(կամ վերոյիշեալ թւից քառասուն օր յետոյ)—վճարեցեք այս մուրհակի համեմատ Ալէքսանդրապօլցի վաճառական Սմբատ Մանուկեանցին հազար ըուրլի: Արամ Աթանասեանց:

2-րդ կարգի վաճառական Արտմ Արշալուսն, Կարս քաղաքում:

ՄՈՒՐՀԱԿԻ ԶԵՂՁԸ

Զեղջը և առհասարակ մի որևէ դրամագլխի տօկոսը հեշտութեամբ հաշուելու համար պէտք է դրամագլուխը բազմապատկել օրերի թւի վրա և արտադրեալը բաժանել համապատասխան բաժանարարի վրա, հետևեալ աղիւսակի համեմատ.

0/0	Բաժանարար
3	12000
3 ¹ / ₄	11077
3 ¹ / ₂	10286
3 ³ / ₄	9600
4	9000
4 ¹ / ₂	8000
5	7200
5 ¹ / ₂	6545
6	6000
6 ¹ / ₂	5538
7	5143
7 ¹ / ₇	4800
8	4500
8 ¹ / ₂	4235
9 ¹ / ₂	3789
10	3600
11	3273
12	3000

Ա. օրինակ. 4000 ըուրլու մուրհակի 15 օրւայ գեղջը $30/0-ով = 4000 \times 15 = 60000:12000 = 5$ ըուրլու:

Բ. օրինակ. 6950 ըուրլին $60/0-ով$ 34 օրում կըբերէ $6950 \times 34 = 236.300:6000 = 39$ ր. 38 կ. տօկոս:

Այդ ձևով կարելի է գտնել և ուրիշ գումարների տօկոսը:

ԴՐՈՇՄԱՏՈՒՐԳ

(Гербовый сборъ)

5 կապէկանոց դրամատուր դրոշմանիշ պէտք է կպցնել այն բոլոր հաշիւների, ստացականների և այլ նմանօրինակ թղթերի

վրա, որոնց գումարը 5 ր. աւել է: Մինչև 5 ր. գումարը դրոշմանիշ չէ պահանջում:

10 կուպ. դրոշմատուրքի ենթարկուած է իւրաքանչիւր թերթը—հաւատարմաթուղթ մի որևէ հիմնարկութիւնից 5 ըուրլուց աւելի գումար—(սոճիկ, կենսաթոշակ, ընծայ կամ օժանդակութիւն)—ստանալու: Փաստաթղթեր, որոնց գումարը 50 ր. աւել չէ:

Գրքոյկներ—(80 էրեսից ոչ աւել)—որոնցով

ապառիկ ապրանք են վերցնում վաճառատներինց։
15 կռպ. զրոյմատուրքի ենթարկում է իւրաքանչիւր թերթը՝ պետութեան հաստատած ատենների ու հաստատութիւնների տւած ստացականների՝ փող, փաստաթղթեր կամ այլ առարկաններ ստանալու մասին. ապահովագրական պոլիսները, եթէ ապահովութեան պրեմիան 9 — 15 բուրլի է. անշարժ կայքերի և յանձնարարութիւնները մասին կատարւած արձանագրութիւնները, եթէ գումարը 50 — 100 բուրլի է։ Իւրաքանչիւր փաստաթուղթ — տոմսակ, հաշիւ, ստացական և այլն, եթէ արժէքի գումարը 50 բուրլուց աւել է տարեկան։

60 կռպ. իւրաքանչիւր թերթը մասնաւոր մարզկանց կամ հիմնարկութիւնների, տւած խնդրագրերի, յայտարարութիւնների, դանդառների, բացատրութիւնների և այլն։ Ապահովագրական պոլիսները, եթէ պրեմիան 15 — 30 բուրլի է յանձնարարութիւնների կամ անշարժ կայքի մասին կազմած արձանագրութիւնները, եթէ գումարը 10) — 300 բուրլի է։

1 բուրլի իւրաքանչիւր թերթը, վաճառականութեամբ կամ արհեստներով պարագելու թոյլտուութեան վկայականները։ Ամեն տեսակ հաւատարմական նամակներ, կտակաթղթեր։ Պայմանաթղթեր և վաճառականական ամեն տեսակ կապակցութիւններ, երբ գումարը անյաշտ է։ Ապահովագրական պոլիսները, եթէ պրեմիան 30 բ. աւել է, պարտաթղթերը և զբաւաթղթերը, եթէ արժէքի գումարը 1000 բուրլի աւել է։

ԿԱՊԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՏՈՒՐՔ

ԿԱՊԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՏՈՒՐՔԸ
ՎԵՐՅՆԻՈՒՄ Է ՆԵՏՆԵԱԼ
ՉԵՒՈՎ

Актовый сборъ

Թերթ	Գլխը	Բարձր տեսակ	Լի	Ստոր տեսակ	Լի
բ.	կ.	մինչև	մինչև		
— 40	100	1000			
— 80	200	2000			
1 20	300	3000			
1 60	400	4000			
2 —	500	5000			
2 40	600	6000			
2 80	700	7000			
3 20	800	8000			
3 60	900	9000			
4 —	1000	10000			
8 —	2000	20000			
12 —	3000	30000			
16 —	4000	40000			
20 —	5000	50000			
24 —	6000	60000			
28 —	7000	70000			
32 —	8000	80000			
36 —	9000	90000			
40 —	10 00	100000			
80 —	2 000	200000			

Կապակցութեան տուրքը լինում է 2 տեսակ՝ ա) բարձր և բ) ստորին։

Բարձր տեսակին ենթարկում են՝ 1) գլխաւորապէս տիրապետութեան վերաբերեալ կապակցութիւններ, որոնց գումարը 50 բ. աւել է. այն է՝ 1) շարժական կամ անշարժ կալուածք, գնելու, զրաւ գնելու, բրեհելու, տիրելու կամ օգտուելու մասին պայմանագրերը, 2) պայմանագրեր ընկերութիւնների մասին, 3) կապուների տուգանքի, հաշտութեան և այլ նման օրինակ թղթեր։ 1) տկցիւնները. պայերը, օրլիգացիւնները, զբաւաթղթերը և այլն։

Ստորին տեսակին ենթարկում են 50 բ.

աւել գումար պարունակող կապակցութիւնները. 1) վաճառականական գործողութիւնների

մասին. 2) նախնական կապակցաթուղթ (за-
продажная запись)՝ գոյքը վաճառելու մասին. 3)
պարտաւորաթուղթը ուրիշին յանձնելու մա-
սին ստորագրութիւն:

Պ Օ Ս Տ

1 Փակ նամակների քաշը պէտք է լինի
օտար քաղաքներինը՝ 5 ֆունտից ոչ աւելի,
քաղաքայինը՝ 1 ֆունտից ոչ աւել:

Արգելւում է փակ նամակ դնել ծանրոց-
ների (посылка) մէջ, հակառակ դէպքում առ-
նում է տուգանք մի լօտից 1 ռ.

Փակ նամակները կարող են լինել.

Հասարակ—օտար քաղաքներ ուղարկե-
լու համար լօտին 7 կոպ., իսկ քաղաքներում
3 կոպ., արտասահման—10 կոպ.

Հասարակ նամակներին կարելի է չկպցնել
պօստային մարկաներ: Այդպիսի նամակներն
ուղարկւում են, բայց ստացողը պիտի տալ
իւրաքանչիւր լօտին 14 կ., իսկ արտասահ-
մանեան թղթակցութիւնների իւրաքանչիւր
լօտին 20 կոպ., այսինքն սովորական գնից 2
անգամ աւել:

Առանց մարկաների նամակ չի կարելի
ուղարկել միայն կառավարչական հաստատու-
թիւններին: Եթէ նամակը պիտի մնայ պօս-
տատանը, մինչև որ ինքը, ստացողը, գնայ ու
պահանջէ, այդ դէպքում պէտք է հասցէի վրա
աւելացնել «до востребования» (ցպահանջ): Այդ-
պիսի նամակը պոստատանը պահւում է 6 ամիս:

Ապաւնովացրած նամակի վրա պէտք է
գրել «заказное» բառը: Իւրաքանչիւր այդպի-
սի նամակից առնում է, բացի քաշի համար
սահմանած գնից, ապահովութեան տուրք 7
կոպ. իսկ եթէ նամակը արտասահման է գը-
նում—10 կոպ.: Եթէ այդպիսի նամակը կոր-
չի, պօստի վարչութիւնը պարտաւոր է 10
րուրլի տալ ուղարկողին կամ ստացողին,
բայց պահանջը պէտք է յայտնէ ուղարկողը:

II Բաց նամակները արժեն՝ քաղա-
քայինը 1 կոպ. քաղաքից դուրս 3 կոպ.,
իսկ արտասահմանի համար—4 կոպ.: Բաց
նամակը ապահովացնելու համար պէտք է տալ
աւել 7 կոպ., իսկ արտասահմանի համար՝ 10
կոպ.: Պատասխանով քաց նամակը արժէ 6 կ.,
իսկ արտասահմանի համար—8 կոպ.

III Փարբերներ (Бандерольные отправления).
Տպած գրքերը, թղթերը, նամակները և լրա-
գիրները ուղարկւում են բաց ծրարների կամ
փաթեթների մէջ, որոնք կոչւում են բանդե-
րօլ: Կարելի է այդպէս ուղարկել և ձեռագիր
հեղինակութիւններ և այնպիսի թղթեր, ո-
րոնք ընթացիկ նամակների և կամ զրազրու-
թիւնների բնաւորութիւն չունեն, ապրանք-
ների այնպիսի նմուշներ, որոնք գին չու-
նեն: Օտար քաղաքներ ուղարկելու համար
պէտք է վճարել իւրաքանչիւր 4 լօտին 2
կոպ.: Բանդերօլի քաշը պէտք է լինի 128
լօտից ոչ աւել, իսկ ապրանքների նմուշնե-
րի համար—28 լօտից—ոչ աւել: Բանդերօլը
ապահովացնելու համար պէտք է աւել տալ 7

կողմ: Պատասխանելու վաճառում են բանդե-
րօլների համար պատրաստած տոանձին թղթեր:

IV Ծանրոցներ (посылка) գնահատած
կամ առանց գնահատութեան՝ պէտք է լինին
կամ արկղիների մէջ, կամ կարած քաթանի,
կաշու մէջ: Ծանրոցը դրսից կապուում է թո-
ղով, որի հանգուցները պէտք է կնքվին
պատասխանը արքունական կնիքով: Ուղար-
կողի կամքից է կախւած գնահատել ծանրոցը
կամ թողնել առանց գնահատութեան: Ծան-
րոցների մէջ արգելուում է դնել փող կամ նա-
մակ, հակառակ դէպքում փողի $\frac{1}{4}$ մասը գը-
րավուում է գանձարանի օգտին, իսկ նամակի
համար վերցւում է տուգանք յօտին 1 րուբլի:
Ծանրոցների մէջ արգելւած է ուղարկել
դիւրավառ և հեղուկ իրեր:

Ծանրոցներ ուղարկելու համար 1904 թ.
յուլիսի 1-ից մտցրած է հետեւեալ նոր սա-
կաղինք:

1) Ամբողջ կաշարութիւնը բաժանած է
3 մասի կամ գօտիի՝ ա) — Ներդպական
Ռուսաստան Անդրկովկասի հետ միասին բ) —
Արեւմտեան Սիբիրը, Թուրքեստանը և Անդըր-
կասպեան երկիրը գ) — Արեւելեան Սիբիրը:

2) Ծանրոցները իրենց քաշի համեմատ
բաժանուում են 4 տեսակի. ա) — մինչև 2
ֆունտը. 2) — 2 ֆ. մինչև 7 ֆունտը. գ) — 7
ֆ. մինչև 12 ֆունտը և դ) 12 ֆունտից աւել:
Ծանրոցների համար վճար վերցնւում է
հետեւեալ չափով:

ՄԱՆՐՈՅԻ ՔԱՇԸ	կ ցօթի արա- նւմ	բ ցօթի արա- նւմ	գ ցօթի արա- նւմ	դ ցօ- թի արա- նւմ	Մէկ ցօ- թից միւսը	
	կող.	կող.	րուբ.	կող.	րուբ.	կող.
Ա) մինչև 2 ֆ	25	35	—	45	—	45
Բ) 2 ֆ. մին- չև 7 ֆ. . .	45	65	—	85	—	85
Դ) 7 ֆ. մին- չև 12 ֆ. . .	65	85	1	25	—	25
Ե) 12 ֆ. ա- ւելի իւրա- քանչիւր ֆու- նտի համար	5	10	—	15	—	15

Ծանրոցի վրա պէտք է գրել արժէքը (ե-
թէ ծանրոցը գնահատած է) և ստացողի ման-
րամասն հասցէն: Նոր կանոնադրութեան հա-
մաձայն այդ միւնոցնը պէտք է գրել նաև ա-
ռանձին բլանկի վրա, որ կոչւում է сопроводительный адрес և լինում է երկու տեսակ.
ա) սպիտակ — առանց գնահատութեան ծանրոց-
ների համար և բ) վարդագոյն — այն ծանրոց-
ների համար, որոնց վրա նշանակւում է արժէքը:

Ծանրոցների համար պատասխին տուրքը
պէտք է վճարել ոչ թէ կանխիկ դրամով, այլ
պատասխին մարկաներով, որոնք կպցւում են
վերոյիշեալ բլանկաների վրա:

V Դրամական ծրարներ. Այդպիսի

ծրարների վրա բացի հասցէից պէտք է գրել «денежный» բառը և դրամի քանակութիւնը: Ծրարը պէտք է բաց յանձնել պատաստան աստիճանաւորին, որպէսզի նա ստուգէ գումարը: Դրամաւոր ծրարների առաքման վճարն է՝ 1) 7 կոպ. իւրաքանչիւր լուից, 2) ապահովութեան տուրքը և 3) պատւիրելու տուրքը՝ 7 կոպէկ:

VI Ապահովութեան օուրբ. ա) 1 մինչև 600 ռուբլի գումարից— $\frac{1}{2}$ կոպ. ըուբլուց, բ) 600 մինչև 1600 ռ.— $\frac{1}{4}$ կոպ. ըուբլուց և 1 ռ. 50 կոպ. միանւագ և գ) 1600 ռ. աւել— $\frac{1}{3}$ կ. ըուբլուց՝ և 3 ռ. 50 կոպ. միանւագ:

VII Արժեքաւոր ծրարներով (цѣнные пакеты) ուղարկուած են արժէքաւոր թղթեր (օր. մուրհակ, արժէթղթեր, անդորրագրեր և այլն: Բայց արժէքաւոր ծրարները մէջ թըղթերի հետ կարելի է ուղարկել նաև փող (բայց 1000 ըուբլուց ոչ աւել). բացի դրած փողից, Ֆապած միւս թղթերի գնահատութիւնը կախւած է ուղարկողից: Բայց արժէքաւոր ծրարները 15,000 ըուբլուց աւել գնահատած չեն ընդունուած, իսկ փակ արժէքաւոր ծրարները 500 ըուբլուց ոչ աւել:

VIII Վերագիր վճար: Ապահովացրած նամակները, բանդերօյները, ծանրոցները, դրամական և արժէքաւոր ծրարները կարելի է ուղարկել վերադիր վճարով, երբ ուղարկողն ուղում է, որ ստացողը վճարէ իրան հասանելի գումարը այս գլխից: Վերադիր վճար կարելի է անել 200 ըուբլուց ոչ աւել: Վերա-

դիր վճարի մասին պէտք է գրել նամակի վրա՝ «наложены платежъ» և ապա բառերով նշանակել փողի գումարը: Պատային ծախքը իւրաքանչիւր ըուբլուց 2 կ, ընդամենը 10 կոպէկից ոչ պակաս, այսպէս օրինակ, եթէ վերադիր վճարը 20 ռ. է, պատային ծախսը կլինի 40 կոպ., եթէ 7 ռ. է—10 կոպ. և այլն:

IX Պօստով դրամ փոխադրելու (переводъ по почтѣ) համար վերցնում են մինչև 25 ըուբլին՝ 15 կոպ. իսկ 25-ից—100 ռ.՝ 25 կ. դրանից աւել գումար չի կարելի փոխադրել փոխադրական մի բլանկով (переводн. бланкѣ):

X Հեռագրով փոխադրելու (переводъ по телеграфу) համար բացի վերոյիշեալ վճարից պէտք է տալ և հեռագրի վճար—Եւրոպական կամ Ասիական Ռուսաստանի սահմաններում՝ 1 ռ. 15 կոպ., իսկ Եւրոպական Ռուսաստանից և Կովկասից—Ասիական Ռուսաստան և ընդհակառակը՝ 2 ռ. 15 կոպ.:

XI Պատային հիմնարկութիւնների մէջ բերուելուրիւն ու ստանալը կատարուած է ամեն օր առաւօտեան ժամի 8-ից մինչև 2-ը: Իսկ կիրակի և մի քանի տօն օրերը 9-ից մինչև 11-ը ժամը: Մի քանի եկեղեցական և կայսերական տօն օրերում բալորովին չի լինում ոչ ընդունելութիւն և ոչ ստացում: Այդ օրերը նշանակւած են առանձին ցուցակում և այն կոչնագրերի (повѣстка) վրա, որոնք յանձնուած են արժէքաւոր թղթակցութիւն ստացողներին:

XII Պատաստան վարչութեան անձնօրարդիկ պիտի ներկայացնեն կոչնագրի վրամ

այստնի անձանց կամ պաշտօնական հաստատութիւնների վկայութիւնը, թէ նրանք իսկ որ այն մարդիկն են, որոնց սուղարկւած է ծրարը:

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Բ

Իւրաքանչիւր հեռագրի համար պէտք է վճարել առանձնակի 15 կոպ. և բացի դրանից բառերի թիւի հաշուով: Ռուսաստանը երկու մասի է բաժանւած—Եւրոպական և Ասիական Ռուսաստան: Առաջին մասը բացի եւրոպական Ռուսաստանից պարունակում է իր մէջ նաև Կովկասը, իսկ երկրորդը—և Անդրկասպեան երկիրը: Իւրաքանչիւր մասի սահմաններում հեռագրի իւրաքանչիւր բառի գինն է 5 կոպ. իսկ երբ մի մասից միւս մասն է ուղարկւում հեռագիրը, այն ժամանակ իւրաքանչիւր բառն արժէ 10 կոպէկ:

Քաղաքային հեռագրի վճարը բառին 1 կոպ., 15-ից աւել տառ ունեցող բառը երկու բառ են հաշւում: Ընդգծւում մի բառ են հաշւում. իսկ կէտերը, չակերտներն և գիծը ոչինչ չեն հաշւում: Իւրաքանչիւր 5 թւանշանը մի բառ է համարւում:

Անյետաձգելի հեռագիր. Երբ ուղւում են, որ հեռագիրը ամենից շուտ ուղարկւի և շուտ տեղ հասնի, պէտք է հեռագրի վրա գրին *срочный*: Այդպիսի հեռագրի համար վերցնում են 3 անգամ աւել, այսինքն, եթէ հասարակ հեռագրի բառը 5 կ է, անյետաձգելի հեռագրի բառը կարժենայ 15 կոպ. կամ եթէ հասարակը 10 կ. է, անյետաձգելին կարժենայ 30 կոպ. և այլն:

Վճարած պատասխանը: Հեռագիր

ուղարկողը կարող է վճարել և իր սպասած պատասխանի արժողութիւնը: Ուղարկողի կամքից է կախւած, թէ պատասխանի համար քանի բառի վճար է ուղւում տալ: Եթէ գրել «պատասխանը վճարած է—*отвѣтъ уплаченъ*» հեռագրատանը կստանան 10 բառի փող, իսկ եթէ ուղարկողը կամենում է, որ 10 բառից աւել կամ պակաս լինի, այն ժամանակ պիտի նշանակէ վճարած բառերի քանակութիւնը «*отвѣтъ 15 словъ* կամ *7 словъ уплаченъ*»:

Միջազգային հեռագիրները կարելի է գրել բոլոր եւրոպական և մի քանի ասիական լեզուներով (կարելի է և հայերէն, բայց լատինական տառերով գրած): Արտասահմանեան իւրաքանչիւր երկրի համար նշանակւած է առանձին գին իւրաքանչիւր բառից. այն է.

Եւրոպա	Արքիա	Արքիա
Անգլիա	22 կ.	Սպանիա 15 կ.
Աւստրո-Ունգ	11 կ.	Սպանիա 21 կ.
Բուլղարիա	15 կ.	Րումինիա 8 կ.
Գերմանիա	11 կ.	Ֆրանսիա 15 կ.
Բէլգիա	17 կ.	Ասիա
Դանիա	15 կ.	Արաբիա
Թիւրքիա	26 կ.	Հեջագ 1,72
Շվեյցարիա	14 կ.	Բահն 1,92
Յուլստան	23 կ.	Իռլանդ 10
Շուեդարիա	17 կ.	Կորէա 3,53
Շուեյիա	14 կ.	Նապոնիա 1,13
Չինոգորիա	17 կ.	Պարս. (հիւս.) 24
Պորտուգալիա	23 կ.	Հարաւ. Պարս. . . . 34

Այս աղիւսակի մէջ նշանակւած է ամենապա-

կամ վճարը կարճ և անմիջական ճանապարհով:
Հեռագրի **եսդ** **խոսքները**: Հեռագրի ուղարկողը կարող է պահանջել, որ իրեն հաղորդելի պատուով կամ հեռագրով տեղեկություն այն մասին, թե երբ է տարած հասցեյորի ղ հեռագիրը (ամսաթիւ և ժամը): Դրա համար նա վճարում է սահմանւած տուրքը, իսկ հեռագրի վրա մակագրում է. «Извѣщеніе оплачено по телеграфу» (եթէ հեռագրով է կամենում) կամ почтовое извѣщеніе оплачено (եթէ պատուով): Հեռագրատուներ անմիջապէս պատուով կամ հեռագրով հաղորդում է ցանկացած տեղեկութիւնը:

ԿԱՆՈՆՆԵՐ ԵՐԿԱՅԹՈՒՂՈՒ ԾԱՆԱԳԱՐՀՈՐԴՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. Տոմսակների վաճառումը և բազմի ընդունելութիւնը սկսում է մայրաքաղաքներում $1\frac{1}{2}$ ժամ, առաջնակարգ կայարաններում 1 ժամ և մնացած կայարաններում $1\frac{1}{2}$ ժամ գնացքը մեկնելուց առաջ:

2. Իւրաքանչիւր գնացքի համար վաճառում են առանձին տոմսակներ, որոնց վրա յատուկ կնիքով նշանակւում է ամսաթիւը: Առանց այդ կնիքի կամ ոչ այդ օրւայ ու գնացքի կնիքը կրող տոմսերը կորցնում են իրանց նշանակութիւնը:

Իւրաքանչիւր տոմսակի վրա նշանակւած է լինում, թէ նա քանի օրւայ ոյժ ունի: Օրը հաշւում են կէս դիշերից մինչև հետեւեալ կէս գիշերը:

3. Ճանապարհորդութիւնը ընդմիջելու դէպքում, այսինքն երբ ճանապարհորդը դեռ տեղ չըհասած ուզում է մի որեւէ կայարանում կանգ առնել, պէտք է տոմսակը ներկայացնէ կայարանի աւագին (начальнику), որ համապատասխան կնիք խփէ: Ճանապարհ ընկնելուց առաջ էլ պէտք է նորից կնիք խփել տալ: Հակառակ դէպքում տոմսակը կը կորցնէ իր ոյժը:

4. Իւրաքանչիւր հասակաւոր ճանապարհորդ իրաւունք ունի 1 փութ բազաժ տալու, իսկ երեխաները 20-ական ֆունտ, եթէ դրանից աւելի է բազաժը, այն ժամանակ աւելորդի համար պէտք է վճարել համապատասխան սակագնով:

Եթէ բազաժը վնասւած է կամ պակասել է, իսկոյն պէտք է յայտնել կայարանի վարչութեանը բազաժը ստանալիս, իսկ եթէ կորել է, պէտք է վարձատրութիւնը պահանջել՝ այդ մասին զբաւոր յայտարարութիւն տալով մի ամսւայ ընթացքում, ժամանակը հաշւելով ուղարկած օրից:

6. Հինգ տարեկանից փոքր երեխաները կարող են ճանապարհորդել հասակաւորների հետ առանց տոմսակի, իսկ 5—10 տարեկան երեխաները վճարում են իսկական տոմսակի $\frac{1}{4}$ գինը: 10-ից աւել տարիք ունեցողները վճարում են նոյնքան, որքան հասակաւորները:

Տոմսակի արժէքը կախւած է ճանապարհի երկարութիւնից, ինչպէս որ ցոյց է տւած հետեւեալ երեսների աղիւսակներում:

Անգրկապատան երկարուպիներ

I ԲԱԹՈՒՄԻՑ—ԹԻՖԼԻՍ—ԲԱԳՈՒ

Կայարան- ները.	Երկարու- պիներ.	Տոմսկների գինը.			10 ռ. բազածի գինը. կող.
		I Կ.	II Կ.	III Կ.	
		բ. Կ.	բ. Կ.	բ. Կ.	
ԲԱԹՈՒՄ	—	0 45	0 27	0 18	00,75
Չաքվա	—	0 45	0 27	0 18	00,75
Կոբուլեա	20	0 80	0 48	0 32	01,37
Նոթաների	30	1 33	0 80	0 48	02,13
Սուգուա	40	1 88	1 13	0 75	02,99
Լանչիուլի	68	2 55	1 53	1 02	01,08
Նիգոիթի	75	2 75	1 65	1 10	04,43
Սաջևաթո	88	3 25	1 95	1 30	05,18
Սամարեդի	97	3 58	2 15	1 43	05,69
Կոպիտանարի	108	4 00	2 40	1 60	06,38
Թիսն	126	4 60	2 76	1 84	07,36
Սջամեթի	132	4 85	2 91	1 94	07,76
Կվիրիթի	154	5 60	3 36	2 24	08,97
Շորապան	—	5 75	3 45	2 50	09,20
Ջերալի	167	5 95	3 57	2 38	09,72
Բելոգորի	176	6 15	3 69	2 46	10,24
Մարելիսի	184	—	—	—	—
Մալիտա	194	6 50	3 90	2 60	11,10
Միխայլովո	213	7 00	4 20	2 80	12,36
Դամի	223	7 23	4 34	2 89	12,94
Կարելի	237	7 55	4 53	3 02	12,80
Պորի	254	7 93	4 76	3 17	14,78
Դրակալի	267	8 23	4 91	3 29	15,53
Կասպի	279	8 50	5 10	3 40	16,22

Պ ու ռ ի ա ղ ի ն ե ռ

(Տես էր. 260)

«Լոյս»

1908 թ.

Քսանկա	294	8 80	5 28	3 52	17,02
Մցխեա	304	9 50	5 70	3 80	17,25
Աւճալա	315	9 50	5 70	3 80	17,25
Թիթլի	325	10 00	5 60	3 80	18,75
Նաւթլուղ	—	—	—	—	—
Աղ-Թագլա	345	10 00	6 00	4 00	18,75
Կարանազ	361	10 50	6 50	4 20	20,25
Սօդուտ-Բուլ.	382	1 00	6 60	4 40	21,75
Պօյլի	399	1 50	6 90	4 60	23,25
Աղսաճա	413	11 50	6 90	4 60	23,75
Թօռլ	432	12 00	7 20	4 80	24,75
Զեղամ	457	12 50	7 50	5 50	26,25
Դօլլար	—	12 50	7 50	5 00	26,25
Շամբոր	479	13 00	7 80	5 20	27,75
Պաննակ	501	13 50	8 10	5 40	29,25
Դալ-Մամետլ	518	13 50	8 10	5 40	29, 5
Դերան	541	14 00	8 40	5 60	30,75
Օվախ	564	14 50	8 70	5 80	32,25
Լաքի	588	14 50	8 70	5 80	32,25
Ուջարի	607	15 00	9 00	6 00	33,75
Մուսուլի	631	15 50	9 30	6 40	35,25
Բիւրդամիր	650	16 00	9 60	6 40	36,75
Սաղիրի	673	16 00	9 60	6 40	36,75
Ղարա-սու	697	16 50	9 90	5 60	38,25
Հաջի-Կաթ.	721	17 00	10 20	6 80	39,75
Նաւազի	738	17 00	10 20	6 80	39,75
Ալաթ	762	17 50	10 50	7 00	41,25
Սանդաշալ	783	18 00	10 80	7 20	42,75
Փութա	808	18 00	10 80	7 20	42,75
Բալաջարի	826	18 50	11 10	7 40	44,25
ԲԱԳՈՒ	839	18 50	11 10	7 40	44,25

«ԼՈՅՍ» 1908 թ.

II ԲԱԳԻՒՅ—ԹԻՖԼԻՍ—ԲԱԹՈՒՄ.

ԲԱԳՈՒ	Վ.	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Կոպ.
Բալաջարի	13	0 53	0 32	0 21	00,84
Փուլթա	32	1 15	0 69	0 46	01,81
Սանդաշալ	56	2 05	1 23	0 82	03,24
Ալաթ	77	2 83	1 70	0 82	04,48
Նաւագի	108	3 68	2 21	1 13	05,89
Հաջի-կար.	—	4 28	2 57	1 47	06,87
Հարա-սու	142	5 15	3 09	1 71	08,22
Սաղիբի	166	5 90	3 54	2 06	09,60
Բիւրդամիւր	189	6 43	8 86	2 57	10,93
Սուսուկի	208	6 85	4 11	2 74	12,02
Ուջարի	232	7 43	4 46	2 97	13,46
Հաքի	251	7 83	4 70	3 13	14,49
Նւլախ	274	8 35	5 01	3 34	15,87
Գերան	298	8 88	5 33	3 55	17,14
Դալ-Մամետ.	321	9 50	5 70	3 80	17,25
Գանձակ	338	10 00	6 00	4 00	18,75
Շամբոր	359	10 50	6 30	4 20	20,25
Դոլլար	370	10 50	6 30	4 20	20,25
Զեղամ	381	11 00	6 60	4 40	21,75
Թուրք	407	11 50	6 90	4 60	23,25
Աղասաճա	426	11 50	6 90	4 60	23,25
Չոլի	439	12 00	7 20	4 80	24,75
Սողուտ-Բուլ.	457	12 50	7 50	5 00	26,25
Կարաեազ	479	13 00	7 80	5 20	27,75
Աղ-Թաղա	495	13 00	7 80	5 20	27,75
Նաթուր	507	—	—	—	—
Թիֆլիս	513	13 50	8 10	5 40	29,25
Աւճալա	524	13 50	8 10	5 40	29,25
Մցխետ	535	14 00	8 40	5 60	30,75

Բանկա	516	14 00	8 40	5 60	30,75
Կասպի	560	14 50	8 70	5 80	32,25
Գրահալի	572	14 50	8 70	5 80	32,25
Գորի	585	14 50	8 70	5 80	32,25
Կարելի	602	15 00	9 00	6 00	33,75
Գոմի	617	15 00	9 00	6 00	33,75
Միխայլովո	627	15 50	9 30	6 20	35,25
Վարվարինո	636	—	—	—	—
Մալխա	646	15 50	9 30	6 20	35,25
Մարելիսի	665	—	—	—	—
Բէլոգորի	664	16 00	9 60	6 40	36,75
Ջերուկ	673	16 00	9 60	6 40	36,75
Շորապան	—	16 50	9 90	6 60	38,25
Նվիրիլի	686	16 55	9 90	6 60	38,25
Աջամբի	707	16 50	9 90	6 80	38,25
Բիւն	714	17 00	10 20	6 80	39,75
Կալինարի	731	17 00	10 20	6 80	39,75
Սամբուլի	743	17 00	10 20	6 80	39,75
Սաջիլախ	751	17 50	10 50	7 00	41,25
Նիգորի	765	17 50	10 50	7 00	41,25
Հանչիսթի	771	17 50	10 50	7 00	41,25
Սուպա	790	18 00	10 80	7 20	42,75
Նոթանբի	804	18 00	10 80	7 20	42,75
Կորուլի	819	18 50	11 10	7 40	44,25
Չալվա	—	18 50	11 10	7 40	44,25
ԲԱԹՈՒՄ	840	18 50	11 10	7 40	44,25

III ՄԻՆԱՅԼՈՎԻՅ—ԲՕՐԺՕՄ.

Թիֆլիսից	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Կոպ.
Միխայլովա-	—	5 05	3 03	2 02
յով—Բորժոմ	—	5 05	3 03	2 02
				8,11

Միևայլովից	—	0 98	0 59	0 39	1,55
Բորժոմ	—	1 03	6 62	0 41	1,67
Նից Բորժոմ.	—	3 25	1 95	1 30	5,18
Փոթիկից Սամ.	—	2 25	1 35	0 90	3,57
տրեղի վրա-	—	5 75	3 45	2 30	9,20
յով—Բիւն.	—	0 80	0 48	0 30	2,13
Փոթիկից	—				
Սամտրեղի	—				
Բաթումից	—				
Շորապան.	—				
Բաթումից	—				
Կորուլիս	—				

IV ԹԻՖԼԻՍԻՑ—ԿԱՐՍ

ԹԻՖԼԻՍ	Վ.	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Կոպ.
Նաւթուղ	—	—	—	—	—
Սողանլուղ	13	0 45	0 27	0 18	0,75
Ջանդար	35	1 28	0 77	0 51	2,01
Սաղախլո	62	2 25	1 35	0 90	3,75
Ախթալա	86	3 10	1 86	1 24	4,95
Սանահին	104	3 75	2 25	1 50	5,95
Կալադերան	119	4 28	2 57	1 71	6,84
Շահալի	127	4 58	2 75	1 83	7,30
Ղարաֆիլիս	142	5 13	2 73	1 70	8,17
Համամլի	161	5 78	3 47	2 31	9,26
Ղալթաղչի	179	6 18	3 78	2 47	10,29
Ջաջուռ	188	6 38	3 84	2 55	10,81
Ալեքսան-					
դրուլ	207	6 80	4 01	2 72	11,90
Կարալա	299	7 30	4 38	2 92	13,17

Բաշ-Բեադիք.	248	7 73	4 66	2 09	14,26
Մազրա	266	8 13	4 80	3 25	15,20
ԿԱՐՍ	279	8 43	5 00	3 37	16,20

V ԿԱՐՍԻՑ—ԹԻՖԼԻՍ

ԿԱՐՍ	Վ.	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Կոպ.
Մազրա	13	0 45	0 27	0 18	0,75
Բաշ-Բեադիք.	31	1 13	0 68	0 45	1,78
Կարալա	50	1 80	1 08	0 72	2,88
Ալեքսանդր.	72	2 60	1 56	1 04	4,14
Ջաջուռ	91	3 28	1 97	1 31	5,23
Ղալթաղչի	100	3 60	2 16	1 44	5,75
Համամլի	118	4 25	2 55	1 70	6,79
Ղարաֆիլիս	137	5 93	2 96	1 97	7,88
Շահալի	152	5 48	3 29	2 19	8,74
Կալադերան	160	5 75	3 45	2 30	9,20
Սանահին	175	6 10	3 66	2 44	10,06
Ախթալա	193	6 50	3 90	2 60	11,10
Սաղախլո	217	7 03	4 22	2 81	12,48
Ջանդար	244	7 65	4 59	3 06	14,03
Սողանլուղ	266	8 13	4 88	3 25	15,30
Նաւթուղ	—	—	—	—	—
ԹԻՖԼԻՍ	279	8 43	5 06	3 37	16,04

ԹԻՖԼԻՍԻՑ—ԵՐԵՒԱՆ

		I	II	III	10 Ֆ. բաց.
	Կ.	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Բ. Կ.	Կոպ.
ԹԻՖԼԻՍԻՑ-					
ԱԼԷՔՍԱՆԴ.	207	6 80	4 05	2 72	11.90
Աղին	231	7 35	4 41	2 94	13.28
Անի	250	7 78	4 67	3 11	14.38
Ալագետզ	267	8 15	4 89	3 26	15.35
Կարա-բուրն	284	8 55	5 13	3 42	16.33
Արաքս	297	8 83	5 30	3 53	17.08
Էջմիածին	327	10 00	6 00	4 00	18.75
Ուլուխանլու	339	10 00	6 00	4 00	18.75
ԵՐԵՒԱՆ	352	10 50	6 30	4 20	20.25

ԵՐԵՒԱՆԻՑ—ԹԻՖԼԻՍ

ԵՐԵՒԱՆԻՑ-								
ԱՆԷՔՍԱՆԴ.	145	5	20	3	12	2	08	8.34
Ջաջուռ	164	5	85	3	51	2	34	9.43
Ղալթաղչի	173	6	05	3	63	2	42	9.95
Համամի	191	6	45	3	87	2	58	10.98
Ղարաբիլիսա	210	6	88	4	13	2	75	12.08
Շահալի	225	7	23	4	34	2	89	12.94
Կալագերան	233	7	40	4	44	2	96	13.40
Սանահին	248	7	73	4	64	3	09	14.26
Ախթալա	266	8	13	4	88	3	25	15.30
Սադախլո	290	8	68	5	21	3	47	16.68
Ջանդար	317	9	50	5	70	2	80	17.25
Սողանլուդ	339	10	00	6	00	4	00	18.75
ԹԻՖԼԻՍ	352	10	50	6	30	4	20	20.25

Ն Ա Ի Ա Գ Ն Ա Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Սև ծով

Տոմսակների արժեքը «Русское Общество-ի» նաւերի համար:

Բաթուլից մինչև	Առանց ուտելիքի								Բաց. 1 փոխ.
	Պոստ-մար-դատարի նաւերի վրայ:				Ապրանքա-մարդատարի նաւերի վրայ:				
	II Կ.		III Կ.		II Կ.		III Կ.		
	Բ.	Կ.	Բ.	Կ.	Բ.	Կ.	Բ.	Կ.	Կ.
Օղեսսա	19	85	9	80	15	90	5	50	60
Եւպատորիա	14	80	7	20	11	85	4	50	55
Սեւաստոպոլ	14	—	7	20	11	20	3	90	55
Եալթա	14	—	7	10	11	20	3	60	50
Ալուշթա	13	75	7	—	11	—	3	40	50
Սուդակ	13	75	7	—	11	—	3	40	50
Թեոդուխ	13	—	6	40	10	40	3	40	50
Կերչ	11	—	5	20	8	80	3	—	40
Նովորոսիյսկ	8	70	4	—	7	—	3	25	25
Անապա	11	—	5	20	8	80	3	—	40
Ջուրդի	8	70	4	—	7	—	2	25	25
Տուրապս	6	—	3	20	4	80	2	—	25
Սոչի	6	—	3	20	4	80	2	—	25
Ադլեր	6	—	3	20	4	80	2	—	25
Գուդաուտ	5	60	2	40	4	50	2	—	25
Նոր Աֆոն	5	10	2	—	4	10	1	30	25
Սուխում	3	25	1	20	2	60	1	—	20
Օչեմչիր	2	35	—	20	1	90	1	—	20
Փոթի	1	50	—	80	1	20	—	50	20

ՍԽԼ ԾԱՂ

«Российское Общество»-ի նաւերը Բաթումից հե-
ռանում են՝ երեքշաբթի և ուրբաթ օրերը,
երեկոյեան ժամի 5-ին:

Բաթումից մինչև	II կարգ		III կարգ		I փ. Բազ.
	Բուլբի	Կոպէկ	Բուլբի	Կոպէկ	Կոպէկ
Փոթի	1	40	—	50	10
Օչեմչի	2	40	—	75	13
Սուխում	2	60	1	—	14
Նոր Աֆոն	3	40	1	30	15
Գուդաուտ	3	60	1	40	18
Սոչի	4	—	1	60	20
Տուապսէ	4	50	2	—	20
Նովորոսիյսկ	5	—	2	25	23
Անապա	6	—	2	75	25
Կերչ	6	50	3	—	25
Թէօդօսիա	7	50	3	40	30
Սուդակ	7	50	3	40	30
Ծալթա	8	—	3	60	35
Սևաստօպօլ	8	50	3	90	35
Օդեսա	12	—	5	50	45

ԿԱՍԱԿԻԳ ԾՈՂ

«Кавказъ и Меркурій» ընկերութեան նա-
ւերը պտոյտ են անում Բազից—Դերբենտ.
Պետրովսկ, Աստրախան: Ընկերութիւնն ըն-
դունում է ապրանքներ մինչև Վոլգա, Կաս-
պից ծովի նաւահանգիստները. Անդրկաս-
պեան երկիրը և Մոսկւա, Վարշաւա, Լոձ և
Բոստով հասցնելու համար:

Ընկերութեան գրասենեակը Թիֆլիսում,
Բարեատինսկայա փ., № 8:

«Надежда» ընկերութեան նաւերը որոշ
կամ անորոշ ժամանակներում պտոյտ են ա-
նում Պետրովս. — Ուզունադա և Բագու — Ու-
զունադա գծերով:

Ընկերութեան գրասենեակը՝ Թիֆլիսում,
Դվորցովայա փողոց, Վրաց ագն. տան մէջ:

ՎԷՊԻ ԱՐՏԱՍՏԵՄԵՆԸ.

Ֆրանսիական «Мессажери Маритимъ» ըն-
կերութեան շոգենաւերը կանոնաւոր կերպով
երթնեկում են Լոնդօնի, Մարսելի և Բա-
թումի միջև: Լոնդօն գնացող նաւերը մըտ-
նում են նաև Կ. Պօլիս, Մարսել եւ Հաւր:
Նոյն ընկերութեան նաւերով կարելի է գնալ
և Նաֆֆա, Սելքսանդրիա, Հնդկաստան, Զի-
նաոտան, Նապոլի: Մադագասկար, Նաւա.
Ցէյլօն, Աւստրալիա, Չանգիբար, Նոր-Կալե-
դոնիա և այլն:

Դործակալութիւնը Թիֆլիսում — Դվորցո-
վայա, Վրաց ագն. տան:

Փրանսիական «H Pare n K-⁶» ընկերության շոգենաւերը կանոնաւոր երթեկեւում են ուղղակի Բաթումից Մարսել և հակառակը—Մարսելից—Բաթում: Նաւերը մեկնում են իւրաքանչիւր երկու շաբաթը մի անգամ. Բաթումից, չորեքշաբթի օրը—ժամը 4-ին ճանապարհին մտնում են Տրապիզոն, Սամսոն և Կ. Պօլս:

Ամեն տեսակ տեղեկութիւններ ստանալ կարելի է Թիֆլիսում պ. Օ. Բարեկենդանեանից, Սիօնի փողոց. Խօջապարուխովի քարվանսարայ:

Ա Ն Յ Ա Գ Ի Ր

Անցագիրը լինում է երկու տեսակ՝ 1) մշտական. և 2) ժամանակաւոր: ՄԵՏԱԿԱՆ անցագրատետր կարող են ստանալ. ա) չըծառայող ազնւականները. բ) I և II կարգի վաճառակ. գ) պատ. քաղաքաց. դ) պետ. ծառ. ինքնակամ հեռացած պաշտ. և ե) զանազան պաշտօնեաները:

Փաղաքացիական ծառայութեան մէջ զըտընող անձինք մշտական անցագրեր կարող են ստանալ այն վարչութիւնից, որտեղ ծառայում են, իսկ հոգեւորականները—համապատասխան իշխանութիւնից:

Վաճառականները պարտաւոր են իւրաքանչիւր տարի մինչև փետրւարի 15-ը ուստիկանութեան ներկայացնել իրանց վաճառականական վկայականները և անցագրի մէջ նշանակել տալ այդ մասին:

Ժամանակաւոր անցագիր կարող են ստանալ մէջշանիւնները, արհեստաւորները և գիւղացիները: Ժամանակաւոր անցագիրը լինում է 3 տեսակ՝ ա) անցագրատետր. բ) անցագիր և գ) վկայական: Անցագրատետրը տրւում է 5 տարով. անցագիրը 1 տարով. իսկ վկայականը աւելի կարճ ժամանակով:

Խուսաց կայսրութեան բոլոր տեղերում, բացի Լեհաստանից. անցագրերը տրւում են բոլորովին ձրի. միայն անցատետր ստացողներէջ վերցնում են 15 կ. իւրեւ տետրի արժէքը:

Անցագիր ստանալ չեն կարող դատարանի վճռով բոլոր իրաւունքներից զրկւածները և ուստիկանական հակողութեան տակ գտնւողները:

Արսասմանեան անցագիր ստանալ կարելի է նահանգապետներէջ այդ մասին առանձին խնդիր ներկայացնելով և յիշելով ճանապարհորդութեան նպատակը, որի համար պէտք է վճարել իւրաքանչիւր վեցամսեակի համար 20 ռ.

ՁԻՆԻՈՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Ռեալադատակ բոլոր տղամարդիկ անխրտիր կելպով ենթակայ են զինւորագրութեան: Յօդ. 1-ին. Ծառայութեան մտնելը որոշուած է վիճակով: Վիճակ հանելու կանչուած են այն երիտասարդները, որոնք մինչև վիճակահանութեան տարւայ հոկտեմբերի 1-ը արդէն լրացրել են 21 տարին:

Ա. բօնութիւն: Ձինւորական կանոններով սահմանւած է երեք տեսակի արտօնութիւն — ընտանեկան դրութեան համեմատ (յօդ. 48):

Ա. աջին կարգի արժօնութիւն տրւում է՝ ա) մէկուճար որդուն, երբ հայրը մեռած է կամ աշխատանքի անընդունակ է ¹⁾, բ) միակ աշխատաւոր եղբօրը, երբ բոլոր միւս եղբայրներն ու քոյրերը որբ ու փոքրահասակ են, գ) միակ աշխատաւոր թոռին, երբ պապն ու տատը աշխատանքի ընդունակ որդի չունին, դ) ընտանիքի մի հատիկ որդուն և ե) ապօրինի ծնւած որդուն, երբ նա մօր միակ խնամողն է:

Երկրորդ կարգի արժօնութիւն տրւում

1) Աւխասանի անընդունակ են համարուում այն մարդիկ, որոնք հիւանդոս են կամ արդէն լրացրել են 55 տարեկան հասակը:

է միակ աշխատաւոր որդուն, երբ նրա եղբայրները փոքրահասակ են (18 տարեկանից փոքր), իսկ հայրն աշխատանքի անընդունակ:

Երրորդ կարգի արժօնութիւն տրւում է այն զինւորացիին, որի մի եղբայրն արդէն զինւորական ծառայութեան մէջ է, կամ մեռել է այդ ծառայութեան ընթացքում: Բայց եթէ զինւորների թիւը չլրանայ, այն ժամանակ այդ արտօնութիւնները կորցնում են իրենց ոյժը. ծառայութեան կանչուած են նախ 3-րդ կարգի արտօնութեան երիտասարդները և ապա 2-րդ կարգիներ:

Վիճակ հանելուց յետոյ զինւորացուները ենթարկուում են բժշկական քննութեան. ընդունակ են համարուում միայն նրանք, որոնք բոլորովին առողջ են (յօդ. 45) և որոնք հասակը 2 արշ. 2½ վերջօկից պակաս չէ (յօդ. 46): Բայց հասակին պիտի համապատասխանէ կուրծքը, այսինքն կրծքի վանդակի շրջապատը պիտի լինի հասակի կէսը + ¼ վերջօկ (յօդ. 46, յաւելւած VII). Օրինակ եթէ հասակը 2 արշ. 4 վերջօկ է, կրծքի վանդակը պիտի լինի 1 արշ. 2 վերջօկ + ¼ վերջ. = 1 արշ. 2½ վ. և այլն: Կրծքի վանդակը չափուում է 7-բորդ կողի վրայից, թիակների տակից:

Եթէ զինւորացուն մի որ և է հիւանդութեան կամ ֆիզիքական պակասութեան պատճառով բոլորովին անընդունակ է ծառայութեան, այն ժամանակ ազատուում է, իսկ եթէ նա վատառողջ է կամ կրծքի վանդակը պա-

հանձած չափից պակաս ¹⁾ է, այն ժամանակ նրան մի տարի ժամանակ է տրուում կազդուրելու համար (յօդ. 47). եթէ հետեւեալ տարին նոյն պակասութիւնն ունենայ, դարձեալ մի տարի ժամանակամիջոց կտրւի, իսկ եթէ երրորդ տարին էլ նոյնը նկատուի, այն ժամանակ նա բոլորովին կազատուի:

Յետաձգումներ (отсрочки): եթէ զինւորացուն իր անունով գործ ունի կամ սովորում է, այն ժամանակ կարող է ժամանակ խնդրել՝ գործերը կարգի բերելու կամ ուսումը վերջացնելու համար: Առաջին դէպքում նրան ամենաշատ ժամանակամիջոց կտրւի 2 տարի, իսկ երկրորդ դէպքում ծառայութիւնը կը յետաձգւի (յօդ. 61)՝ ա) մինչև 22 տարեկան հասակը 2-րդ կարգի դպրոցներում սովորողներին, բ) մինչև 24 տարեկան հասակը հոգեւոր անմեքսիաներում, . . . և երկրագործական դպրոցներում սովորողներին, գ) մինչև 27 տարեկան հասակը բարձրագոյն դպրոցներում սովորողներին և այն անձանց, որոնք թէև ուսումը վերջացրել են, բայց պատրաստուում են ուսուցչութեան համար և դ) մինչև 28 տարեկան հասակը՝ հոգեւոր ճեմարաններում սովորողներին և այն անձանց, որոնք պատ-

¹⁾ Երբեմն զինուորագրական վարչութիւնը կարող է ուշադրութիւն դարձնել կրծքի չնչին պակասի վրա, եթէ զինուորացուն բոլորովին առողջակամ է: Սակայն այդ դէպքում պակասը ամենափոքր կէտ վերօգից տւել չափիս լինի:

րաստուում են պրօֆեսորական պաշտօնի համար: **Քաղաքի**՝ Քաղաքային կամ գաւառական զինուորագրական վարչութեան մի որ և է վճարից կամ կարգադրութիւնից դժգոհ եղողը կարող է բողոք ուղարկել «նահանգական զինուորագրական վարչութեանը» — վճիռը կայանալուց յետոյ, չորս շաբաթեայ ընթացքում (յօդ. 228). բողոքը պէտք է ուղարկել անպատճառ այն զինուորագրական վարչութեան միջոցով, որի դէմ ուղղւած է նա: Հակառակ դէպքում բողոքը անհետեանք կմնայ: Քաղաքային կամ գաւառական զինուորագրական վարչութիւնը՝ այդ բողոքը ստանալուն պէս 7 օրուայ ընթացքում պիտի ուղարկէ ըստ պատկանելոյն իր բացատրութեան հետ միասին (յօդ. 229): Զինուորութեան վերաբերեալ բոլոր խնդիրներն ու բողոքները ազատ են շրջմատուրքից, այսինքն առանց մարկայի:

Կամաւոր զինուոր (вольноопределяющийся): Որոշ կրթութիւն ունեցող երիտասարդները կարող են կամաւոր զինուոր դառնալ: Այդ դէպքում նրանք կը ծառայեն 1 տարի, եթէ աւարտել են բարձրագոյն կամ միջնակարգ դպրոց, (գլխաւորայի և ըէպիսկոպի 6-րդ դաս. ոչ պակաս) և 2 տարի, եթէ համապատասխան ծրագրով սահմանած քննութիւն են քննել:

Կամաւոր զինուոր դառնալու համար պէտք է խնդիր տալ ամենաուշը վիճակահանութեան օրից 2 ամիս առաջ:

Ահա մի աղիւսակ, որ ցոյց է տալիս, թէ որ-
քան պիտի լինի կրօնի վանդակի շրջապատը
պանազան հասակներէ համեմատ (յօդ. 46, յա-
ւելած VII):

Հասակը

Կրօնի վանդակը

արշ.	վերջօկ.	արշ.	վերջօկ.
2	2 ¹ / ₈	1	1 ⁴ / ₈
2	2 ⁶ / ₈	1	1 ⁵ / ₈
2	3	1	1 ⁶ / ₈
2	3 ² / ₈	1	1 ⁷ / ₈
2	3 ⁴ / ₈	1	2
2	3 ⁵ / ₈	1	2 ¹ / ₁₆
2	3 ⁶ / ₈	1	2 ² / ₈
2	3 ⁷ / ₈	1	2 ³ / ₈ և 1 ¹ / ₁₆
2	4	1	2 ⁴ / ₈
2	4 ¹ / ₈	1	2 ⁵ / ₈ և 1 ¹ / ₁₆
2	4 ² / ₈	1	2 ⁶ / ₈
2	4 ³ / ₈	1	2 ⁷ / ₈ և 1 ¹ / ₁₆
2	4 ⁴ / ₈	1	2 ⁸ / ₈
2	4 ⁵ / ₈	1	2 ⁹ / ₈ և 1 ¹ / ₁₆
2	4 ⁶ / ₈	1	2 ¹⁰ / ₈
2	4 ⁷ / ₈	1	2 ¹¹ / ₈ և 1 ¹ / ₁₆
2	5	1	2 ¹² / ₈
2	6	1	3 ² / ₈

Պատմություն

(Տես էջ. 26)

«Լույս»

1908 թ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԶՕՐԲԸ 1905/6 թ.

	Խաղաղ ժամ. քանի մարդ	Պատեր. ժամ. քանի մարդ
1. Ֆրանսիա	550,216	4,372,000
2. Գերմանիա	614,353	4,350,000
3. Ռուսիա	1,254,000	3,615,400
4. Աւստրո-Ունգ.	379,255	1,872,178
5. Թիւրքիա	360,000	1,677,000
6. Անգլիա	429,696	1,121,811
7. Իտալիա	285,228	1,100,809
8. Շվեյցարիա	—	537,899
9. Շվեդիա	62,536	515,831
10. Սերբիա	27,412	353,122
11. Սլոնիա	93,132	337,680
12. Բուլղարիա	69,878	287,250
13. Բելգիա	46,512	237,693
14. Բուլգարիա	53,574	190,452
15. Հոլանդիա	34,550	184,361
16. Պորտուգալիա	30,000	149,115
17. Յունաստան	28,815	115,200
18. Նորվեգիա	30,900	95,000
19. Դանիա	9,769	61,582
20. Զերնսդորֆիա	620	37,200
Ընդամենը	4,360,446	21,211,583

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱՏՈՐՄԸ
1906 թ.ին

	Նաւ.	քնդանօք	մարդ
1 Անգլիա	438	2,198	190,398
2 Ֆրանսիա	427	3,727	53,037

3 Ռուսիա	362	2,450	41,105
4. Իտալիա	303	2,012	28,022
5. Գերմանիա	124	1,705	43,328
6. Աւստրո-Ուն.	115	999	10,518
7. Հոլլանդիա	79	552	7,240
8. Թուրքիա	78	631	14,369
9. Շվեյցիա	73	374	4,393
10. Դանիա	62	376	1,405
11. Նորվեգիա	53	240	1,330
12. Պորտուգալիա	42	248	5,600
13. Սպանիա	35	388	9,264
14. Բուլղարիա	20	37	2,357
15. Բուլղարիա	16	—	513
16. Յունաստան	11	130	4,550
Ընդամենը	2238	16,067	417,429

Պ Ա Տ Ե Բ Ա Ջ Մ Ն Ե Բ Ը

Շատ հին ժամանակներում, երբ մարդկային աշխարհը բեր խմբակցութիւնների միմեանց հետ ունեցած յարաբերութիւններն աչքի էին ընկնում քաղաքացիական թշնամական բնավորութեամբ, պատերազմը վճռական ազդեցութիւն ունէր հասարակութեան դարգացման վրայ։ Նա մի ժամանակ հասարակական էությունը գլխավոր գործօնն էր. նա մի ժամանակ անփոփոխ էր և անգութ։ Թշնամու վերաբերմամբ մարդասիրութեան զգացմունքը բացակայում էր։

Արեւելքում և կլասիկ պետութիւնների մէջ արհամարհում և ատում էին այն ամենը, ինչ որ օտար էր և ամեն կերպ խոյս էին տալիս օտարների հետ յարաբերութիւն ունենալ։ Ամենքին յայտնի է Չինաստանի կրաւորական առանձնացումը և անպայման անհամբերատարութիւնը։ Ինդուսների սուրբ գրքերն օտար երկրի բնակիչներին կենդանիներից ըստոր հին համարում։ Եգիպտական կրօնը օտար երկրացիներին հաւասարեցնում էր հովիւների և խոզերի հետ։ Եհովան հրէաներին հրամայում էր երբէք յարաբերութիւն չունենալ մովաբացիների և ամմոնացիների հետ, իսկ ամաղեկացիներին և քանանացիներին վերջնականապէս ոչնչացնել։ Մինչև իսկ բաւականաչափ կուլտուրական արեւմուտքի համար իւրաքանչիւր օտար երկիր միջազգային ճորտ էր համարւում, և նրա բոլոր բնակիչները՝ բարբարոսներ էին։ Ճշմարիտ է, Յունաստանում տեղի էին ունենում օլիմպիական, դելֆիան և այլ խաղեր. հռոմայեցիներն ունէին մրցավայրեր և հրապարակական հանդէսներ, որոնք կարծես միջազգային ցուցահանդէսների դեր էին կատարում, բաւական դա պետական սովորութիւն էր և ոչ միջազգային։

Հասկանալի է, որ այդպիսի հասկացողութիւնների պատճառով էր, որ Արեւելք և կլասիքական Արեւմուտքն ապրում էին խրօնիքական պատերազմական վիճակում։ Պատրագմը նրանց համար ազգերի կոխ էր և ոչ զօհերի. զօրքի ու ժողովրդի մէջ տարբերութիւն

չը կար: Այսպէս, օրինակ, պատերազմների ժամանակ հրէաների մէջ սովորութիւն կար բուրդովին բնաջինջ անել թշնամիներին, և Մովսիսի օրէնքով հրամայւում էր չը խնայել թշնամու, ոչ սեռը, ոչ հասակը և ոչ իսկ կենդանիներին: Յոյներն և հռոմայեցիները նոյնպէս տարբերութիւն չէին դնում թշնամու կռուող և չը կռուող կողմերի մէջ: Պատերազմի մէջ բոլոր միջոցները ներելի էին: Աղէքսանդր Մակեդոնացու հետ կռելիս հնդիկ զօրքը գործ էր դնում թունաւորած սլաքներ: Յոյները պատերազմներին աննպատակ կերպով կործանում, աւերում էին երկրները և դաշտերը, այգիներն և անտառները, փշացնում էին պաշարն ու տաւարը և ամբողջ երկիրը անապատ էին դարձնում: Միայն աստիճանաբար քաղաքակրթութեան հետզհետէ բարձրանալովը Արեւելքի և արեւմտքի ժողովուրդները փոխանակ ոչնչացնելու տիրում, իրենց էին սեպհականեցնում երկիրը, իսկ ազգաբնակչութեանը դարձնում իրենց ստորագրեալ, ստորին մի դասակարգ:

Գերիւնների հետ այլ և այլ կերպ էին վարւում: Եգիպտացիները մինչև Ամազիսի ժամանակները գերիւններին կենդանի զոհ էին բերում աստուածներին, իսկ դրանց թագաւորին կամ զօրքի առաջնորդին լծում էին յաղթողփառաւորի կառքին: Այդ կառքի ամենալաւ զարդն էր թշնամու քաջերի կտրած գլուխներէց կազմած գիրլեանդները: Դարէհը Բաբելոնին յաղթելուց յետոյ 3000 ամենանշանաւոր

մարդկանց ցցերի վրայ տնկել տւեց: Փիւնիկեցիները գերիւնների աչքերը բրում, հանում էին, ձեռքերի և ոտների մատները կտրատում, յղի կանանց փորերը պատառոտում էին, մանուկների գլուխները քարերին խրելով էին ջարդում և այլն: Պղեպոնեսեան պատերազմների ժամանակ սպարտացիները Պլատէի բնակիչների կէս մասին մահաւան պատժի էին ենթարկել, իսկ միւս կէսը վաճառել էին իբրև ստրուկներ: Երբ Աղէքսանդր Մակեդոնացին կործանեց Թէբէն և 3000 մարդ իբրև ստրուկներ վաճառեց, խնայեց միայն Պինդարիօս բանաստեղծի տունը և Դարէհի աղջիկներին կեանք և ազատութիւն պարգևեց: Միայն հռոմէական զօրապետներից Պոմպէոս առաջինը հրաժարւեց պատժել յաղթւած թագաւորին և զօրապետներին:

Ինչ վերաբերում է պատերազմների միջոցներին և նրա վարելու եղանակներին, ամենալաւ և միակ միջոցը համարւում էր պատերազմողների թւի մեծութիւնը: Յաղթութեան ամենալաւ միջոց համարւում էր յանկարծակի յարձակումը:

Մակայն լուսաւորութիւնը և քաղաքակրթութիւնն աստիճանաբար և թափաւ առ ժակաւ աննկատելի կերպով կտաւրում էին իրենց մեծ գործը մարդկութեան բարքերի փոփոխութեան գործում: XVI դարուց սկսած մարդկանց գլխի մէջ ցցւում է այն միտքը, թէ պատերազմը պետութիւնների, իշխանութիւնների կռիւ է և ոչ թէ համայնքների և քաղա-

քաջինների, մրցում, կռիւ զինւած բանակի և ոչ անգէն աղգաբնակութեան: Այլ ևս գերինների չեն ոչնչացնում և ստրուկ չէին դարձնում և իւրաքանչիւր ճնշում այդպիսիների վրայ համարւում էր չարագործութիւն: Հէնց նոյն ինքը պատերազմը փոխել է իր իղէալը: Այժմ պատերազմում են ոչ այնքան հողեր ձեռք բերելու (թէպէտ ձեռք բերելուց էլ չեն հրաժարւի), որքան նոր շուկաներ բաց անելու համար: Զօրքը համազգային է դառնում, նշանակութիւն են ստանում ոչ թէ զօրքերի ֆիզիքական յատկութիւնները, այլ յարձակողական կամ պաշտպանողական զինուժը: Եւ որքան լաւ է մի երկրի արդիւնաբերութիւնը, սովորաբար նոյնքան լաւ զինւած կը լինի զօրքը:

Փոխել է իր բնաւորութիւնը նաև դիպլոմատիան: Իւրաքանչիւր մայրաքաղաքում կան այլ պետութիւնների դեսպանութիւններ, որոնք պաշտպանում են իրենց պետութեան շահերը: Վերջապէս տեղի են ունենում վեհաժողովներ, որ ժողովուում են սովորաբար պատերազմից յետոյ յաղթողի պահանջները չափաւորելու նպատակով: Բայց քաղաքակրթութեան ձեռք բերածներից ամենալաւը միջազգային միջնորդ դատարանն է, որը դեռ մըշտական հիմնարկութիւն չէ, այլ պարբերական և որը ապագային առաջնակարգ դեր է խաղալու:

Ինչ բանի համար էին պատերազմում անցեալում և այժմ էլ շարունակում են նոյնը մարդիկ.

«Նաղաղութեան բարեկամների ընկերութիւնը» կազմել է Եւրոպայի պատերազմների ընդհանուր թւի մի տեղեկագիր՝ Կոստանդնի ժամանակից սկսած մինչև 1849 թ.: Այդ հաշւից երևում է, որ 286 պատերազմներից՝ 44-ը հոգեր տիրապետելու համար է սկսած, 22-ը՝ պատերազմական տուգանք ստանալու, 24-ը՝ նախորդ պատերազմների վրէժը լուծելու, 8-ը՝ տիրողոյնների պատճառով առաջացած վէճերի, 6-ը՝ որոշ շրջաններ տիրելու, 41-ը՝ գահաժառանգութեան, 30-ը՝ դաշնակցին օգնելու, 28-ը՝ դիպլոմատիկական մրցակցութեան, հակառակորդութեան, 28-ը՝ կրօնական վէճերի և 60-ը՝ առևտրական շահերի համար: Այսպիսով ուրեմն, կասկած չը կայ, որ 226 պատերազմն այնպիսի պատճառներից են առաջացել, որ ոչ մի ընդհանուր կապ չունի ազգի շահերի հետ: Աշխատանքով ապրող մարդու համար ամենայն պատերազմ, բացի թշնամու յարձակումից պաշտպանելու դէպքից, քայքայիչ է: Կեանքի մէջ լիութեամբ ապահովւած մարդկանց համար ձեռնտու է այն բոլորը, ինչ որ մեծացնում է իրանց երկրի արտաքին զօրեղութիւնը, ինչ որ նրանց փայլ է ապրիս և որի միջոցով նրանք ձեռք են բերում փառք: Աշխատանքի շահերը նրանց համար միայն աննշան կարեւորութիւն ունի:

Եթէ այդքան կասկածելի են պատերազմների տւած օգուտները, սակայն բնաւ կասկածելի չէ այն սարսափելի տնտեսական վրնասը, որ նրանք պատճառում են պատերազմող

երկրին: XVIII դարու վերջերին և XIX դարու սկզբներին Անգլո-Ֆրանսիական պատերազմը նստել է միայն Անգլիային մօտաւորապէս 6 միլիարդ 500 միլլիօն ըլլալի: Պակաս կորուստ չի ունեցել նաև Ֆրանսիան: Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Այս բոլորի վրայ դեռ պէտք է աւելացնել մարդկային այն կորուստը, որ պատճառու է ամենայն պատերազմ: Պլուտարքոսի վկայութեամբ Կեսարի պատերազմում ընկել է մէկ միլլիօն մարդ: Նապալեօնի պատերազմներին սպանւածները թիւը 2 միլլ. անցնում է: Յեղափոխութեան պատերազմներին կոտորւել են մի միլլիօն մարդ: Ղրիմի պատերազմը նստել է ուսաններին 50 հազար, անգլիացիները 20 հազար և ֆրանսիացիներին՝ 30 հազար մարդ:

Ի հարկէ, պատերազմի ժամանակ ստացւած վէճքերի պատճառով աշխատանքի անընդունակ դարձածների թիւն երեք անգամ աւելի կը լինի. այդ մարդկանց ևս պէտք է հաշուել ժողովրդական բարօրութեան համար կորած մարդիկ:

Աւելի հետաքրքիր է իմանալ, թէ որքան ձեռքեր է խլած պատերազմի ժամանակ խաղաղ աշխատանքից: Տնտեսագէտների հաշիւց երևում է, որ Նապալեօնի պատերազմներին ազգերի կորուստը հաւասարուում է ամբողջ Ներդրական հողերի արժէքին: Եթէ այդ պատերազմները և նրանց հետ միացեալ վերև յիշւած կորուստները չը լինէին, Ներդրական երկու անգամ աւելի հարուստ կը լինէր:

Սակայն դեռ այդքանը չէ պատերազմի պատճառած բոլոր կորուստները: Սաղաղ ժամանակ զօրքը պահելու համար արած ծախսերից զատ, կայ նաև պետական պարտք, որ բոլոր երկրներում գոյանում է պատերազմների առաջացրած կարիքների և ծախքերի պատճառով կայացած փոխառութիւնից: Այդպիսի փոխառութիւնների տոկոսների վճարումը կազմում է պետական բեռդէի համարեա երրորդ մասը. միւս երրորդ մասը կազմում է զօրքի վերաբերեալ ծախքերը: Այսպէս ուրեմն բոլոր պետական ծախքերի երկու երրորդը գործ է դրւում միմիայն պատերազմական կարիքների համար: Պատերազմական ժամանակ այդ կորուստներն երեք, չորս անգամ աւելանում են: Ղրիմի պատերազմը 6 միլլիարդ ֆրանկ նստաւ Ներդրային, 1870 թ. պատերազմը Ֆրանսիային՝ 15 միլլիարդ ֆրանկ, 1878 թ. պատերազմին Ռուսաստանը ծախսել էր մօտ մի միլլիարդ ըլլալի:

Սակայն պատերազմի պատճառած քնասները, կորուստները դեռ այդքանն էլ չեն: Նիւթական կապիտալի տղբիւրը և հիմնող ոչ թէ նիւթական, այսինքն երկրում ապրող մարդկանց մտաւոր և բարոյական ոյժերի պաշարն է և այդ վերջին ոչ նիւթական կապիտալը նիւթականից աւելի կարեւոր է, որովհետեւ նա է ամենայն բարեկարգութեան գրաւականը: Աշխատասիրութիւնը և ազնւութիւնը, զգօնութիւնը և խոհեմութիւնը, մտաւոր զարգացումը—անա իսկական կապիտալը, որ ազ-

գուլթեան ամբողջ հարստութիւնն է կաղմում, որ առանց այդ բարոյական կապիտալի մասնակցութեան և օժանդակութեան ոչ աճել, մեծանալ կարող են և ոչ էլ պահպանուի: Պատերազմը սպանում է դէպ աշխատանքն ունեցած սէրը, նրա պտուղներն օգտուելու հնարաւորութիւնը և իրաւունքը խլում է, կարեկցութիւն է դարձեցնում կոպիտ ոյժի տիրապետութեան, ձգտում է առաջացնում նախապատուութիւն ցոյց տալ դէպ ոչ խաղաղ մարդկանց և ղինւորականների պատերազմասէր ձգտումները: Յաղթական պատերազմը զարգացնում է շօվինիզմ և ազգային ինքնաբաւականութիւն, որ սովորաբար տանում է քնէածուծեան և անշարժութեան:

Սակայն ասողներ կը լինեն, թէ պատերազմը հնարաւորութիւն է տալիս երեւան հանել նաև մարդկանց շատ բարոյական յատկութիւններ. օրինակի համար, քաջութիւն, անձնագոհութիւն և կարեկցութիւն: Այո, այդ ճիշտ է: Բայց չէ՞ որ հէնց այդպիսի դժգոհումներն են առաջ բերում առհասարակ ժողովրդական բոլոր դժբաղդութիւնները՝ սով, ժանդախտ, խօլերա: Միթէ այդ հիման վրայ թոյլատրելի է ցանկալ մարդկութեան բոլոր այդ ճշմարիտ պատուամեծների, չարիքների երևան գալը:

Այնուամենայնիւ ասողներ կը լինեն, թէ պատերազմն ունի իր լաւ և օգտակար կողմերը: Յաճախ նա վերածնում է փշացած ժողովուրդների և ոչնչացնում է ազգութեան

մէջ գոյութիւն ունեցող անշարժութիւնն և անտարբերութիւնը: Սակայն այս կերպ դատութիւնից դուրս է գալիս, որ պատերազմն ինքնըստիներեան նպատակ է, որ սպանութիւնը, մահը և տանջանք բարիք է, որ իւրաքանչիւր ճշմարիտ հայրենասէր իր ազգի վերածնութեան համար պէտք է ցանկայ պատերազմ և այն էլ պարտութիւն պատերազմի մէջ: Այդ պատճառաբանութեան անհեթեթութիւնը չափազանց ակներև է և այդ մասին երկար կանգ առնեն ասելուրդ է:

Սակայն ասողներ կը լինեն, թէ առայժմ պատերազմն է միակ, թէպէտև ցաւալի, միջոց միջազգային հարցերը վճռելու և յարաբերութիւնները խճճածութիւնը վերացնելու համար: Տեսնենք այդ այդպէս է: 1496 թ. մինչև Ք. ծնունդը և մինչև 1861 թ. Ք. յետոյ, այսինքն 3,357 տարւայ ընթացքում 227 տարին խաղաղ է եղել, իսկ 3130 տարին պատերազմներով, այսինքն մի խաղաղ տարուն ընկնում է 13 տարի պատերազմ: Ինչ ասել կուզէ, հիանալի կարգաւորումն է յարաբերութիւնների. տասներեք տարի կուռն են, որպէսզի մի տարի խաղաղութիւն վայելեն. այնքան միջոցներ են ծախսում և արին թափում, բայց այդ սարսափներից հանգստանալու հնարաւորութիւն չկն տալիս:

Բայց այդ դեռ քիչ է: Պատերազմից յետոյ, ի հարկէ, տեղի է ունենում խաղաղութեան համար պայմանաւորում, որը, ըստ պայմանի, դրանից յետոյ պէտք է գոյութիւն

ունենայ մշտապէս: Վալբերը հաշուել է, որ 1500 թ. սկսած մինչև Քրիստոսի ծնունդը և մինչև 1860 թ. Ք. յետոյ այդպիսի յաւիտենական խաղաղութեան միջազգային դաշինք կապուել է 8000 անգամ, բայց զբանց միջին տակահնութիւնն եղել է ընդամենը երկու տարի: Ծախսել են միլիարդներ անուշադիր են թողել իրանց ընտանեկան գործերը, ծանրաբեռնել են ֆինանսները նոր պարտքերով, զոհել են իրենց հայրենիքի հազարաւոր լաւագոյն դաւակները և այդ բոլորը միայն նրա համար, որպէսզի այդ բոլորն առաջին երկուերեք տարւայ ընթացքում փոշի դառնայ:

Ամենքի համար պարզ պէտք է լինի, որ պատերազմը հարցեր լուծել չի կարող. եթէ 8000 անգամ նա ոչինչ չը լուծեց, ինչպէս նա կարող է վճռել 8001-ըդ անգամը: Եւ վերջապէս ո՞ւմ համար է կարօտ և օգտակար պատերազմը. միթէ կը ցանկայ վաճառականը, որպէսզի պատերազմից քայքայւի առևտուրը և ֆինասեն բոլոր արդիւնաբերական ձեռնարկութիւնները: Կամենում են արդեօք հողատէրերը, կալաձառտէրերը, որպէսզի պաշարւած լինեն նաւահանգստները և հաց, ճարպ և ամենայն անսակ գիւղատնտեսական բերքեր չարտահանւեն արտասահման:

Մենք կարող ենք հարկաւոր զոհարերութիւններն անել և հպատակեցնել մեր բարբոսութեան վերաբերեալ հոգսերը պետական անհրաժեշտութեան գործի հետ և յետ մղել յարձակումը, բայց առանց անհրաժեշտութեան

պատերազմ ոկսել և փողով իզուր զոհարերութիւններ անել, դա, դեռ մի կողմ թողած պատերազմների պատճառած ամենայն տեսակ դժբաղդութիւններն ու հետեանքները, պետական տեսակէտից ամենաքիչը անխոհմտութիւն է:

Դ. Դոքթօրստով

Ի՞նչ ԱՐԺԷ ԶԻՆԻՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Պաղաղ ժամանակ Ռուսաստանում գէնքի տակ են մինչև 1,100,000 մարդ: Եթէ ընդունենք, որ առողջ մարդը միջին հաշուով կարող է աշխատել տարեկան 200 ուրբլի, այն ժամանակ 1,100,000-ը կաշխատէին 22,000,000 ու: Այսպիսով ուրեմն զինւորակոչի պատճառով մենք կորցնում ենք տարեկան 220,000,000 ու:

Սակայն զինւորը ոչ միայն կտրւած է աշխատանքից, այլ և դեռ ստանում է տանից ծախսելու փող, որովհետև արքունական զինւորական զգեստը, պետական ոռճիկը չի բաւում նրան: Ուղարկում են ոմանք մի ուրբլի, ոմանք 5, կան տարեկան մինչև 20 ու ուղարկողներ: Եթէ իւրաքանչիւրին զգենք ծախսելու փող տարեկան 5-ական ուրբլի, զուրա կը գայ 5,500,000 ուրբլի:

Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Նորակոչ զինւորին, հարկաւոր է մի զոյգ կօշիկ, շապիկ, ուտաշոր և այլն, մի խօսքով առաջին անգամ զինւորութեան գնալու համար պատրաստելիս դարձեալ փող է հարկաւոր: Իւրաքանչիւր նորակոչ զինւոր իր ընտանիքի վրայ միջին չափով 15 ուրբլուց պակաս չի նստի: Պաղաղ

Ժամանակ հաւաքում են մօտ 290,000 նորակոչ, նշանակում է այդ նախնական ծախսերն էլ կը հասնի ամենաքիչը 4,300,000: Բայց չէ՞ որ զինւորներին և զինեղանքներին պէտք է պահել. ահա այդ նպատակով պետութիւնը ծախսում է՝ 350,000,000 ռ.: Այսպիսով ուրեմն մենք տեսնում ենք չորս տեսակի ծախսեր ժողովրդական փողերի համար զինւորականութեան պատճառով: 1) Զօրքը պահելու ծախք: 2) Օգնութիւն ծնողներին զինւորներին: 3) Ծախք նորակոչ զինւորների համար: 4) Վնաս՝ զինւորի անգործութեան պատճառով: Առաջ ենք բերում ընդհանուր գումարները:

1) Զօրքի վրայ պետութեան արած ծախքը	350,000,000 ռ.
2) Զինւորներին ծնողներին կողմից հասցրած օգնութիւնը . . .	5,500,000 »
3) Ծախք նորակոչ զինւորների համար	4,350,000 »
4) Կորուստ զինւորների վաշխատելուց առաջացած	220,000,000 »

Ընդամենը՝ 580,750,000 ռ.

Այստեղից երևում է, որ Ռուսաստանի ազգաբնակչութիւնը զինւորականութեան համար կորցնում է տարեկ. կէս միլիարդից ոչ պակաս:

ՇԻՆՅԱՐԱԿԱՆ ԶՕՐՔԸ 1)

Շւէյցարական հանրապետութիւնը մշտական զօրք չունի, նրա փոխարէն կայ ժողո-

վըրդական միլիցիա: Շւէյցարիայում իւրաքանչիւր առողջ տղամարդ պէտք է անպատճառ զինւորական ծառայութեան մէջ մտնի: Ռուս նորակոչ զինւորը թողնում է իր ընտանիքը, տունը և պարապմունքները երեք ամբողջ տարի, իսկ երբեմն և աւելի երկար ժամանակով: Շւէյցարացին՝ ընդամենը կէսից մինչև երկու ու կէս ամիս և յետոյ իւրաքանչիւր տարի 16—18 օր և ոչ աւելի:

Ռուսաստանում զինւորական պիտոյքները և զէնքը կամ զօրանոցներում, կամ զինանոցներում և ռազմաթիւրանոցներում են պահում, Շւէյցարիայում իւրաքանչիւր զինւոր պահում է տանը իր ամբողջ զէնքն ու պաշտօնական զգեստը: Նա այդ բոլորի տէրն է:

Միևնոյն ընտանիքի բոլոր առողջ զաւակներն առանց բացառութեան, պարտաւոր են ծառայել և ոչ մէկը արտօնեալ չէ: Զինւորական ծառայութիւնից ազատում է միայն հասարակական և պետական ծառայութեան մէջ եղողները:

Զօրքի մէջ ընդունւելուց յետոյ շւէյցարական նորակոչ զինւորը մտնում է նորակոչների համար բացւած դպրոցներից մէկը: Այստեղ հետեակ զինւորը սովորում է զինւորական կարգ ու կանոն, հրացանաձգութիւն և այլն և ի ու կէս ամիս, թնդանօթաձիգը— 2 ամիս, հեծելազօրի զինւորը— 2 ամիս և 7 օր:

Այս բոլորից յետոյ զինւորն արձակւում է տուն մինչև միւս զօրակոչը: Զինւորական ուսման համար և հեծելազօրքի մոզոմբել տեղի

1) *Служба «Сборники» ссылаются 1907 г.*

են ունենում ամենայն տարի, միայն 10 օրով. իսկ միւս զօրքերի համար ոչ ամենայն տարի, այլ երկու տարին մի անգամ՝ 14, 16 և 18 օրով, նայած թէ ինչ զինւոր է: Մնացած ժամանակը զինւորները տանը իրանց գործերով են պարապում, միայն պարտաւոր են վարժելի հրացանաձգութեան մէջ:

Իշխանութեան համար միևնոյն է, ազատ թէ արքունական փորցնական հրացանաձգութեան տեղումն է վարժուում զինւորը: Իշխանութիւնը զինւորին մի գրքոյկ է տալիս, որտեղ հրացանաձգութեանց տեղերի կառավարիչները նշանակում են, թէ զինւորը քանի անգամ հրացան է արձակել և իւրաքանչիւրը քանի անգամ նպատակին է խրել: Իշխանութեան համար միևնոյն է, թէ որտեղ և երբ է վարժուում զինւորը, միայն թէ հրացանաձգութիւն եղած լինի օրէնքով պահանջւած թւից ոչ պակաս: Այդ ճանապարհով Շւէյցարական զինւորը հիմնաւի հրացան արձակող է դառնում, որի համար բնաւ չէ հեռանում ոչ իր տնից, ոչ աշխատանքից. նա այս բոլորն անում է պարապ, ազատ ժամանակ:

Ընգհանուր առմամբ տասը տարւայ ընթացքում խաղաղ ժամանակ շւէյցարացին մընում է իսկական ծառայութեան մէջ—ընդամենը 125 օր, կամ 4 ամիս 5 օր:

Բացի դրանից Շւէյցարիայում մեծաւորին ծառայող (դենշչիկ), իշխանաւորին պահապան զինւորներ չը կան: Այնտեղ իշխանաւորը ընտրւած է և ոչ ոք նրան չի դիպչի, այդ

Վ ր ա ց ի ն ե ր

(Տես էր. 259)

«Լոյս»

1908 թ.

պատճառով էլ նրան հարկաւոր չէ պահպանել։ Սահմանների պահպանութեան և բանտերի ծառայութեան համար Շւէյցարիայում գոյութիւն ունին մշտական կամաւոր վարձկան սահմանապահ զօրք և վերահսկիչներ։

Շւէյցարիայի սպաները բոլորն էլ մշտական չեն ծառայում։ Բոլոր շւէյցարական ըսպաների թիւն է 1906 թ. սկզբին՝ 7192, որից միայն 319-ը մշտական ծառայութեան մէջ էին։ Մնացածները կանչոււմ են միայն տարին մի անգամ կարճ ժամանակով։ Մնացած ժամանակներում նրանք էլ զինւորների նման հող են վարում, առևտուր անում կամ մի այլ գործով պարապում։

Շւէյցարիայում չկան ազնւականներ, քաղաքացիներ, գիւղացիներ տարբեր իրաւունքներով։ Բոլոր շւէյցարացիները—քաղաքացիները հաւասար են օրէնքի առաջ։ Ահա այդ պատճառով որեւէ զինւորական պաշտօնի մէջ կարող է ընկնել ամենքը, ով քննութիւն կրտայ։

Յաղաղ ժամանակ Շւէյցարիան զօրքերի ընդհանուր հրամանատար չունի, նա չունի և զենեւալ, կան միայն գնտապետներ։ Պատերազմի դէպքում ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովն է ընտրում հրամանատար և, պատերազմական գործողութիւնները վերջանալուց յետոյ այդ զենեւալը նորից գնդապետ է դառնում։ Այսպէս, ուրեմն, կարիք չկայ նրան զենեւալի թողակ վճարել և, որ ամենագլխաւորն է, ամբողջ պետութեան մէջ չը կայ այնպիսի զինւորական գլուխ, որ ամբողջ

գորքին հրաման կարողանայ արձակել, նրան ժողովրդի դէմ դուրս բերէ: Զինւորներին և սպաներին ամբողջ տարւայ ոռճիկ չի տրուում, այլ միայն իսկական ծառայութեան ժամանակ: Թէպէտեւ շէյքարական զինւորներին և սպաներին, աւելի մեծ ոռճիկ են տալիս, քան Ռուսաստանում, բայց և այնպէս Ռուսաստանում (1896 թ.) իւրաքանչիւր զինւորը գանձարանին տարեկան միջին թւով 228 ռուբ. ծախք է նստել, իսկ Շէյքարիայում՝ 70 ռուբ.:

Ուրեմն Ռուսաստանը իւրաքանչիւր զինւորի վրայ տարեկան 158 ռուբ. աւելի է ծախսում, իսկ ըրոր 1,100,000 զինւորների վրայ՝ 173,000,000 ռուբ.:

Շէյքարական զօրքը հաւաքել և անմիջապէս կուի արձակել կարելի է աւելի շուտ, քան որ և է այլ զօրք: Շէյքարիան 2 շաբաթւայ ընթացքում կարող է զինել և ոտքի կանգնեցնել 150,000 կազմ և պատրաստ զօրք. այդ չի կարող անել և ոչ մի այլ պետութիւն:

Հետաքրքիրն այն է, որ 140 միլ. ազգաբնակչութիւն ունեցող Ռուսաստանը պատերազմի ժամանակ կարող է դուրս բերել 4 միլ. զինւոր:

Իսկ ընդամենը 31½ միլ. ազգաբնակչութիւն ունեցող Շէյքարիան կարող է դուրս բերել համարեա 537,000 զօրք. այսպիսով ուրեմն Ռուսաստանում 31 հոգուն բնկնում է մի զինւոր, իսկ Շէյքարիայում 6 բնակչին 1-ը: Եթէ Ռուսաստանում կարելի լինի առանձին շէյքարական կարգեր հաստատել, այն

ժամանակ նա արտաքին վտանգի ժամանակ դուրս բերել ոչ թէ 4 միլ. զօրք, այլ 24 միլիոն: Եւ այդ անհամեմատ պակաս ծախսեր կը պահանջէր, քան այժմ:

Ինչ վերաբերում է զինւորի որակին, այդ մասին այսքանը կարելի է ասել, որ ֆրանսիական, անգլիական, գերմանական և այլ օտար պետութիւնների սպաները ներկայ լինելով շէյքարական զօրախաղերին, հաստատում են, որ շէյքարական զօրքը աշխարհիս ամենալաւ զօրքն է:

Ս. Ռ. ՈՂ. ԶԱ. ՊԱ. ՀԱ. ԿԱ. Ն.

Բ. Ժ. Շ. ԿԱ. ՐԱ. Ն.

Այս կամ այն հիւանդութեան առաջն առնելու ամենալաւ միջոցն է՝ զինել բժշկի խորհրդին, խնդրել նրա օգնութիւնը, որովհետեւ միայն նա կարող է ճշտութեամբ որոշել հիւանդութիւնը և զանել նրա պարմանը: Իսկ եթէ մի որեւէ պատճառով դա անհնարին է, այն ժամանակ մի քանի դէպքերում կարելի է օգտուել հետեւեալ խորհուրդներով:

1. **Այրածք:** Եթէ այրած տեղը միայն կարելի է, անմիջապէս զովացնել սառուցով կամ սառը ջրով և յետոյ վրան դնել քերած գետնախնձոր: Եթէ վէրքեր են գոյացել, քսել ձէթ, իւղ, կրի ջուր. ձէթի հետ հաւասար չա-

փով խառնած և յետոյ բամբակով փաթաթել: Երբ այրւածքը ձեռքի կամ ոտի վրայ է լինում, լաւ է վիրաւորւած անդամը բարձր պահել, որ արիւնը այրւած տեղից հեռանայ:

2. Սղիի հիւանդութիւնները մեծ մասամբ լուծողութեամբ են արտայայտուում, նեարդերը թուլանում են, հիւանդը գունատուում ու լղարում է, անդադար ծարաւ է ըզգում, ախորժակը կորցնում է և այլն:

Պատճառները բազմաթիւ են, որոնցից անկանոն սնունդը և մրսելն ամենից յաճախ են պատահում:

Խնամք: Բացի դեղերից, որոնք կարելի է միայն բժշկի միջոցով ձեռք բերել, ֆիսցած բժշկականութիւնը նոյնն է, ինչ որ ստամոքսի հիւանդութիւնների ժամանակ: Լաւ է փոքր տաք պահել և առհասարակ զգուշանալ ցրտից:

3. Ալգացաւ: Նորածին երեխաները ծնւելուց 1—2 օր յետոյ յաճախ աչքացաւ են ստանում, վարակելով մօրից, դայիկից կամ մէկ ուրիշից: Դրանց աչքերը կարմրում են, կոպերն ուռչում և թարախով լցւում: Այդ հիւանդութիւնը վարակիչ է և մեծերին էլ կարող է վարակել, եթէ նրանք կեղտոտ ձեռքերով իրանց աչքերը տրորեն: Հիւանդութեան վտանգն այնքան մեծ է, որ վարակւածներին շատերը կուրանում են, եթէ կանոնաւոր կերպով չեն բժշկուում:

Խնամք: Մինչև բժշկի գալը հարկաւոր է աչքերն աղի ջրով կամ ջրախառն բորայի թթւուտով—борная кислота—(1 թէյի գդալ՝

ջրի մեծ բամբակին) լանալ և այնպէս ջուրն ածել, որ աչքի մէջը մտնի և բոլոր թարախը միջից հանէ: Լանալ հարկաւոր է շատ յաճախ, ժամը 1 անգամ: Եթէ աչքերից միայն մէկն է ցաւում, աշխատել, որ լանալիս ջուրը միւս աչքի մէջ չմտնի, եթէ ոչ առողջ աչքն էլ կը հիւանդանայ: Ուստի լանալիս պէտք է գլուխը կախել այնպէս, որ հիւանդ աչքը ներքև լինի, իսկ առողջը—վերև:

4. Արիւնահոսութիւն: Փոքր վէրքերից հոսող արիւնը դադարեցնելու համար հարկաւոր է նախ և առաջ վէրքը մաքուր ջրով լանալ և յետոյ բամբակով կամ մաքուր շորի կտորով պինդ սեղմել և պահել այդպէս մի քանի րոպէ, մինչև որ արիւնը դադարի: Երբ արիւնհոսութիւնը բոլորովին կանգնում է, հարկաւոր է վէրքը կապով փաթաթել:

Մեծ վէրքերից հոսող արիւնը միայն բժշկի կարող է կանգնեցնել, սակայն մինչև նրա գալը անհրաժեշտ է գոնէ թուլացնել արեան կորուստը, հուպ տալով վէրքի վրա բամբակի կտորներով. երբ արիւնը չափազանց առատ է հոսում և բարձր ցայտում, անհրաժեշտ է վիրաւորւած անդամը կապերով պինդ սեղմել. բայց անպատճառ վէրքից բարձր:

5) Բկացաւ: Հիւանդը կուլ տալիս ցաւ է զգում, ձայնը թանձրանում է, երբեմն ջերմ է լինում, իսկ ականջի առջևի խուլերը ուռչում են: Բերանը հետագոտելիս երևում են կարմրաքցած և ուռած քիմքը, նշկները, կապիկը և բմպանը. տեղ-տեղ երևում են սպիտակ թա-

զանքներ. լեզուն ուռչում է և սպիտակ փառով ծածկւում: Հասարակ բկացաւը երբեք կարելի է չփոթել դիֆտերիաի հետ, ուստի խոհեմութիւնը պահանջում է դիմել բժշկի խորհրդին, որպէսզի յետոյ ցաւալի թիւրիմացութիւն չը պատահի:

Հիւանդութեան պատճառը գլխաւորապէս մրսեին է, բայց ուրիշ հիւանդութիւններն էլ են բկացաւ պատճառում, օր. քուրթէշը, ծաղիկը և այլն:

ԽՆԱՄԲ: Անկողին պառկել. վիզը կապով փաթաթել, կոկորդը ողողել աղաջրով, բորակի կամ բերտոյետի թթւութեամբ (1 թէյի գդալ մեծ բաժակ ջրի համար). ջերմի դէմ քինաբնդունել (1—2 անգամ օրական), փորկապութեան դէմ լուծողականներ: Երբեք լաւ է ներգործում և քրտները:

6. **ԴԻՖԹԵՐԻԱ**—վարակիչ բկացաւ: Հիւանդը կուլ տալու ժամանակ ցաւ է զգում: Գլուխը ցաւում է և ջերմ է լինում, բուլը ուռչում և կարմրում և սպիտակաւուն փառով ծածկւում: այդ փառը երբեք պոկ է գալիս և նրա տակը վերքեր են բացւում: Հիւանդութիւնը տարածւում է նոյնպէս քթի, աւկանջների և կոկորդի մէջ: Շնչառութիւնը սկսում է դժւարանալ, և հիւանդը կարող է մինչև անգամ բոլորովին խեղդւել օդի պակասութիւնից: Դիֆտերիոն վտանգաւոր է նոյնպէս սրտի համար. սրտի թուլութիւն է առաջացնում, որից հիւանդը կարող է յանկարծամահ լինել:

ԽՆԱՄԲ: Բժշկելու գլխաւոր միջոցն է՝ օւղադիֆտերիտական սրսկումը: Սրսկումը միայն բժշկի ձեռքով կարելի է անել և որքան շուտ, այնքան լաւ, որովհետև նրա ազդեցութիւնը թուլանում է, եթէ հիւանդութեան սկզբից չէ արւած: Անհրաժեշտ է նոյնպէս քթի և բերանի մաքրութեան վրա հսկել (տես բուրթէշ):

Մնունդը պիտի լինի թեթեւ՝ ջրալի կերակուրներ, բուլիօն. սրտի թուլութեան դէմ—գդալով գինի:

Առողջները պիտի հեռու մնան հիւանդից, որ չը վարակեն: Երբ հիւանդութիւնը վերջանայ, հիւանդի սենեակը և շորերը պէտք է լաւ մաքրել (տես «Ծաղիկ»):

7. **ԹՈՒՆԱՆԵՐԻՍՏԻՆՆԵՐ:** Թոյները լինում են զանազան տեսակի, քիմիական կամ բուսական: Կան թոյներ, որոնք այրում են այն օրգանները, որոնց միջով անցնում են (բերանը, ստամոքսը և այլն) և դրանով մարդուն մահացնում: Միւս թոյները միայն օրգանիզմի մէջ մտնելով են ներգործում, ազդելով սրտի, ուղեղի և այլ օրգանների վրա:

ԽՆԱՄԲ: Չանազան թոյներն դէմ միջոցներն էլ աւարբեր են, այնպէս որ բոլորի համար անկարելի է խորհուրդ տալ, սակայն իբրև ընդհանուր կանոն հարկաւոր է իմանալ, որ պէտք է աշխատել որքան կարելի է շուտ կամ դրան հանել, կամ թուլացնել ընդունած թոյնը:

Թունաւորածին նախ և առաջ խմացնել

տաք (եթէ չը կայ—սառը) ջուր և ապա հաւի փետուրով կոկորդը խտանցնել, որպէսզի փքս-
խանք առաջանայ: Եթէ հիւանդը արդէն ու-
շագնաց է եղել, ամբողջ մարմինը ձեռքերով
շփել և երեսին սառը ջուր սրսկել: Այրւած
օրգաններէի ցաւը մեղմացնելու համար ընդու-
նել տալ սառը խմիչքներ, սառուցի մանր
կտորներ, ձւի սպիտակուց ջրի մէջ հարած
(6—10 ձու մի շիշ ջրի համար): Ինչպէս վե-
րեւում ասացինք, Թոյնի տեսակից է կախւած
բժշկութեան միջոցը: Այսպէս օրինակ.

—Մկան դեղով թունաւորւածին պէտք է
տալ կաթ և ջրի մէջ հարած ձւի սպիտակուց:

—Ֆոսֆորով (լուցկիներէից) թունաւոր-
ւածին արդելւած է կաթ և խղալի խմիչք-
ները: Պմացնել սկիպիդաք (10—12 կաթիլ)
ջրի մէջ խառնած:

Օպիումով (խաշխաշ) թունաւորւածին սև
սուրճ (դաշիէ) խմացնել:

—Թունաւոր սուսկերով թունաւորւածը
պէտք է դդուշանայ քաջախից:

—Կարբոլայով թունաւորւածին խմացնել
մանրացրած կաւիճ ջրի հետ խառնած, կաթ,
ձւի սպիտակուց ջրախառն:

8. Թոպիով (չւանով) խեղդւածին ազա-
տել կապից, որքան կարելի է շուտ, զգեստներն
արձակել և շնչառութիւնը զրգռել, ինչպէս
ասած է ներքեւում:

9. Խեղդուած: Զրի մէջ խեղդւած մար-
դուն ջրից հանելուց յետոյ, զգեստները հա-
նել, որպէսզի նրան ոչինչ չը ճնշէ. բերանը

տիղմից և քարից մաքրել (մատով) և բաց
պահել. ապա սկսել շնչառութիւնը զրգռել.
դրա համար նախ և առաջ դնում են մէջքի
տակ մի բարձ, շորի փաթեթ կամ փայտի
կտոր, որպէսզի կուրծք փքւի և գլուխը յետ
ընկնի. ապա վերցնում են խեղդւածին ձեռ-
քերը, մէկ գլխի յետին են քաշում (որ կուրծ-
քը լայնանայ և օդը մէջը մտնի), մէկը փորի
վրա են ճնշում (որ օդը դուրս գնայ) կուրծ-
քից): այդպէս շարունակում են առանց շտա-
պելու, նոյն արագութեամբ, ինչպէս որ մար-
դը սովորաբար շնչում է և մինչև այն ժամա-
նակ, երբ խեղդւածը կը սկսէ կանոնաւոր
կերպով և ինքնաբերաբար շնչել: Դրա համար
հարկաւոր է լինում երբեմն շատ երկար աշ-
խատել, մի ժամ և աւել, սակաւն երբեք չպէտք
է յուսահատուել. եթէ խեղդւածը կեանքի մի
որեւէ նշոյլ է ցոյց տալիս, այն ժամանակ կա-
րելի է նրան ուշքի բերել: Երբ խեղդւածն
ուշքի եկաւ, հարկաւոր է նրան փախեցնել
կուր տաած ջուրը և յետոյ գինի կամ թէյ, օդի
խմացնել և տաք սնկոդնում պառկեցնել:

10. Ծաղիկը վարակիչ հիւանդութիւն է:
նա երկու ձև ունի—ժանր և թեթեւ. սկսում է
սաստիկ ջերմով, փսխանքով, մէջքի և ղլխի-
ցաւով. 2-րդ, 3-րդ օրը երեսը և ամբողջ մար-
մինը ծածկւում է բշտիկներով (պալարներով),
7-րդ, 8-րդ օրը բշտիկները լցւում են թարա-
խով կամ արիւնով (ամենապառնդաւոր ձևը),
10—13-րդ օրը բշտիկները սկսում են չորա-
նալ, իսկ 5—6 շաբաթը նրանք թափւում են,

չեչեր թողնելով իրանց տեղը (վարակելու ամենավտանգաւոր ժամանակը):

ԽՈՒՄԱՐԻ: Ծաղկի դէմ ամենալաւ միջոցը պատուաստումն է. ծաղկից ազատ մնալու համար հարկաւոր է կրկնել պատուաստումը ամեն 7—8 տարին մի անգամ: Պատուաստած երեխաները կամ ամենեւին չեն հիւանդանում, կամ հիւանդանում են շատ թեթեւ կերպով, ուստի, հէնց որ մի տեղ ծաղիկ է յայտնւում, անմիջապէս հարկաւոր է առողջներին հիւանդից բաժանել և բոլորի ծաղիկը պատուաստել: հիւանդին պառկեցնել և զխացաւի դէմ սառուց դնել ճակատին. փսխանքի առաջն առնելու համար հիւանդը պէտք է սառուցի մանր կտորներ կու տայ: Ձերմի ժամանակ չպիտի քորել և պոկել. մարմինը և երեսը լաւ է ձէթով կամ իւղով (վազելինով) ծածկել:

Երբ մարմինը սկսում է թէփուտել, հիւանդին պէտք է տաք վաննա նստացնել և կրկնել այդ մի քանի անգամ: Երբ թէփուտելը բոլորովին վերջացած է, այն ժամանակ միայն կարելի է հիւանդին տանից դուրս բերել և առողջների մօտ տանել: Հիւանդի բոլոր շրթերն անհրաժեշտ է տաք ջրի և սապօնի մէջ լաւ եփ տալ, որպէս զի հիւանդութիւնն ուրիշներին չը փոխի. սենեակն էլ պէտք է լաւ մաքրել և երկար ժամանակ պատուհանները բաց պահել:

11. ԿԱՐՄԻՐՈՒՄԸ վարակիչ հիւանդութիւն է և գրեթէ անխուսափելի է երեխայական հասկում: Հիւանդութեան նշաններն են՝ հազ,

հարբուխ, բկացաւ, աչքացաւ, ջերմ. 3-րդ կամ 4-րդ օրը կաշին դուրս է տալիս բծեր և մի քանի օր այդպէս մնում: Վերջը բծերը անհետանում են, իսկ կաշին սկսում է թէփուտել:

ԽՈՒՄԱՐԻ: Հիւանդին հէնց սկզբից անկողնում պառկեցնել և մրսելուց պահպանել, լուսամուտի փեղքերը կիսափակ պահել, որովհետեւ լոյսը ցաւեցնում է աչքերը. հազի դէմ տաք կաթ խմացնել զելտերի ջրի հետ խառնած: Կերակուրը պիտի լինի թեթեւ՝ թերխաշ ձու, կաթ, սպիտակ հաց, շորվայ. ծարաւը յագեցնելու համար—լիմոնով և շաքարով ջուր կամ լիմոնադ և այլն:

Եթէ հիւանդը շուտ չի առողջանում—դիմել բժշկի օգնութեանը:

12. ԽՈՒՂՈՐԴԻ ԲՈՐԲՈՒՄԱՆ: Հիւանդը հազում է, ծայրը խոպոտ է դառնում կամ բոլորովին կորչում. կոկորդի մէջ խաղտում է. ընդհանուր առողջութիւնը քիչ է տուժում:

Հիւանդութիւնն առաջ է գալիս երկար խօսելուց կամ երգելուց, մանաւանդ բացօդեայ կամ ծխով և փողով լի սենեակում. յաճախ միաժամանակ լինում է և հարբուխ ու բկացաւ:

ԽՈՒՄԱՐԻ, նստել տանը (երեխաներին անկողնում պահել), քիչ խօսել, չը ծխել, տաք խմիչքներ ընդունել (կաթ, զելտերի ջրով), վիղը փաթաթել կապով, շնչել աղաջրի գոլորշի:

Երբեմն պատահում է, մանաւանդ գիշեր ժամանակ, որ երեխաները յանկարծակի հի-

ւանդանում են կոկորդի սուր բորբոքումով. սկսում է խիստ հազ, շնչառութիւնը ճնշած է գառնում, երեխան օդի պակասութիւն է զգում, կարծես խեղդւում է:

Այսպիսի յանկարծակի դէպքերում (որոնք միշտ լու են վերջանում), հարկաւոր է երեխային տաք գոլորշի շնչել տալ ինքնաեղից), ոտները տաք ջրի մէջ պահել մամ մանանիսի սպեղանի դնել սրունքների վրա: Հիւանդութիւնը տևում է մօտ ¹/₂ ժամ, երեխան հանգրստանում, քնում է և միւս առաւօտ բոլորովին առողջ ու զւարթ վեր կենում:

13. Կապոյտ հազ. (Կոկիւօր) մանկական հասակի վարակիչ հիւանդութիւն է, որ տևում է սովորաբար 4—5 շաբաթ և մի անգամ լինելուց յետոյ այլ ևս չի կրկնում: Հիւանդութեան սկզբում ջերմ է լինում, որ 38°—38,5° վեր չի բարձրանում: Հիւանդը սաստիկ հագում է և իւրաքանչիւր հազայիս թքում է կաշուն խուխ: Հազի ժամանակ սուլիչ և վայնասունի նման ձայնիւ են լսւում: Այսպիսի բռնկումներ կրկնւում են օրը մօտ 15—30 անգամ. իւրաքանչիւր անգամից յետոյ մի առժամանակ դադար է լինում: Այդ դադարը ամենաանպատաւոր միջոցն է երեխային կերակրելու համար:

Նմանմ: Յատուկ բժշկութիւն չկայ. առողջներին հարկաւոր է հեռացնել հիւանդներից. ջերմը վերջանալուց յետոյ շատ օգտակար է երեխաներին դուրսը պահել՝ մաքուր օդ շնչելու: Լաւ է ներգործում քինան, որ հար-

կաւոր է օրը 2—4 անգամ փոքրիկ քանակութեամբ խմացնել. Երեխայի բերանն ամեն անգամ հազից յետոյ պէտք է մաքրել լորձիւնից:

14. Հարբուխ է անւանւում քթախորշի լորձամաշկի բորբոքումը, որ տաջ է գալիս թէ մրսելուց և թէ ուրիշ պատճառներից, օր. փոշուց, քիթը ծխախոտ քաշելուց, ֆսասակար զազերից, զանազան հիւանդութիւններից, ինչպէս՝ կարմրուկը, ինֆլուենցիան, սիֆիլիսը և այլն: Հարբուխի նշաններն ամենքին յայտնի են:

Նմանմ: Հարբուխի դէմ տնային միջոցներով կուելու համար կարելի է միայն խորհուրդ տալ՝ եթէ հիւանդը մրսած է, տաք գոլորշի շնչել, քինա ընդունել և տաք հագնել, իսկ այն ջրերից և դեղերից, որ շատերը հարբուխի ժամանակ քթով ներս են քաշում բժշկւելու համար, մենք խստիւ նախազգուշացնում ենք, որովհետեւ բազմաթիւ են դէպքերը, երբ քթով ջուր քաշելուց բորբոքւել է ախանջի մէջը և լսողութեան համար շատ վտանգաւոր հիւանդութիւն է առաջ եկել: Ուստի յարմար դէպքերում, երբ երկար ժամանակ չի անցնում, անհրաժեշտ է բժշկին դիմել, որը և կը սովորցնէ, թէ ի՞նչ անել հիւանդութեան դէմ:

Ուրիշ պատճառներից առաջ եկած հարբուխն անցնում է, երբ սկզբնապատճառը հեռացւում է և հիւանդը փոխում է իւր կենցաղը:

15. Նւազամ մարդուն անմիջապէս պառկեցնել, զգեստը՝ գոտին, օձիքը և այլն ար-

ձակել, երեսին սառը ջուր սրտիկել, երեսն ու մարմինը ձեռքերով շփել: Ուշքի գալուց յետոյ չը պիտի յանկարծ վեր կենալ, այլ մի փոքր պառկած մնալ. լաւ է մի քիչ գինի, օղի, թէյ կամ սուրճ խմել:

16. Սառած մարդուն չը բերել տաք սենեակ, այլ հով տեղում, նախասենեակում դնել (ճանապարհին աշխատել մարմինը չըծախել, այլ ձիգ պահել): Շորերը հանելուց յետոյ, սառը ջրի մէջ դնել կամ ձիւնով տրորել. երբ մարմինը կը տաքանայ և անդամները կը փափկեն, այն ժամանակ հարկաւոր է նրան մի տաք տեղ պառկեցնել և գինի, օղի կամ տաք թէյ խմեցնել:

Սառած մատը կամ ոտը նոյնպէս պէտք է նախ և առաջ սառը ջրի մէջ պահել կամ ձիւնով տրորել և ապա կամաց կամաց տաքացնել. բորբոքւած մասերին քսել ձէթ կամ սագի ճարպ:

17. Ասամոսի կոտորը (բորբոքումը) շատ տարածւած ցաւ է. նրա պատճառը զբոսաւորապէս անկանոն կենցաղն է: Հիւանդութիւնն արտայայտուած է նրանով, որ ստամոքսում ծանրութիւն և ցաւ է զգացուած: Փորը ուռչում է, հիւանդը կորցնում է ախորժակը և զգանք է զգում դէպի կերակուրները. յաճախ գկրտում է, երբեմն փսխում. փորը լուծւում է, բայց աւելի յաճախ կապ է լինում:

Եւնամբ: Բժշկելը կարելի է կանոնաւոր կենցաղով: Ուտելու ժամանակ պիտի ղեկա-

վարել որոշ կանոններով: Վնասակար է շատ ուտելը. լաւ է օրական 2 անգամ թեթեւ և 2 անգամ կուշտ ուտել. ուտելիս կերակուրը լաւ ծամել:

Վնասակար են՝ իւղալի, թթու, կծու, աղի կերակուրները, մեծ քանակութեամբ խմորեղէնն ու կարտօֆիլը, ալկօհօլը, շատ տաք ու շատ սառը կերակուրները: Օգտակար են՝ կաթնեղէնը, ձուն (թերխաշ), բուլիօնը (հաւից և հորթի մսից), հորթի, ձառի և որսի միսը և այլն: Խմելու համար՝ ջուր, թէյ (ոչ շատ), հացը լաւ է սպիտակ տեսակից և կրակի վրա չորացրածը:

Հանքային ջրերն էլ շատ օգտակար են կատարել համար, բայց նրանց գործածութիւնը պէտք է բժշկի հսկողութեամբ կատարել, ուրեմն հարկաւոր է դիմել բժշկի:

18. Փորկապոսիւնը մի հիւանդոտ դրութիւն է, ուստի անհրաժեշտ է կռիւ, բայց ոչ լուծողականների միջոցով (որովհետեւ ստամոքսը սովորում է այդ դեղին և շուտով լուծողականն էլ կորցնում է իր ազդեցութիւնը):

Եւնամբ: Փորկապոսեան դէմ ամենալաւ միջոցը կանոնաւոր կենցաղն է: Առաւօտ վեր կենալիս՝ խմել մի բաժակ սառը ջուր և յետոյ դուրս գալ մի փոքր զբօսնելու. օրւայ մէջ լաւ է ֆիզիքական աշխատանքով կամ մարմնամարզութեամբ պարապել. ուտել մրգեղէն, մեղր, կանաչեղէն և առհասարակ ամեն տեսակ կոպիտ կերակուր և սե հաց: Մարմինը

սառը ջրով շփել, փորին մասսաժ անել և ուրոշ ժամին ամենայն օր աշխատել դուրս գալ հարկաւորութեան համար, եթէ մինչև անգամ պահանջ չըզգացւի: Լուծողականներից խուսափել և գործածել միայն անհրաժեշտ դէպքերում:

19. Փչացած օդից (օր. վառարանը ժամանակից շուտ ծածկելուց) ուշաթափւածին մաքուր օդի մէջ դուրս բերել, մարմինը տրորել ձեռքերով և շնչառութիւնը գրգռել (տես «Սեղդւած»):

20. Քրոսխալը (քոսը) առաջ է գալիս աչքով դժուար նշմարելի մի մակաբոյժից—քոսորդից, որը կաշու մէջ բնակւելով և այնտեղ շարժւելով, անտանելի բոր է պատճառում: Կեղտը և հոկաառողջապահիկ կեանքը նպաստում են հիւանդութեան տարածւելուն: Վարակիչ լինելով՝ քորախտը երբեմն ընկնում է ընտանիքի բոլոր անդամների վրա: Հիւանդութիւնը տարածւում է անմիջական շփումից կամ շորերի և անկողնի միջոցով: Հիւանդութիւնից ազատւելու համար պէտք է, որ բոլոր հիւանդները միաժամանակ սկսեն բժշկութիւնը, եթէ ոչ հիւանդ մնացածները նորից կը վարակեն բժշկւածներին:

Խնամք: Վերցնել մէկ մաս ծծումբ, վեց մաս ճարպ (խոզի կամ ոչխարի), լաւ լառնել, տրորել և քսել այդ օժանելիքը կաշու հիւանդ մասերին 2—3 երեկոյ իրար վրայ, յետոյ լաւնալ ամբողջ մարմինը սապոնով ու տաք ջրով, որով և վերջանում է բժշկութիւնը:

Յիւրջ Խալիպիական

(Տես էր. 262)

Անհրաժեշտ է նոյնպէս լւանալ և մաքրել բոլոր հագնելիքը և անկողինները, որպէսզի մէջը բոսորդներ չըմնան և հիւանդութիւնը նորից չըսկսւի:

21. **Քուրթեր** վարակիչ հիւանդութիւն է. սկսւում է ջերմով, կաշին դուրս է տալիս մանր բծեր, որոնք տարածւում են ամբողջ մարմնի վրա, աղատ թողնելով միայն չանը, քիթը և շրթունքները. բուկը ցաւում է, միջէ նշիկները ուռչում են: Մի քանի օրից յետոյ ջերմը թուլանում է, իսկ դուրս տւածը անհետանում. 10—12-րդ օրը կաշին սկսում է լայն շերտերով թէփոտւել. 2—3 շաբաթից յետոյ թէփոտւելը վերջանում է և հիւանդը կարող է քութէշից առողջացած համարւել. սակայն վտանգը դեռ անցած չէ, որովհետեւ քութէշը իբրեւ հետեւեանք, զանազան հիւանդութիւններ է առաջացնում, շատ յաճախ՝ երկկամունքների բորբոքում: Այդ պատճառով առողջանալուց յետոյ էլ, 2—3 շաբաթ շարունակ, հիւանդը պէտք է իրան զգոյշ պահէ, չմըսի, որովհետեւ երկկամունքների բորբոքումը հէնց այդ ժամանակ է յայտնւում:

Խնամք: Բժշկութեան համար գլխաւորն է մաքրութիւնը և պատշաճ սնունդը: Բերանը անհրաժեշտ է օրական մի քանի անգամ ուղողել կամ աղաջրով, կամ ջրախառն բօրայի թթւուտով (сорная вода)՝ 1 թէյի գդալ՝ ջրի մեծ բաժակի համար: Մաքուր պէտք է պահել նոյնպէս քիթը և ականջները: Մարմնին քսել տաք ձէթ: Սնունդի համար վերցնել

կաթնեղէնը, որ ամենից ապահովն է երիկամուռքի համար: Միս կամ բուլիօն ամենեւին չտալ, խմելու համար գործածել հասարակ ջուր կամ լիմոնադ: Ճտի միսը կարելի է տալ միայն հիւանդութեան չորրորդ շաբաթից. երբ կաշին սկսում է թէփոտուել, հարկաւոր է հիւանդին 1—2 օրը մի անգամ տաք վաննա նստեցնել (15—20 րոպէ) և ամեն ջանք գործ դնել, որ տաք ջրից յետոյ հիւանդը չը մըսի: Եթէ քութէն առանց բարդութիւնների է, հիւանդը կարող է երեք շաբաթից յետոյ ոտքի կանգնել, իսկ տանից դուրս գալ կարող է միայն թէփը վերջացնելուց յետոյ: Գոթէշի ժամանակ առողջ երեխաներին պէտք է, որքան կարելի է, շուտ հեռացնել, իսկ երբ հիւանդը լաւացել է, նրա շորերը այրել կամ եփ տալ սապնաջրի մէջ. սենեակը լաւ մաքրել:

22. **Օձի խայքաց:** Կծած անդամը վերքից բարձր պինդ կապել, վերքը ձծել, որ թոյնը դուրս գայ և կարմրած երկաթով այրել. հիւանդին քրտնեցնել և օդի կամ գինի խմացնել:

ԲԺ. 1. *Քալանթարեան*

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ ԽՈՒՆԵՐԱՅԻ ԴԵՄ

Հին ժամանակներից արդէն նկատւած է, որ կղզղանքների մէջ եղած խօլերայի թոյնը բաւական երկար ժամանակ կարող է պահպա-

նել իր դոյութիւնը: Այստեղից արդէն պէտք է հետեցնել, որ չը պէտք է հում ջուր խմել, այդպիսի ջրով բերանը չը ողողել և մինչև իսկ չը գործածել լացւելու համար: Դեռ շատերը կարծում են, որ իբր թէ եփած ջուրը անհաճոյ, զղւելի համ ունի և օրգանիզմը վատ է իւրացնում: Բայց այդ նախապաշարմունք է: Մաքուր ամանում եռացրած ջուրը ոչ մի անհաճոյ համ ու հոտ չունի: Հարկաւոր է միայն սառեցնել և ոչ մի կարիք չը կայ ներս ածել նրա մէջ օդ և որեւէ կերպով հողմաւհարել նրան:

Իւրաքանչիւր մարդ շատ հեշտութեամբ կարող է հետեւել իր տանը առողջապահութեան այդ հիմնական կանոնին, որ դոյութիւն ունի ոչ միայն իբրև միջոց խօլերայի դէմ, այլև շատ ուրիշ հիւանդութիւնների դէմ: Հետեւել պէտք է միայն, ի հարկէ, որ ծառան կամ այլոք անպատճառ եռացնէ ջուրը: Մակայն ինչ պէտք է անել ճանապարհորդութեան ժամանակ, հիւրանոցներում և պահուկներում: Այնտեղ, ի հարկէ, դժուար է հաւատալ, թէ նախքան գործածելը ջուրը բաւականաչափ տաքացրած է: Այսպիսի դէպքերում ամենալաւ միջոցն է բաց թէյ խմելը: Եթէ վերջինը մինչև իսկ եռացման չի ենթարկւել, այնուամենայնիւ նրա բարեխառնութիւնը 55°—60° Ա. պակաս չի լինի, իսկ այդչափ բարեխառնութիւնը խօլերայի բացիլը ոչնչացնելու համար բաւարար է:

Ինչ վերաբերում է սպիրտ պարունակող

խմիչքներին, ինչպէս, օրինակ, կւասր, գարե-
ջուրը, դինին և այլն, նրանց գործածութեանը
արգելք դնել չը պէտք է, եթէ միայն մար-
դիկ հաւատացած են, որ նրանց հետ հում
ջուր չի խառնած: Կասկած եղած դէպքում
հարկաւոր է հնար եղածին չափ տաքացնել
այդ խմիչքները մինչև այն աստիճան, որ
եղած բացիւնները ոչնչանան:

Թէ խօլերայի և թէ միւս այլ դէպքերում
պէտք է անպատճառ խոյս տալ հում կերա-
կուր գործածելուց: Բայց գործադրելով որոշ
միջոցներ, որոնք հիմնւած են մեր վերև ա-
ռաջ բերածներին վրայ, կարելի է խօլերայի
համաճարակի տմենակատաղի ժամանակը
ուտել հում պտուղներ, օրինակ, մինչև իսկ
սեխ, ձմերուկ, տանձ, խնձոր, դեղձ և այլն:
Անշուշտ այդ պտուղների միջի մասերում խօ-
լերայի վարակ—բացիլ գոյութիւն չի ունենայ,
բայց նա կարող է ընկած լինել այդ պտուղ-
ների արտաքին մակերևոյթի, կեղևի վրայ:
Հարկաւոր է նախքան գործածելը լանալ շատ
տաք ջրով, որպէսզի վարակիչ նիւթը ոչնչա-
նայ: Աւելի լաւ կը լինի պահել թէկուզ կարճ
ժամանակամիջոցում եռացրած ջրի մէջ: Նոյն
միջոցը գործադրել նաև հում բանջարեղէննե-
րի վերաբերմամբ, ինչպէս, օրինակ, վարուն-
գի, պոմիդորի և այլն: Ամսական բողկը—ըն-
դիսկան պէտք է արտահանել աւելի խնամ-
քով, որի համար կարևոր է աւելի երկար
պահել եռացրած ջրի մէջ: Սալաթն աւելի լաւ
է բնաւ հում չը գործածել, որովհետև նրան

դժւար է բոլորովին մաքրել և աղատել վարա-
կիչ թոյնից:

Ուտելեղէնները պէտք է առաջ բերել
հնար եղածին չափ տաք և լցնել տաք ափսե-
ների մէջ:

Խօլերայի ժամանակ առհասարակ առան-
ձին զգուշութեամբ պէտք է վերաբերել սառը
կերակուրների հետ: Աւելի լաւ է միջոցներ
ձեռք բռնել, որպէսզի սառչելիս կերակուրը
չը կեղտոտւի ձեռքերի կամ ճանճերի միջոցով:
Հնար եղածին չափ պէտք է աշխատել, ինչ-
պէս և ասած էր վերևը, որ կերակուրը տաք
գործածելի: Այս նպատակով խիստ նպատակա-
յարմար է և օգտակար այն կերակուրը, որի
տակ դրւած է լինում որևէ կրակ: Կերակուրը
եթէ բերանէ մտնում բաւականաչափ տա-
քացած, որևէ վտանգ չի կարող՝ Հացը,
կարկանդակները և այլն՝ նախ քան գործածելը
պէտք է տաքացնել առանձին վառարանում
կամ որևէ այլ եղանակով, թէկուզ սպիրտի
կամ նաֆթի լամպաներով:

Պէտք է կանոն դարձնել, որ առանց նա-
խօրօք ձեռքերը լանալու, երբէք սեղանի չը
նստել: Շատ տներում սովորութիւն կայ ճա-
շից և նախաճաշից յետոյ ամանով ջուր տալ՝
ձեռքեր լանալու համար: Աւելի նպատակա-
յարմար է այդ անել ոչ թէ ճաշից յետոյ, այլ
ճաշից առաջ: Աւելի լաւ է ձեռքերը լանալ
սապօնով և ապա լաւ սրբել մաքուր երես-
սորքիչով: Առհասարակ պէտք է խոյս տալ
ձեռքերով բան ուտելուց. այդ հին ժամանակ-

ւանից մնացած աւանդական սովորութիւնն անպատճառ պէտք է թողնել:

Ծխողները պէտք է ի նկատի ունենան, որ պապիրոսները և սիգարները շատ անգամ կեղտոտուած են լինում: Աւելի լաւ է ծխել մաքուր ծխամորճով և այդ երբեք չը դնել ամեն պատահած տեղ:

Այս վերև առաջ բերած դիտական հիմքերը գործադրելուց յետոյ բոլորովին կարելի է չը վախենալ խօլերայից՝ թէկուզ նրա ամենա-սաստիկ համաճարակի շրջանում: Վերև յիշւած նախագգուշացուցիչ միջոցները գործադրելուց յետոյ խօլերայի բացիլը նոյնպէս անվտանգ է, ինչպէս թոյնը դեղատանը կամ ամենայն տեսակ միկրօբները բակտերիօլօգիական լաբորատորիաներում, որտեղ մենք շրջապատւած դրանցով՝ ուտում և խմում ենք:

Գուցէ ասողներ լինեն, թէ բոլոր մատնացոյց արած միջոցների գործադրութիւնը շատ դիտացաւանք է և գործնականի մէջ շատ դժուարին: Սակայն բաւական է մի փոքր վարժութիւն, որպէսզի կարճ ժամանակայ ընթացքում մարդ կատարելապէս ընտելանայ այդ բոլոր միջոցներին:

Պրօֆ. Մենչիկով

ԴԺԲԱՂԴ ԴԵՊՔԵՐԸ ԲԱՆԻՈՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆ-
ՔՈՒՄ

Մեզանից իւրաքանչիւրին կարող է պատահել դժբաղդ դէպք փողոցում, տանը, երկա-

թուղու, ծովի վրայ և այլն, բայց այդպիսի վտանգների աւելի ենթակայ են բանւորները, որոնց ամենայն օր, ամենայն րոպէ հետևում են գործարաններում, դաւօղներում մեքենաների առաջ կանգնելիս, շինութիւններ շինելիս, հանքերում, հանքահորերում և այլն: Այդ պատճառով մեր սրբազան պարսկականութիւնն է ձեռք բերել անհրաժեշտ տեղեկութիւններ՝ շուսափոյք Եւ Ապասկայարմուր առաջին օգնութիւն հասցնելու համար:

Շուսափոյթ և կանոնաւոր օգնութիւնը կարող է պահպանել առողջութիւնը, իսկ երբեմն մինչև իսկ փրկել տառապողի կեանքը: մինչդեռ աւելորդ փութկոտութիւնը և անգիտակ վերաբերմունքը միայն փասակ կարող են և աւելացնել նրա տանջանքները:

Ցաւօք սրտի պէտք է ասել, որ մենք համարեա թէ ամենայն օր տեսնում ենք, թէ ինչպէս դժբաղդ դէպքերի ակախատեսներն առանց օգնելու կանգնած մնում են փրաւածի մօտ:

Այդ ինչից է տուժ գալիս: Առաջ է գալիս այն հասարակ պատճառից, որ այդպիսիները չեն իմանում, թէ ինչ անեն, ի՞նչպէս ձեռնարկեն գործի: Դպրոցը, ցաւօք սրտի, մեղ չի տալիս այդ ճիւղի վերաբերեալ ծանօթութիւններ, այդ պատճառով էլ իւրաքանչիւր բանիմաց մարդ, լինի նա աղամարդ, թէ կին, պարսմուր է ձգեց լցուցանելու այդ պակասը: Հանրամատչելի դասախօսութիւնների, երկոյեան կուրսերի յաճախելը բանւորների և այլոց համար շատ օգտակար է:

Արդիւնաբերական հիմնարկութիւններում պատահած դժբաղդ դէպքերի վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ նրանց թիւը հետզհետէ աճում է: Այդպէս, օրինակ, Գերմանիայում 1889—1900 թ. ցուցակագրւած է հետեւեալը.

Տարի	դժբաղդ դէպքերի թիւը	ապահովագրւածների ո՞ր %
1889	174,874	13,1
1890	200,000	14,7
1891	224,337	12,4
1892	236,265	13,1
1893	264,130	14,6
1894	282,117	15,6
1895	310,139	16,8
1896	351,789	20,0
1897	382,117	21,3
1898	407,522	22,4
1799	443,313	23,8
1900	454,341	23,9

Այստեղից երևում է, որ աճումը տեղի է ունենում ոչ միայն դժբաղդ դէպքերի բացարձակ թւի, այլև ապահովագրւածների թւի համեմատութեամբ: Ուրիշ խօսքերով, խոշոր արդիւնաբերութիւնը բանւորների համար քանի գնում աւելի և աւելի վտանգաւոր է դառնում:

Արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններում դժբաղդ դէպքերի յանցաւորը մեծ մասամբ բանւորական շինութիւնների անբաւարար կազմութիւնն է, նախագգուշական ցանցերի

պաշտպանողական գործիքների և այլ յարմարութիւնների քուլթիւնն է, փութկոտութիւնն է աշխատանքի ժամանակ, փոքրահասակների և կանանց վտանգաւոր ձեռնարկութիւնների ձեռնամուխ լինելն է և այլն:

Ահա այս պատճառով կազմադերպւած բանւորների պարտականութիւնն է պահանջել ինչպէս օրէնսդրական ճանապարհով, նոյնպէս և գործարանատէրերից, որ այդ գործը կանոնաւոր հիմքերի վրայ դրւի: Մակայն յանցանքի մի մասը ընկնում է հէնց իրենց—բանւորների վրայ, որոնք ենթարկում են իրենց վտանգի թեթեամտութեան կամ անգիտութեան պատճառով, կամ ուշադրութիւն չեն դարձնում նախագգուշութեան վերաբերմամբ տրւած հրահանգների վրայ:

Հաշմանդամութեան մեծ մասը, ինչպէս մենք տեսնում ենք, տեղի է ունենում ճաշից յետոյ և երկուշաբթի օրերը և այդ, ի հարկէ, շնորհիւ տնրաւարար հանգստի և կիրակի օրերը ոգևորից խմիչքների սաստիկ գործածութեան:

Ներկայումս կրթւած բանւորները և նրանց կազմակերպութիւնները պէտք է դաստիարակչական ազդեցութիւն ունենան մամուլի և յորդորանքի միջոցով, որպէսզի կարելի լինի արմատախիլ անել այդ վնասակար նախապաշարմունքները և սովորութիւնները ճակատագրական այդ տղիտութիւնը և անշրջահայեցողութիւնն իրենց ընկերների միջից: Այն ժամանակ միայն հարելը հազարաւորնե-

լը պաշտպանւած կը լինեն հաշմանդամութիւնից և հաղարաւորները՝ վաղահաս մահից:

Լաւ, նպատակայարմար օգնութիւն հասցընելու առաջին պայմանն է մարդկային մարմնի կենսական գործունէութեան կազմութեան մասին (անատօմիա⁹ և բնախօսութիւն) որոշ ծանօթութիւններ ունենալը, որոնց սովորելը մենք համարում ենք վերին աստիճանի կարեւոր:

Ինչպէս որ բժիշկը հիւանդութիւնը կանոնաւորապէս ճանաչելու և բժշկելու համար պէտք է նախ և առաջ ուսումնասիրէ կազմածքի բնական կազմութիւնը և գործունէութիւնը, այսպէս և ամե սք, ով ցանկանում է օգնութիւն հասցնել, պէտք է ունենայ բաւականաչափ գիտութիւն: Միայն այն ժամանակ նա կարող է իմանալ և հասկանալ ղժբաղդ դէպքի առաջացրած փոփոխութիւնները և առաջին օգնութիւնը հասցնել:

Դօկտ. Խրիստոսլէր

ԼՈՅՄՆ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԷՏԻՑ

Մեր առողջապահութիւնը պահպանելու համար մենք արեգակնային լոյսի կարիք ենք դրում: Արեգակի արդէն ցւրած ցրեկւայ լոյսը, բայց էլ աւելի ուղիղ լոյսը ոչնչացնում է մանրէները (միկրօօրգանիզմները), որով նա հանդիսանում է զօրեղ ախտահանիչ միջոց:

Բայց արեւի լոյսն ունի անմիջական ազ-

դեցութիւն նոյնպէս մարդու առողջութեան վրայ, և մենք հեռու չենք լինի ճշմարտութիւնից, եթէ պնդենք, որ գիւղական ազգաբնակչութեան լաւ տեսքը և առողջութիւնը մասամբ պէտք է վերագրել արեգակի լոյսի ազդեցութեան, որի հետ ի հարկէ, կապ ունի նաև թաքմ օդի մէջ մշտական լինելը:

Այդպիսի եղրակացութեան հետ համաձայնում են նմանապէս և բնեռային երկրների հետազոտողների դիտողութիւնները: Մարդն առանց ֆուսելու իր առողջութիւնը կրում է սարսափելի ցրտեր (մինչև 63°Մ) Միբրիայի մի քանի տեղերում, որովհետև այնտեղ ձմեռը ամենայն օր լուսաւորում է արեգակը, թէպէտ շատ կարճ ժամանակով, իսկ բնեռային երկրներում աւելի պակաս ցրտերին, հէնց որ սկսւում են բնեռային գիշերները, տեղի են ունենում բաւականաչափ ծանր հիւանդութիւններ: Բնեռային գիշերների առաջացրած հիւանդութիւնների նշանների թիւն են պատկանում կաշւի միատեսակ դժգոյն, դեղնակաշաշ գոյնը, որ սովորաբար երևան է գալիս խիստ դժգոյնախտի և ծանր տեսակի սակաւարիւնութեան դէպքերում. կաշւի գոյնի փոփոխութիւնների հետ միասին այս հիւանդութեան բնորոշ նշաններից են՝ նեարդային խանգարումը, անքնութիւնը, ընկճածութիւնը և սրտնեղութիւնը:

Անբաւարար կամ աննպատակայարմար լոյսը նախ և առաջ մեր աչքերի վրայ անհաճոյ, աննպատակ ազդեցութիւն է ունենում,

միևնոյն ժամանակ նկատուած է, որ լոյսի առատութիւնը նոյն չափով է փնասոււմ մեզ, ինչպէս և չափազանց անբաւարար լուսաւորութիւնը: Այսպէս, օրինակ, արեգակի ճառագայթներէց սաստիկ լուսաւորուած ձիւնապատ հարթավայրերի վրայ թափառելիս հեշտութեամբ է առաջ գալիս, այսպէս անւանւած, աչքի դառնող. այդ դէպքում մի քանի օր շարունակ տեսողութեան գործարանը խանգարուած է և աչքերը սաստիկ գրգռուած են: Սակայն աչքացաւ աւելի յաճախ է պատահում, երբ լուսաւորութիւնն անբաւարար է, որովհետեւ այդպիսի ժամանակ աչքերը լարւած վիճակի մէջ են լինում:

Երբ լոյսը թոյլ է լինում մենք ստիպւած ենք նայելու առարկան շատ մօտեցնել մեր աչքին, որի պատճառով և տեսողութեան գործարանն այս կամ այն կերպ յարմարեցնող միջոցները պէտք է չափազանց լարեն: Աչքի համար այդ փնասակար պայմանների յաճախակի կրկնողութիւնը պատճառ է դառնում կարճատեսութեան:

Գիշերն արեգակնային լոյսի բացակայութեան պատճառով բեմ է դուրս գալիս արհեստական լուսաւորութիւնը: Իւրաքանչիւր արհեստական լուսաւորութիւն պէտք է բաւարարութիւն տայ հետեւեալ պահանջներին:

1. Նա պէտք է տայ մեզ բաւականաչափ և միակերպ պայծառութեամբ լոյս,
2. Նա պէտք քիչ տաքութիւն տայ և
3. Նա պէտք է իրենից արտադրէ և խառ-

նէ սենեակի օդի հետ, որքան այդ հնարաւոր է, քիչ փնասակար զազեր:

Այս երեք հիմնական պահանջներին աւելի լաւ բաւարարութիւն է տալիս էլէքտրական լուսաւորութիւնը:

Շատ յարմար է նմանապէս և զազային լուսաւորութիւնը, բայց փոքրիկ շինութիւնների, բնակարանների համար անյարմար է. զազային լուսաւորութեան սխտեմը տաքութիւն շատ է տալիս և սենեակի օդի մէջ շատ փնասակար խառնուրդներ են մտցնում: Գազային լուսաւորութեան Առէքովեան սխտեմն ունի այդ պակասութիւնները, միայն աւելի քիչ չափով, սակայն Առէքի պատրոյկակալները տեխնիկական մեծ պակասութիւններ ունեն:

Լաւ լոյս են տալիս նաֆթի նորագոյն ամպաները, որոնք օդը զանազան փնասակար արտադրութիւններով կեղտոտելու տեսակէտից էլէքտրական լոյսից յետոյ երկրորդ տեղն են բռնում: Վերջապէս բնաճարպամոմը, կամ ուրիշ խօսքով ասած կարտօֆիլի մոմը այրոււմ է թոյլ լոյսով, տալիս է, ի հարկէ, քիչ ջերմութիւն, բայց նա սենեակի օդի մէջ մտցնում է եօթն անգամ աւելի մեծ քանակութեամբ անկատար այրման փնասակար արտադրութիւններ, քան նաֆթի լաւ լամպը:

Վերջապէս հէնց այդ նոյն առողջապահական կշռադատութիւններն ի նկատի առնելով, մենք պէտք է պահանջենք, որ փողոցներ անցկացնելիս և շինութիւններ շինելիս առանձին ուշադրութիւն դարձնել նրանց լոյս մա-

տակարարելուն: Այս նպատակով պէտք է աշխատել փողոցների լայնութիւնը գոնէ հաստարեցնել ամենաբարձր տների բարձրութեան: Շինութիւնները պէտք է չափազանց բարձր լինեն, և առանձին տների միջև պէտք է աշխատել հնար եղածին չափով տարածութիւն թողնել: Փողոցները չը պէտք է արեւելքից արեւմուտք ուղիղ ձգւած լինեն, որովհետեւ այդ դէպքում զանազան բնակարաններ շատ անհաւասարաչափ կերպով կը լուսաւորւեն արեգակից:

Դժուար. Զէյլեր

ԲԱՆԻՈՐՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

Առողջապահութեան ամենակարեւոր խնդիրներից մէկն է՝ առողջ մարդուն զանազան վնասակար ազդեցութիւններից պահպանելը: Մակայն առողջապահութիւնն ի նկատի ունի նաև պահպանելու թոյլերին և հիւանդներին աւելի ծանր հիւանդութիւններից:

Բանւորի համար առողջութիւն պահպանելը խիստ կարեւոր նշանակութիւն ունի, որովհետեւ առողջութիւնն այն միակ զբաղմունքն է, որով պէտք է ապրի նաև նրա ընտանիքը:

Բանւորի առողջութիւնը պահպանելու համար միջոցներ պէտք է գործ դնել նրա ընտանեկան կեանքում. սակայն գլխաւորապէս այդ պէտք է ի նկատի առնել այնտեղ, որտեղ բանւորն անցկացնում է իր կեանքի մեծ մասը

— այսինքն գործարանում կամ արհեստանոցում: Ահա այդ պատճառով գործարանային առողջապահութիւնը բանւորների առողջութիւնը պահպանելու խնդրի մէջ ամենամեծ տեղ է բռնում:

Բանւորի առողջապահութեան ամենաառաջնակարգ խնդիրը՝ նրա մարմինը զանազան վնասակար ազդեցութիւնների դէմ կռւելու համար աւելի դիմացկուն դարձնելն է:

Այս դէպքում մեծ նշանակութիւն ունի կաշւի թարմացնելը և ամրապնդելը լւանայու միջոցով:

Պակաս կարեւոր նշանակութիւն չունի նաև բերանի խոռոչի մաքրութիւնը: Բերանի միջոցով կարող են ներս մտնել հիւանդաբեր սաղմեր: Անխնամ թողած, փչացած ատամներն ամենայն տեսակ հիւանդաբեր սաղմերի սիրած տեղն է: Բերանի միջով է ընկնում մարմնի կաղամածքի մէջ նաև զանազան թոյներ, որ յաճախ պատահում են գործարանային արդիւնաբերութեան մէջ:

Ահա այս պատճառով բաւական չէ միայն տանը խնամք տանել կաշւի և բերանի խոռոչի վրայ: Անհրաժեշտ է այդ միեւնոյնն անել նաև աթիւսանքի վայրերում, մանաւանդ, երբ ստիպւած են աշխատել փողով լի բնակարաններում կամ գործածել արդիւնաբերութեան մէջ թունաւոր նիւթեր. Այս նպատակով թոյնաւոր արտադրութիւններ ունեցող շինութիւններում անհրաժեշտ է հիմնել յատուկ սենեակներ, որտեղ կարելի լինի հիմնաւորապէս լւանալ կաշին և բերանը:

Մարմնի ամրապնդմանն աւելի նպաստում է սնունդը: Այս պատճառով էլ ամենից առաջ պէտք է ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որ բանւորն կարողանայ ստանալ կարեւոր, այսինքն առողջ և աժան կերակուր: Ճշմարիտ է, որ բանւորը անբաւարար վաստակի, աշխատանքի պատճառով, անկարող է սնունդի համար այնքան բաժին հանել, որքան այդ անհրաժեշտ է, քայք պէտք է խոստովանել, որ նրա ծախսած գումարը աննպատակայարմար ձեով է գործադրւում: Ով որ իր կազմածքն ամրապնդելու, դիմացկուն դարձնելու և հիւանդութիւնները, մանաւանդ թոքախտից պաշտպանելու համար պատշաճաւոր կերպով գնահատում է սննդի նշանակութիւնը, այդպիսին հանդիսանում է անպայման պաշտպան առողջ սննդի և հնար եղածին չափ ալգօհօլի վերացման:

Պակաս կարեւոր խնդիր չէ հանդիսանում նաև վնասակար ազդեցութիւնների վերացումը: Այդ խնդիրն իրագործելու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն անձի, այլ և շրջապատող միջավայրի մաքրութիւնը: Յատակի և պատերի, սպիտակեղէնների, հագուստների, սենեակների և օդի մաքուր պահելը, — այս բոլորը հիւանդութիւնների ռազմերը ոչնչացնող, հեռացնող միջոցներ են:

Զոր խողանակով փոշի մաքրելը նպաստում է վերջինիս թափանցելու թոքերը. ահա այդ պատճառով պէտք է որևէ խոնաւ բանով սրբել, մաքրել փոշին: Հաւանական է, որ շա-

Իւրդեր
(Տես էր. 261)

տեղը թողնէին յատակի վրայ թքելու իրանց սիրած սովորութիւնը, եթէ միայն գիտենային, որ յաճախ թուքն իր մէջ պարունակում է դանազան հիւանդութիւնների սաղմեր, մանաւանդ թոքախտի. այդ սաղմերը տարածւում են փողոց հետ միասին օդի մէջ, այնտեղից ընկնում են ուրիշ մարդկանց թոքերը, որով և հիւանդ մարդկանց հիւանդութիւնն անցնում է առողջներին:

Բնակարանի հողմահարելը (օդի մաքրելը), որ մարդուն բաւականաչափ քանակութեամբ շնչառութեան համար անհրաժեշտ թարմ օդ է տալիս, շատերի կողմից դեռ մինչև այժմ էլ խիստ ընդդիմադրութեան է հանդիպում: Ընդարձակ շրջաններում դեռ շատ խիստ վախենում են մաքուր օդից մըսելուց, մինչև դեռ թարմ օդը մարմնի վրայ ամրապնդող, կազդուրող ազդեցութիւն է ունենում:

Դօկտ. Լիզտայն

ԾԱՂԻԿԻ ՊԱՏԻՍՏՈՒՄԸ

Ներկայումս ծաղիկ հիւանդութիւնը համաժողովրդային սակաւ է երևան գալիս: Մարդկութեան մօտ անցեալի պատուհասը—ծաղիկը՝ շնորհիւ նախազգուշական պատւաստումների, համարեա վերացած է: Գերմանիայում մի խելացի օրէնք կայ, որով դպրոց նոր մտնող երեխաների ծաղիկը պէտք է երկրորդ ան-

դամ պատւաստել: Շնորհիւ այդ օրէնքի Գերմանիայում շատ հազիւ է պատահում ծաղիկ:

Եթէ մենք մի հայեացք ձգենք մահացութեանց վիճակագրութեան վրայ, կտեսնենք, թէ որքան մեծ օգուտ է տալիս պատւաստումը: Ծաղկից առաջացած մահացութիւնների թիւը զանազան պետութիւնների մէջ խիստ տարբեր է և այդ կախումն ունի նրանից, թէ ինչ հիւմքերի վրայ է դրւած պատւաստումը և թէ պատւաստւածներն ընդհանուր ազգաբնակչութեան որ տոկոսն են կազմում:

1889 թ. մինչև 1893 թ. ծաղկից մեռել են.

	Մարդ	իւրաքանչիւր 1 միլիոնից
Գերմանիայում	572	կամ 2,3
Դանիայում	14	3,8
Շվեդիայում	32	1,3
Բելգիայում	7779	252,9
Ֆրանսիայում	5679	147,6
Իսպանիայում	35784	638,0
Աւստրիայում	37037	313,6
Իտալիայում	24801	204,0
Ռուսաստանում	288130	836,4

Ուրեմն Ռուսաստանում ամենից շատ մահացութիւն է տեղի ունեցել, որովհետև այդտեղ պատւաստումը շատ անկանոն հիմքերի վրայ է. անհրաժեշտ է ուշք դարձնել այդ հանգամանքի վրայ և ամեն տեղ կանոնաւորել ծաղկի պատւաստումը:

ՄԱՀԱՑՈՒԹԻՒՆ ԹՈՔԱԽՏԻՑ

Թոքախտն առաւելապէս չքաւոր դասակարգի հիւանդութիւն է: Քաղաքներում թոքախտը տարածւում է զլխաւորապէս ամենաաղքատ, խիտ ազգաբնակչութիւն ունեցող թաղերում և համարեա թէ տեղ չի ունենում հարուստ քաղաքամասերում: Նշանակում է, այն երկրները, որոնք տալիս են թոքախտից մահացութեան մեծ թիւ, ամենաաղքատն են, և ընդհակառակը: Ռուսաստանը չունի թոքախտից մեռածների թիւը, վիճակագրութիւնը, այդ պատճառով բաւականաւ կարելի է եւրոպայի մի քանի մեծ քաղաքների համեմատութեամբ: Իւրաքանչիւր հարիւր հազար բնակչից տարեկան թոքախտից և այլ օրգանների բարակացաւից մեռնում են՝

Ամստերդամում	486	Միլանում	862
Լոնդոնում և Բերլինում	687	Վէնայում	949
Բրիւսսելում	737	Փարիզում	1055
Ստոկհոլմում	759	Մոսկւայում	1201

Ռուսաստանի սրտում—Մոսկւայում թոքախտից մեռնում է համարեա $2\frac{1}{3}$ անգամ աւելի, քան Հոլլանդիայի մայրաքաղաքում—Ամստերդամում և 2 անգամ աւելի, քան Լոնդոնում և Բերլինում:

ՏԱՐԵԿԱՆ ՔԱՆԻ՞ ՄԱՐԴ Է ՄԵՌՆՈՒՄ

Չանազան երկրների իւրաքանչիւր տասը հազար բնակչութիւնից տարեկան մեռնում են՝

Նորվեգիայում	142	Գերմանիայում	196
Շվեյցիայում	151	Փորդուգալիայում	203
Հոլանդիայում	159	Իտալիայում	223
Անգլիայում	163	Սերբիայում	234
Շոտլանդիայում	168	Աւստրիայում	237
Բելգիայում	170	Բուլղարիայում	243
Շվեյցարիայում	178	Ռումինիայում	250
Ֆինլանդիայում	179	Սպանիայում	261
Իրլանդիայում	181	Վենգրիայում	261
Ֆրանսիայում	194	Ռուսաստանում	291

Եւրոպական 20 պետութիւնների մէջ Ռուսաստանը աչքի է ընկնում մահացութեան շատութեամբ. նրանում 2 անգամ աւելի են մեռնում, քան Նորվեգիայում և $1\frac{1}{2}$ անգամ աւելի, քան Ֆրանսիայում: Մինչև իսկ Վենգրիայում և Սպանիայում, որ նոյնպէս զերազանցում են մահացութեան շատութեամբ, 30 մարդով պակաս է մեռնում, քան Ռուսաստանում: Այդ թւերի վրայ անկասկած ազդեցութիւն է ունենում Ռուսաստանի ազգացուկութեան տգիտութիւնը, նրա հասարակական կեանքի անբարեյաջող պայմանները և բժշկական օգնութեան անբաւարար լինելը:

Բ Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ԱՄԵՆԱՄԵՏ ԽՈՏԱՐՈՅՈՒ

Բամբուկը (հնդկեղեգ)--ամենամեծ խոտաբոյսն է և բոլոր խոտերից ամենամուրը:

Մեր մարգագետիններում շատ խոտեր են աճում, բայց նրանք այնքան թոյլ և բարակ են, որ շարժում, տարուբերում են, հէնց որ նրանց վրայ բարձրանում է մըջիւնը և բոլորովին կռանում են թեթև թիթեռի ծանրութեան տակ: Նրանցից աւելի մեծ և պինդ է եղէգնը, որ նոյնպէս խոտ է և աճում է ճահիճներում և գետերի ափերին: Եղէգնի ցողունից կարողանում են կախել իրանց բները փոքր երաշտահաւը և եղէգնաթռչունը, իսկ երկրանները նրանցից շինում են սրինգներ:

Բամբուկը շատ աւելի մեծ է և աւելի ամուր եղէգնից. սա մի հսկայ է խոտերի մէջ. նրա առաջ մեր բոլոր խոտերը չնչին թզուկներ են:

Բամբուկը մեզանում չի աճում, այլ Ասիայի շոգ երկրներում: Հնդկաստանում և Զինաստանում: Խոնաւ տեղերում նա կազմում է ահագին անտառներ, որտեղ երեւում և յանկարծ անյայտանում են ճարպիկ և երկայնաձեւ կապիկները. մարդ կարծում է, թէ չորքոտանի ծիծեռնակներ են դրանք: Կայծակի արագութեամբ նրանք թռչկոտում են մի ցողունից միւսի վրայ և հեշտութեամբ թագնում սոված վագրի առաջներէից:

Բամբուկի բունը ձեռքի հաստութիւն է ունենում, իսկ երկարութիւնը հասնում է մինչև քսան, նոյն իսկ երեսուն արշինի: Հին ցօղունների միջին մասը դառարկ է լինում: մատողներինը՝ հիւթալի և լցած միջուկով: Ծնկերը մէկը միւսից բաժանւած են թանձր

միջնորմներով, որ անցնում են կապերի միջով: Կապերից են դուրս գալիս տերևները, որ շատ նման են եղեգնի տերևներին, միայն աւելի մեծ են լինում: այգետղից արգէն աճում են ճիւղերն և շիւղերը, որ խիտ կերպով ծածկւած են լինում տերևներով:

Երբ բամբուկը որոշ հասակի է հասնում, նրա գագաթի վրայ դուրս են գալիս գլխարկի փետրազարդերի նման տարուբերող ֆերջ ծաղիկներ: Հին քնի շուրջն աճում են բազմաթիւ մատաղ ցօղուններ, որոնք քամուց գեղեցիկ կերպով թեւում են և ալէկոծւում: Հնդկաստանի Մալաբարեան ափին Յէյլօն կղզու վրայ այդ հսկայ բոյսն աւելի բարձր է. բամբուկն այնտեղ հասնում է 40—45 արշին երկարութեան և համարձակ կերպով կարող է կանգնել ծառերի շարքում: Շոգ Ասիայի այդ բամբուկի անտառներում թափառում են փրդերը և ռնգեղջիրները այնպէս, ինչպէս մեր մարգագետիններում բղէղներն և իշամեղուները: Այնտեղ ծածկւում, թաքնւում են առիւծներն և վագրերը, ինչպէս մեր մարգագետիններում մուկը կամ աքիսը, այնպէս որ այդ անտառներում ճանապարհորդելը մարդու համար վտանգաւոր է:

Բամբուկի անտառներից ամենից աւելի լաւ օգուել իմանում են չինացիները: Չինական բաղադրում դժւար է գտնել մի իր, որ բամբուկից շինւած չը լինի: Շատ անգամ տները շինւած են լինում միմիայն բամբուկից. ամուր բներից շինում են սրւններ, աւելի

բարակ մասերը դրոծ են դրւում ձեղունակալի (ստրապիլ) և պատերի համար, իսկ աւելի բարակներից կամ ջարդած բներից պատրաստում են թեթե հիւսած ցանկապատներ, որոնց միջից անարգել կերպով անց է կենում թարմացնող քամին:

Մենք մեր տները շինում ենք նրա համար, որ պահպանեն մեզ ցուրտ քամիներից և ձիւնախառն հողմերից. շոգ երկրներում տների մէջ են որոնում պաշտպանութիւն կիզիչ արեգակից և թարմ գեփիւռն այնտեղ ամենից աւելի հաճելի է:

Այնտեղ փողոցներում մարդիկ ման են գալիս սրածայր գլխարկները գլխներին, որ պաշտպանում է նրանց արևի կիզիչ ճառագայթներից. այդ գլխարկները հիւսած են բամբուկի տերևներից:

Անց է կենում թարմացնող խմիչք վաճառող շրջիկը. նրա ամանը բամբուկի կտորից է, ուսին դրած լծակը նոյնպէս բամբուկի ցօղուն է:

Նշանաւոր կանաչք զրօտանքի ժամանակ բամբուկից շինած պատգարակներով են ման գալիս:

Հեռաւոր լեռներից բերւած աղբիւրները հոսում են բամբուկի խողովակների միջով:

Մանրավաճառը նստում է բամբուկի տերևներից հիւսած ծածկոյթի տակ: Հէնց այդ միենոյն տերևների մէջ է նա փաթաթում թէյը մի որևէ տեղ ուղարկելու կամ ծախելու

համար: Անշուշտ ընթերցողին յայտնի կըլինի, որ թէյը մեզ մօտ բերում են Չինաստանից: Բամբուկի մաղմղուկներից պատրաստում են թուղթ, որի վրայ չինացին նկարում է վրձինով իր առևտրական նամակները. այդ վրձինի կոթը բամբուկի մի բարակ ցօղուն է: Մակոյիներով ջրանցքներից տպրանքներ փոխադրելիս նաևաստիներն իրենց նաւակները շինում են բամբուկից. նրանց կազմը—բամբուկի մի ցօղուն է, իսկ առաքաստները և փսիաթները հիւսած են միևնոյն բոյսի տերևներից:

Բամբուկը չինացիների զւարճութիւնների ժամանակ էլ պէտք է գալիս. նրանից շինում են երաժշտական գործիք՝ Ֆլէյտա, որ հաճելի, բնքոյշ ձայն է արձակում:

Բամբուկից գանադան հիւանդութիւններին դէմ գործածելու համար պատրաստում են նաև դեղ: Այդ դեղը պատրաստում են բամբուկի կաթնաձանձն հիւթից, իսկ այդ հիւթը ստանում են հին բամբուկների բներից:

Ահա այսպէս ուրեմն տեսնում էք, թէ իր օգտի համար ինչեր չի պատրաստում չինացին այդ դարմանալի բոյսից:

Բայց մարդիկ մտածեցին բամբուկը գործածել նաև վայրագ, անզուժ գործերի համար: Երբ Չինաստանում պատժում են յանցագործներին, ոճրագործներին, այդպիսիներին պարկեցնում են գետնին և կրօնկներին խփում բամբուկի փայտերով, որ սարսափելի ցաւ է և պատճառում և ոճրագործները սարսափելի

տանջանքների ենթակայ լինում: Երբեմն բամբուկի ձողերով այդպիսի հարւածների թիւը հարիւրից աւելի է լինում, այնպէս որ դժբաղտ ոճրագործը սաստիկ ցաւերի պատճառով մինչև իսկ գիտակցութիւնն է կորցնում, իսկ երբեմն նոյն իսկ մեռնում էլ է:

Ի հարկէ, այս դէպքում գեղեցիկ խոտը՝ բամբուկը յանցաւոր չէ, յանցաւոր է չինական կառավարիչների և դատաւորների խստասրբ-տութիւնը, որոնք անխնայ կերպով տանջում են մարդկանց:

Հ. Վազներ

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԽԱՂԵՐՆ ՈՒ ՊԱՐԵՐԸ

Կենդանիներն էլ հարսանեկան հանդէսներ ունեն: Սիրային բռնկումների ժամանակ արունները զւարճացնում են էգերին ոչ միայն կռով, այլև խաղերով ու պարերով: Նրանք կաքաւում են, գլխի վրայ պոռոյտ են գալիս, դժւար և ճարպիկ շարժումներ են անում, ի ցոյց են դնում իրենց ամբողջ տաղանդը: Այս բոլորը նրանց հարսանեկան զւարճութիւններն են, պարերն ու մրցումը:

Չանաղան միջատների արուններն այդ ժամանակ էգի շուրջը պոռոյտներ են անում՝ մերթ թռչկոտալով նրանց շուրջը, մերթ վազելով և մերթ ցատկոտելով օդի մէջ:

Այս կողմից ձկներն ևս յետ չեն մնում միջատներից. նրանք ծափահարում են ջրումը,

գուրս են նետւում ջրից, թրպրտում են, վըխտում են ճարպիկ կերպով ամենայն կողմ, լողում են ջրի մակերևոյթին շատ մօտ և ցոյց տալիս իրենց փայլուն թևերը:

Սակայն թռչուններին այս ղեպքում էլ պէտք է առաջնակարգ տեղ տա. նրանք խիստ ճարպիկ պարոդներ են, անվիհներ ու քաջ կրողներ և շատ ծամածուծ թռչուններ. անողներ: Այսպէս, օրինակ, թէկուզ խեղկատակ կեռնեխազգի թռչունը (АРОЗА), որ շատ յաջող կերպով ծաղրում է (տնալ է անում) զանազան թռչուններին և մինչև իսկ չորքոտանիներին: Նա իր սիրելու առաջ զարմանալի բաներ է անում. կանգնում է նրա առաջ, բաց է անում իր պոչը և սկսում շարժ տալ գլխովը, ճոճել, թռչկոտել և կողքից-կողք ընկնել. այդ ժամանակ նա մերթ յանկարծակի սոխակի նման ձայն է արձակում, երբեմն աքաղաղի նման կանչում, երբեմն կատուի նման մլաւում, երբեմն էլ շան պէս հաչում և կամ գլում է մի երգ, որ լսել է մի որևէ տեղ դաշտում:

Օրինակելի են պահում իրենց նաև շատ ուրիշ թռչուններ: Հնդկահաւը ուռչում է և վեհանձնաբար ման է գալիս էգի շուրջը. ընտանի աքաղաղը ուժգին կերպով խրում է թեւերով. ջայիւսմը—այդ յարդիւի հսկան անգամ էգի առաջ նստում է ծալապատիկ, շարժում է գլուխը, ծոծրակով խրում է կողքերին, ցընցւում, վեր է ցատկում ամբողջ մարմնով և միևնոյն ժամանակ ինչոր բան քթի տակ մոմուում. կռուակը պարելիս գժւածի նման

ինչոր ձեւեր է անում, թռչկոտում է, իսկ ոսկեգօծ փայտփորը վերջացնելով իր երաժշտութիւնը—թըխկթըխկոցը, սկսում է երկրպագել, գլուխ տալ իր ապագայ ընկերուհուն:

Չոյգեր ընտրելիս շատ թռչուններ հաւաքւում են մի տեղ, որպէսզի մի փոքր ծաղրածութիւններ անեն և էգերին զարճացնելու համար որևէ ուրախալի, հետաքրքիր ներկայացում տան, կամ որպէսզի մրցեն մրցակիցների հետ ճարպիկութեան և ոյժի մէջ: Վերջինը յաճախ անում են կաքաւներն և մեծ փայտմորիկը (МУХАРЬ): Այս նպատակով նրանք ընտրում են որևէ յարմարաւոր տեղ, ուր և թռչում, հաւաքւում են անազին խմբերով: Եգերը նստում են ծառների վրայ և սպասում, թէ երբ արուները կսկսեն իրենց ներկայացումը: Վերջապէս կաւալէրները բռն են գուրս գալիս և սկսում է մրցումը: Սկզբում նրանք բաւական խաղաղ և կանոնաւոր կերպով կաքաւում են: Ապա պարերը աստիճանաբար ինչոր կատաղի խաղերի են փոխւում, որ վերջանում են ընդհանուր կերպով իրար վրայ թափւելով, որից յետոյ զարճութիւնը վերջանում է, և, ինչպէս դերասանները, նոյնպէս և հանդիպականներն, աղմուկով ցլըրւում են: Հետեւալ օրը կրկին հաւաքւում են. և այնպէս կաքաւներն և մեծ փայտմորիկներն այդ հարսանեկան խաղերն և մրցումները տեւում են երբեմն մի քանի շաբաթ իրար յետեւից:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք, որ կենդա-

նրենքն ևս զանազան միջոցներ օւնեն, որոնցով արուեստն աշխատում են ձեռք բերել էգբերի սէրը: Վէկը հրապուրում է իր երգով, միւսը—թեւերի գեղեցկութեամբ, երրորդը—կողուցով, չորրորդը—ոտներով կամ որևէ առանձնայատուկ գեղեցկութեամբ:

Ամուսնութեան ժամանակ շատ կենդանիների արուեստն ուղղակի անձանաչելի են դառնում: Լուրջներն այն ժամանակ պարապում են խաղերով և հանաքներ անելով. պատկառելիները ձեռնարկում են յիմար չարութիւնների, ծածկամիտները—շատխօս են դառնում, հանդարտները—շարժուն, հեղերը—յանդուգն, վախկոտները—համարձակ, շրջահաեացները—անհոգ:

Եւ այս բոլորը միայն նրա համար է, որպէսզի դուր գան էգբերին:

Վ. Լուսկեւիչ

Ռ Ե Տ Ի Ն Ի Ծ Ա Ռ Ը

Ռեախնը մի ծառի խիտային հիւթն է: Ուրիշային հիւթ ունի նաեւ մեր չամի և եղևնիի ծառերը, միայն այդ հիւթից ռեախն չի կարելի պատրաստել, այլ բեկն (սկիպիդար) և ձիւթ: Հեռաւոր Ամերիկայում և Ասիայում կան ծառեր, որոնց հիւթից շինում են ռեախն:

Ռեախնն ստացւում է շատ հասարակ եղանակով. ռեախնի ծառի հարթ-կիւնամոնագոյն կեղևի վրայ խոր կտրւածքներ են բաց

անում և նրանց մէջ խցկում են փայտէ սեպեր, որպէսզի այդ կտրւած տեղերը բաց մնան: Այն ժամանակ քնից սկսում է դուրս հոսել թանձր, սպիտակ կաթնաման հիւթ:

Այդ հիւթը հաւաքում են բաժակներով մէջ և տանում տուն. այնտեղ քսում են շշերի վրայ և բռնում կրակին: Կրակի աղդեցութիւնից ռեախնի հիւթը պնդանում է և այն ժամանակ կարելի է վերցնել շշի վրայից տափակ շերտով, որով և կստացւի ռեախնի շերտ-թիթեղ:

Հնդկները, որոնք ապրում են այն տեղերում, որտեղ ռեախնի ծառեր կան, մտածել են կաւից պատրաստել խնձոր, տանձ և այլ իրեր և թաթախել ռեախնի հիւթի մէջ: Կաւը ծծում է իր մէջ ամբողջ հեղուկը և կաւէ իրի վրայ ստացւում է ռեախնի շերտ:

Հնդկին իր կաւէ իրը մի քանի անգամ թաթախում է, և ռեախնի շերտը քանի գնում, աւելի և աւելի հաստանում է: Հէնց նոյն տեղում հնդկը խաբոյկ է պատրաստում, որի վրայ և չորացնում է ստացւած պստիկ իրերը: Խաբոյկի ծխի պատճառով ռեախնը մի քիչ սևանում է: Երբ ռեախնը չորանում է, հնդկը կտորատում է փոքրիկ շինւածքի մէջ եղած կաւը, դուրս է հանում կտոր կտոր և ստանում ռեախնէ իր:

Առևտուրի համար ռեախնը պատրաստում են մեծ շերտերով կամ հաւաքում են մեծ մեծ կտորներով: Վարպետը կարողանում է այդ ռեախնից զանազան իրեր պատրաստել. նա նախ հալում է նրան, լուծում է և խառնում

ուրիշ նիւթերի հետ: Ռետինից պատրաստում են մանկական շատ խաղալիքներ, նմանապէս և ռետինի գնտակ, որ պատրաստում են երկու կէսերից, որոնք յետոյ միացնում են և երբեմն ներկում զանազան ներկերով:

Պատմում են, որ մարգրիկ ռետինը գտել են պատահաբար՝ մի պատերազմի ժամանակ: Մի անգամ այդ պատերազմին զինուորներն անցնում էին անտառով: Անտառը շատ խիտ էր և անանցանելի և զինուորներն ստիպւած էին թրերով իրանց համար ճանապարհ բաց անել: Առանձնապէս նրանց խնդարում էր մի մացառ, որի ճիւղերն և շիւղերը օձաձև փաթաթւել էին ուրիշ ծառերի բներին: Զինուորներն սկսեցին կտրատել այդ շիւղերն ու ճիւղերը և երբ սուր թրերը կտրեցին այդ հաստ փաթաթաղ բները, նրանցից խոշոր կաթիլներով սկսեց թափւել սպիտակ հիւթ և ցած հոսել փայլուն սեպերի վրայով:

Իսկոյն զինուորները նկատել են, որ այլ ևս դժար է կտրատելը շարունակել, որովհետեւ թրերի վրայ հիւթը մակարդւելով դառել է թանձր խիժային խմորանման մի զանգւած: Ահա այդ կաշուն և ծաւալուող նիւթը ռետինն էր:

Պատերազմից յետոյ զինուորները մտաբերել են իրանց գիւտը և պատմել այդ մասին ուրիշներին: Այն ժամանակ սկսել են հաւաքել ռետինը և նրանից զանազան իրեր պատրաստել:

Հ. Վազնեք

Ի Ն Զ Է Օ Դ Ը

Ամեն տեղ, թէ հարթութիւնների և թէ լեռների վերելք տարածւում է օդ. օդը մի թէթև, թափանցիկ գազ է, որ մենք շնչում ենք ¹⁾: Օդը շրջապատում է ամբողջ երկրագունդը և տարածւում է դէպի վեր մինչև 200—300 վերստ:

Երկրադիր վրայ ապրողներս կարծես թէ գտնոււմ ենք մի խոր օդային ծովի կամ օդային ովկիանոսի յատակում, մշտապէս ամեն կողմից օդով շրջապատւած: Օդը թափանցում է ամեն տեղ—թէ երկրի նեղ բացւածքները, թէ այրերը և ջրհորները, և թէ ամեն մի տուն, ամեն մի սենեակ. օդը լցւում է նաև ամեն մի աման, որին մենք «դատարկ» ենք ասում: Օդը թափանցում է նաև ջրի մէջ, թէ ծովում, թէ լճում և թէ գետում: Համեմատաբար աւելի օդ է պարունակւում սառը ջրում. գոլ ջրում աւելի պակաս օդ կայ, իսկ տաք ջրում՝ ևս աւելի պակաս: Զրի միջից օդը միանգամայն հեռացնել կարելի է նրան եռ տալով:

Երբ մենք նայում ենք օդի մի փոքր շերտի միջով, նա մեզ անգոյն է երևում. սակայն

¹⁾ Ծանօթ. Գազ ասելով հասկանում ենք այնպիսի նիւթեր՝ ինչպէս են, օրինակ, օդը, գոլորեին, որոնք քափանցիկ են, քեթել, շաւոն են չունենց մի որոշ ձև: Գազի մի մասը հրում է միսին, ուստի նա ձգւում է ցւել ամեն կողմ եւ նեւել տոբն մի առարկայ, որին մօտենում է:

օդի շատ շերտեր իրար վրայ դարսւելով՝ նրան կապոյտ գոյն են տալիս: Նրբ օդը պարզ է լինում և անամպ, մեր գլխի վերև տարածւում է կապոյտ երկնակամարը:

Օդը բաղկացած է մի քանի տեսակ գազերից: Սրանցից ամենակարեւորն է թթւածինը: Թթւածինն անհրաժեշտ է շնչելու համար: Նա շնչելուց սպառւում է: Նթէ մի փոքր սննեակում հաւաքւած լինին շատ մարդիկ, այն ժամանակ այնտեղ եղողները կզգան, որ դժւար է շնչել. պատճառն այն է, որ տնեակում եղած թթւածինը բաւական չէ: Բոլոր մարդիկ, կենդանիները, նոյն իսկ ձկները, թթւածին են շնչում: Մռացրած ջրում օդ չի լինում, դրա համար էլ ձուկ չէ կարող ապրել այնտեղ: Թթւածինը հարկաւոր է նաև այրելու համար:

Օդի մէջ կան նաև ուրիշ գազեր, օրինակ՝ ազոտ, ածխածին, սրանք իրենց ձևով ամենևին չեն տարբերւում թթւածինից. նրանք ևս թափանցիկ են և անգոյն:

Գ. ԽԼԱՆՈՎ

Դ Պ Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Այդ երկիրը, որ իրաւամբ հսկայական է կոչւում իր տարածութեամբ ու բազմամիլիոն

ՄԷԼԵՂ ԱՊՐԷԼԻ

(Տես հր. 261)

«Այո»

1908 թ.

ազգաբնակութեամբ, որ հօր պետութիւնների շարքն է դասւած իր ռազմիկ ուժով, չափազանց յետամնաց է քաղաքակրթութեամբ և ժողովրդի կրթական մակերևոյթով:

Ուր է դպրոցների այն ցանցը, որ անհրաժեշտ գործօնն է ազգաբնակութեան հասուն պահանջներին յազուրդ տալու համար:

Ուր է գրքերի ու պարբերական մամուլի այն յարաճուն ծաւալումը, այն արդիւնաւոր թւիչքը, որ տպագրական խօսքով տարածում է լոյս, գիտութիւն, վանելով խաւարի թանձր մշուշը:

Չը կայ: Ի զուր ենք որոնում: Ընդհակառակը մի հուժկու զօրութիւն կարծես միշտ նպաստում է, որ ժողովուրդը խարխափէ ագիտութեան, յետամնացութեան մէջ, որպէսզին հասկանալ չը կարողանայ իր չարն ու բարին, իր ցաւերի պատճառը, թշւառութեան աղբիւրը:

Հարիւրաւոր միլիօնները քամում են ժողովրդի արիւն-քրտինքից և ծախսում քմահաճ կերպով, իսկ կրթական գործին յատկացւում են միայն խղճուկ կօպէկներ: Այսպէս, օրինակ, տարրական կրթութեան վրայ ծախսած գումարներից իւրաքանչիւր բնակչի ընկնում է ¹⁾,

1. Նոր-Ջեկանդիայում 5 ռ. 74 կօպ.
2. Միաց. Նահանգներում 4 » 86 »
3. Գերմանիայում 3 » 43 »

¹⁾ Проф. Озеровъ. „Экономич. Россія“.

4. Շւէյցարիայում	2	»	43	»
5. Անգլիայում	2	»	36	»
6. Ֆրանսիայում	1	»	66	»
7. Դանիայում	1	»	52	»
8. Իտալիայում	»	»	76	»
9. Եսպանիայում	»	»	54	»
10. Ռուսիայում	»	»	31	»

Ինչ պէտք է լինի այդքան չնչին զոհաբերութեան արդիւնքը: Կրթական գործին յատկացրած այդ կօպէկներով ո՞րքան դպրոցներ կարելի պիտ լինի պահել:

Ի հարկէ շատ աննշան քանակ: Եւ դրա պերճախօս ապացոյցն է տարրական դպրոցներում սովորողների համեմատական հետեւեալ աղիւսակը: Իւրաքանչիւր 1000 բնակչին դաւիւս է միջին թւով ²⁾:

Եւր. Ռուսաստանում	42	սովորող
Սերբիայում	42	»
Ռումինիայում	50	»
Իտալիայում	84	»
Յունաստանում	96	»
Բօլգարիայում	96	»
Սլաւիայում	107	»
Բելգիայում	124	»
Դանիայում	132	»
Աւստրիայում	140	»
Ֆրանսիայում	143	»
Շւէյցիայում	146	»
Գերմանիայում	147	»

²⁾ „Русск. Вѣд.“ № 193.

Անգլիայում	150	»
Նօրվեգիայում	153	»
Շւէյցարիայում	154	»
Հօլլանդիայում	160	»

Ուրեմն տարրական կրթութեան տեսակէտից Ռուսիան յետին տեղն է բռնում եւրօպական գրեթէ բոլոր պետութիւնների շարքում: Նոյն իսկ Ռումինիան նրանից աւելի առաջ է գնացել:

Նոյն ցաւալի պատկերն է ներկայացնում Ռուսաստանը նաեւ միջնակարգ ու բարձրագոյն կրթական հիմնարկութիւնների քանակով: Մեզանում իւրաքանչիւր միջնակարգ դպ. բնկնում է միջին հաշւով 120,000 բնակչին, այն ինչ միւս երկիրներում այդ թւերի համեմատական աստիճանը շատ չնչին է: Միայն Սերբիան (131,000 բնակչին մի միջնակարգ դպրոց) և Բօլգարիան (150,000-ին մի դպրոց) է այդ տեսակէտից յետ Ռուսիայից:

Իսկ համալսարանների քանակն աւելի ևս աննպաստ է Ռուսիայում: 145 միլիօն ազգաբնակչութիւն պարունակող այդ լայնածաւալ երկիրն ունի միայն 8 համալսարան (չը հաշւելով Հելսինգֆօրսինը), այսինքն իւրաքանչիւր 13,500,000 բնակչին—մէկը, այն ինչ միւս երկիրներում այդ թւերը ներկայացնում են այսպիսի պատկեր.

Համալսարան		Իւրաքանչիւրը
Աւստրո-Ունգար.	11	4,280,000 բնակչի
Բօլգարիայում	1	3,780,000 »
Ռումինիայում	2	2,950,000 »

Գերմանիայում	22	2,750,000	»
Շվեյցարիայում	7	475,000	»

Հասկանալի է, ի հարկէ, որ կրթական հիմնարկութիւնների սակաւաստիճան թւի համեմատ չափազանց նւազ չափերով տարածւած է և գրագիտութիւնը: Իբրեւ ապացոյց բաւական է վերցնել նորակոչ գինւորներին: Դրանց իւրաքանչիւր 1000 հոգուց անգրագէտ են.

1. Ռուսաստանում	620
2. Իտալիայում	307
3. Յունաստանում	300
4. Աւստրո-Ունգ.	220
5. Բելգիայում	83
6. Ֆրանսիայում	40
7. Հոլլանդիայում	21
8. Անգլիայում	10
9. Շվեյցարիայում	4
10. Դանիայում	2

Իսկ Շվեյցարիայում և Գերմանիայում գրեթէ բոլորովին գոյութիւն չունի անգրագիտութիւնը:

Գրագիտութեան ծաւալումից կախած է ընթերցանութեան ու մամուլի զարգացման աստիճանը: Եւ մենք տեսնում ենք, որ Ռուսիան այդ տեսակէտից էլ նախանձելի կացութեան մէջ չէ: Այսպէս, օրինակ, 1902 թւականին իւրաքանչիւր բնակչին ուղարկւած է Ռուսիայում միայն 217 օրինակ լրագիր ³⁾, իսկ

1. Բելգիայում	1927	օրինակ
2. Գերմանիայում	2627	»

³⁾ Otto Hübnern «Statistische Tabellen»:

3. Ֆրանսիայում	3531	»
4. Դանիայում	3939	»
5. Շվեյցարիայում	4239	»

Կարծում ենք, բաւական է: Առաջ բերած թւերն այնքան պերճախօս են, այնքան խրատական, որ երկար բացատրութիւնների կարիք չի մնում:

Հայնածաւալ Ռուսիան կրթական տեսակէտից այնքան ցաւալի պատկեր է ներկայացնում, այնքան յետամնաց է, որ երկրի բոլոր ծայրերից, հեռաւոր ու մօտաւոր բոլոր խորշերից միայն մի ձայն կարող է հնչել.

— Լոյս, մեզ լոյս տւէ՛ք՝ կրթութեան փրկարար լոյսը: Էլ բաւական է, որքան տգիտութեան մշուշը ծածկեց մեր առաջ ազատ ու վարդապոյն հօրիգօնները:

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԹԻԻԸ ՌՈՒՍԱՍ-ՏԱՆՈՒՄ

1901 թ. յունվարի 1-ին Ռուսաստանում (չը հաշւած Ֆինլանդեան) կար ընդամենը 62,833 տարրական դպրոց, 3,983,972 աշակ: Ճատկապէս ժողովրդական Լուսաւորութեան նախարարութեան իրաւասութեան տակ գտնուում էր 40,131 դպրոց՝ 2,849,867 աշակ., Ս. Սինօդի իրաւասութեան տակ (եկեղեցական-ծխական դպրոցներ)՝ 20,877 դպրոց՝ 1,036,796 աշակ. և ուրիշները, թւով 1,825 դպրոց՝ 97,309 աշակ.:

Եթէ հաշւի առնենք, թէ մի դպրոցին որ-

քան տարածութիւն և որքան աղգարնակութիւն է ընկնում, կը տեսնենք, որ 209 քառ. վերստ տարածութեան վրայ և 2,117 աղգարնակութեան ընկնում է 1 դպրոց: Այդ թւանշանները ամբողջ օրհասական նշանակութիւնը ժամանակակից Ռուսաստանի համար հասկանալի կը լինի, եթէ համեմատենք այդ տեսակէտից ռուսական դպրոցը արտասահմանեանի հետ.

1 դպրոցն ընկնում է

քանի քառ. քանի հոգու
վերսի վրայ

Իտալիայում	4	541
Գերմանիայում	8	950
Մեծ-Բրիտանիայում	8	1,300
Բելգիայում	13	990
Աւստրիայում	13	1,778
Ճապոնիայում	13	1,710
Շվեյցիայում	32	424
Նորեգիայում	47	375
Ռուսաստանում	299	2,117

Պարզ երեւում է, թէ որքան մեծ տարբերութիւն կայ մեր և արտասահմանեան դպրոցական գործի մէջ: Արտասահմանում տարբական կը թութիւնը պարսպարեցուցիլ է բոլոր դպրոցական հասակ ունեցող երեխաների համար: Ռուսաստանում տեղ չը լինելու պատճառով տարեկան մի քանի միլիոն երեխաներ չեն կարող մտնել դպրոց:

ՏԱՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ԹԻԻԸ

Բոլոր տարրական դպրոցներում սովորում են 3,983,972 հոգի, իւրաքանչիւր 100 սովորողներից 73-ը տղաներ են, իսկ 27՝ աղջիկ: Եթէ ի նկատի ունենանք դպրոցական հասակ ունեցող երեխաների թիւը (մօտ 12 միլ.), կը տեսնենք, որ սովորողներն այդ հսկայական թւի հազիւ ¹/₃-ն կազմում: Նշանակում է տարեկան բոլոր երեխաների 2/3 մասը մնում է փողոցներում:

Տարրական դպրոցների լիակատար դասընթացը վերջացնում են ոչ բոլոր սովորողները, այլ 100-ից միայն 10-ը: Ամբողջ Ռուսաստանում իւրաքանչիւր 330 բնակչին ընկնում է միայն մի լիակատար դասընթաց աւարտող:

ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ

ժողովրդական Լուսաւորութեան Նախարարութիւնը 15 միլիւնից աւելի է ծախսում միջնակարգ դպրոցների վրայ: Նշանակում է, որ իւրաքանչիւր 100 բուր. ծախսերից, նախարարութիւնը 35 բ. գործ է դնում միջնակարգ դպրոցների՝ գիմնազիաների, բնական դպրոցների, ուսուցչական ինստիտուտների և միջնակարգ դպրոցների վրայ: 1898 թ. միջնակարգ դպրոցների թիւն էր 854, որ սովորում էին 3,188,983 աշ. (բացառապէս Լուս. Նախ. և Ս.

Սինօդի իրաւասութեան տակ եղած դպրոցներում): Այսպիսով ուրեմն իւրաքանչիւր դպրոցին ընկնում էր 221 աշակ:

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ

Դժուար է որոշել ճշտութեամբ, թէ Ռուսաստանում որքան է ծախսւում ըրոր բարձրագոյն դպրոցների վրայ (1904 թ. ժողովրդական կրթութեան ընդհանուր ծախսից մօտաւորապէս 11 միլ. է գործադրած): Մենք այստեղ կարող ենք առաջ բերել պետութեան ծախսերը համալսարանների վրայ: Դրանց համար 1906 թ. բաց է թողնւած զանձարանից 4,898,479 ռ., իւրաքանչիւր համալսարանին միջին թւով հինգ հարիւր հազար ըութուց պակաս: Ռուսական համալսարաններում 1904 թ. կային 23,103 ուսանող. ամենաբազմամարդը Մօսկւայի համալսարանն է (5400 ուսանողից սակի), ապա դալիս է Պետերբուրգին (մօտ 4000): Ամենից սակաւ էր Կազանի (920 ուս.) և Տօմսկի համալսարանների ուսանողների թիւը (684 ուս.): Պէտք է խոստովանել, որ բարձրագոյն դպրոցների ընդհանուր թիւը Ռուսաստանում զգալի կերպով քիչ է:

Ռուսաստանի բարձրագոյն դպրոցների թիւը 24 անգամ պէտք է մեծացնել, որպէսզի համեմատուի Շւէյցարիայի հետ, 22 անգամ մեծացնել, որպէսզի համեմատուի Իտալիայի և 18 անգամ մեծացնել, որպէսզի Ֆրանսիայի հետ համեմատուի և այլն:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ԿՈՎԿԱՍՍՈՒՄ

1904 թ. Կովկասեան ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձուի իրաւասութեան տակ կար ընդամենը 2567 դպրոց—234,251 աշակերտ—աշակերտունիներով: Այդ թւի մէջ կար՝

	Սովորող
14 իգական գիմնազիա և պրօգիմնազիա	8,694
13 ընթական դպրոց	5,518
34 արական գիմնազիա և պրօգիմնազիա	13,773
1 ուսուցչական ինստիտուտ	106
5 ուսուցչական սեմինարիա	366
67 քաղաքային դպրոց	14,638
4 քաղաքային ուսումնարան	488
8 մարիամեան իգական դպրոց	1,521
22 արհեստագիտ.-արդիւնաբերական	1,673
141 մասնաւոր դպրոց	7,864
2258 տարրական դպրոց	179,615

Յիշեալ հաստատութիւնների պահպանութեան համար զանազան աղբիւրներից մուտք եղել է 8,136,336 ռուբլի, որից ծախսւած է 7,732,946 ռ.:

Այդ դպրոցները ըստ նահանգների բաժանւած են հետեւեալ ձևով.

Ն Ա. Հ Ա Ն Գ	Միջնակարգ	Ստորնակարգ	Մանուր	Տարրական	Աւակերտ	Աւակերտ
	Միջնակարգ	Ստորնակարգ	Մանուր	Տարրական	Աւակերտ	սովորող
Բազել	6	7	18	120	10,609	5,597
Դաղստանի	5	3	—	31	2,127	942

Դանձակի	3	5	5	156	10,834	2,261
Կարսի	1	4	1	55	2,923	764
Կուրանի	10	18	14	640	50,948	19,650
Քութայի	10	17	29	307	28,261	7,556
Ստաւրապոլի	5	7	5	314	16,528	5,383
Թերեկի	8	15	5	195	16,620	5,685
Թիֆլիսի	13	15	47	235	19,144	12,072
Սև ծովեան	2	3	3	63	2,426	1,600
Երևանի	4	7	14	142	9,874	2,447

Ընդամենը 67 101 141 2258 170,294 63,957
Այդ դպրոցներում սովորող աշակերտութիւնը
ըստ ազգաբնակչութեան բաժանւած է այսպէս.

	Թուրքներ	Վրացիներ	Հայեր	Քուրդներ	Այլ ազգութ.
Արաւ. գիմն.					
և պրօգիմն.	3212	1407	2560	360	1215
Բէալական	2688	723	1011	211	885
Իգ. գիմն. և					
պրօգիմն.	7058	1871	3261	52	1551
Ուսուցչ. ինս.	78	16	3	—	9
Ուսուցչ. սեմ.	200	38	26	48	54
Քաղաք. դպր.	5543	3505	4420	1013	1152
Մարիամ.	426	351	613	11	120
Արդիւնաբ. >	936	243	236	92	166
Մասն. >	1711	3650	1978	131	394
Տարր. >	101,539	29,565	26,652	5883	15,976
Լեռնակ. >	140	4	20	2	322

Ընդամենը 123511 41373 39780 7743 21844

Ուրեմն ամբողջ Կովկասում սովորողների
թիւը հասնում է 234,251-ի, որ ազգաբնակչու-
թեան համեմատութեամբ շատ աննշան է: Իւ-
րաքանչիւր տարի ահագին թւով աշակերտներ
մնում են փողոցներում, որովհետև դպրոցնե-
րում տեղ չը կայ, որովհետև դպրոցները բա-
ւարարութիւն չեն տալիս:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ ԹԻԻՐԲԻԱՅՈՒՄ

Հայկական դպրոցական հիմնարկութիւն-
ների կենտրոնը Կ. Պօլիսն է, որտեղ կան 2
միջնակարգ դպրոց՝ Կենտրոնական և Պէրպէ-
րեան և 40 թաղային վարժարաններ. ինչպէս
նաև մի քանի որբանոցներ:

Թաղային երկսեռ վարժարաններում 1906
թ. եղել են.

1) Ուսուցիչ-ուսուցչուհի 316

2) Աշակերտ-աշակերտուհի 5580

Տարեկան ծախս լինում է մօտ 85653

դրուշ:

Գաւառական վարժարանները հետեւյ
պատկերն են ներկայացնում. 61 գաւառներում
կան. (1904 թ.)

1) երկսեռ վարժարաններ 818

2) Աշակերտներ 60315

3) Աշակերտուհիներ 22380

4) Ուսուցիչներ 1597

5) Վարժուհիներ 556

Դրանց վրայ ծախս լինում է մօտական
մօտ 3,400 օսմանեան ոսկի:

Բացի դրանից կայ, ի հարկէ, և օտար դպրոցներում սովորող հայ աշակերտութիւն: Դրանց թիւն է Կ. Պօլսում—1,738, իսկ գաւառներում—10,216. ուրեմն ամբողջ Թիւրքիայում հայ աշակերտ-աշակերտուհիներ թիւը ներկայացնում է հետեւեալ պատկերը.

	Տղայ	Աղջիկ
1) Կ. Պօլսի 40 թաղ. վարժ.	3221	2430
2) Գաւառ. 818 վարժար.	60315	22380
3) Օտար դպրոցներում	6765	5189

Ընդամենը 70301 29,999

Ուրեմն մօտ միլիօն ու կէս հայ ազգաբնակչութիւնը Թիւրքիայում ունի միայն 100,300 աշակերտութիւն, այսինքն իւրաքանչիւր 1000 բնակչին մօտ 60 սովորող:

Պարզ է, ի հարկէ, որ չափազանց անմխիթար եզրակացութեան են բերում այդ թւերը Թիւրքահայերի կրթական վիճակի նկատմամբ: Բայց ինչ սպասել մի երկրից, ուր անընդհատ մարդկային արիւնն է հոսում և սանձարձակ բարբարոսութիւնը իշխում:

ՆԵՐԿԱՅ ԵՒ ԱՊԱԳԱՅ ԴՊՐՈՑԸ

Մեզանում քիչ դպրոցներ կան, եղածներն էլ մեծ մասամբ բոլորովին գոհացուցիչ վիճակի մէջ չեն: Խոնաւ և ցուրտ շինութիւնները բաւարար կերպով լուսավորւած և ընդարձակ չեն: Օղակաքութեան մասին խօսելն անգամ աւելորդ է: Յատակը երբեմն բաց գետին է լինում:

Ուսումնական-կրթական գործն ևս վատ հիմքերի վրայ է դրւած: Շատ դպրոցներում չունին դասադրքեր և այլ ուսումնական անհրաժեշտ պիտոյքներ, մանաւանդ աշակերտական գրադարաններ: Եղած դէպքերում էլ գրադարանները աչքի են ընկնում իրենց զարմանալի աղքատութեամբ. իւրաքանչիւր աշակերտի կրնկնի միջին թւով երեք գրքից ոչ աւելի:

Եթէ այս բոլորի վրայ աւելցնենք նաև այն, որ մեզանում գրադարաններ շատ քիչ կան, ժողովրդական ընթերցանութիւններ համարեա տեղի չեն ունենում, դպրոցներում լրացուցիչ և կրկնողական կուրսեր գոյութիւն չունեն, այն ժամանակ հեշտ կլինի պատկերացնել, թէ ինչպէս արագութեամբ կը կորչի, կը մոռացւի այն աղքատ գրագիտութիւնը, որ ազգաբնակչութիւնը ձեռք է բերում դպրոցներում: Պատկերը լրացնում են այն ճնշումները, սահմանափակումները, որոնք տիրում են մեր դպրոցական գործերում և որոնց մասին գաղափար չունին քաղաքակրթւած երկիրներեց ոչ մէկը:

Այդ դպրոցներում դասաւանդութեան մակերևոյթն այն աստիճան ցած է, որ մինչև իսկ գրագիտութեան գործը բաւարար կերպով տանել չեն կարող:

Աշխատաւոր դասակարգերն այդպիսի դպրոցներ չեն ուզում: Նրանց հարկաւոր են դպրոցներ, որտեղ ուսումը, գիտութիւնը աւանդելի ազատ, որտեղ ուսուցիչը անվախ կերպով կարողանայ ծանօթացնել աշակերտներին

մարդկային խելքի բոլոր ստեղծագործութիւններին հետ:

Աշխատաւոր դասակարգերին հարկաւոր է այնպիսի դպրոց, որ կարողանայ իրենց կաւակներէն հալարտ քաղաքացիներ պատրաստել, որոնք ազատութիւնը գնահատել իմանան: Այդ ազատ դպրոցում հոգեւորականութիւնը ոչ մի գեր խաղալու չէ, նա բնաւ մի դաւանութեան քարոզի վայր չէ, ինչպէս այդ գոյութիւն ունի այժմ. դպրոցը պէտք է լինի ութսուհիկ:

Դպրոցների թիւը պէտք է բարձրացնել այնքան, որպէս զի կարելի լինի մոցնել ընդհանուր, պարսաւորեցուցիչ և ձի ուսում երկու սեռի բոլոր երեխաների համար:

(H. R.)

Կ Ր Օ Ն Ա Պ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

ՄԱՐԴԿԱՆՅ ԹԻՒՆ ԸՍՏ ԿՐՕՆԻ

Մարդկանց թիւն ըստ կրօնի որոշել կարելի է միայն մօտաւորապէս, որովհետեւ նախ որ ոչ բոլոր երկրներում վիճակագրութիւն է կատարւում, և երկրորդ, որ մի քանի երկրներում, որտեղ թէպէտև կանոնաւոր և մշտական վիճակագրութիւն կայ, բայց հաւատի մասին հարց չեն առաջացնում, երկրից կրելով՝ թէ այդպիսով կը ճնշւի խղճի ազատութիւնը:

Ժողովրդագրութեանց ժամանակ հաւատի մասին չը հարցնելու սովորութիւն կայ Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Բելգիայում, Անգլիայում և Միացեալ-Նահանգներում:

Յամենայն դէպս հաւաքած մօտաւոր տեղեկութիւններից երևում է, որ ազգաբնակչութեան իւրաքանչիւր 1000 հոգին ըստ կրօնի բաժանւած է հետեւեալ ձևով:

	Եւրոպայում	Ասիայում	Աֆրիկայում	Ամերիկայում	Աւստրալիայում
1. Քրիստոնեաներ	957	22	56	960	752
2. Հրէաներ	15	0,2	3	2	3
3. Մահմեդականներ	21	152	360	—	—
4. Բուդդիստներ	—	457	0,2	3	16
5. Կուպաշտներ	1	366	580	21	207

Ուրիշ խօսքով ասած քրիստոնեաների թիւը հասնում է մօտ 510 միլիօնի, որից ամենամեծ մասը 232 միլիօն կաթոլիկներ են, 160 միլիօն բողոքականներ, 118 միլիօն պրոտեստանտներ. մահմեդականների թիւը հասնում մօտ 200 միլիօնի, հրէաներ՝ 8 միլիօն, բուդդիստներ և բրամաներ՝ 390 միլիօն և մնացած մօտ 300 միլիօնը — կուպաշտներ են:

ԽՂՃԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Խղճի ազատութիւն ասելով հասկացում է մտածելու, զգալու և ցանկանալու ազատութիւնն այնպէս, ինչպէս որ թելադրում է մարդուն իր խիղճը: Վաղուց արդէն յայտնի է, որ շուրջ միայն հացիկ կեցցէ մարդը, այսինքն՝ մարդու համար գոյութիւն չունի ստամոքսի հարց միայն, այլ նաև մտաւոր հարցեր և բարոյական պահանջներ: Այս տեսակէտով էլ մարդս տարբերում է անասունից, որը միայն ուտում, խմում և բազմանում է:

Մարդս չէ ապրում սոսկ բուսական կեանքով, նա ստեղծագործում է նաև իր շուրջը նոր կեանք: Մարդկային հոգի—ահա մարդկութեան բոլորատեսակ հոգեւոր և նիւթական նւաճումների միակ և անվերջ աղբիւրը: Իսկ ամեն մի ստեղծագործութիւն երևակայել չէ կարելի առանց ազատութեան: Արտաքին ստիպողութիւնը սպանում է մարդկային հոգին:

Ահա թէ ինչ է ասում այդ մասին մի յայտնի գիտնական (Իերինգ). «Զգալ ինքս ինձ արարիչ՝ թէկուզ ամենափոքր աշխարհի, արտացոլել՝ իբրև մինչև ինձ դեռ չեղած և միայն ինձնով իր գոյութիւնը ստացած սեփական ստեղծագործութեան մէջ,—ահա թէ ինչն է մարդու ներշնչում իր արժանաւորութեան ինքնագիտակցութիւն, և զգում՝ որ նա նմանում է Աստծուն: Մարդու բարձրագոյն իրաւունքն է զարգացնել այդ ստեղծագործա-

Պ ու լ լ ի ն թ ի ղ

(Տես էր. 279)

կան գործունէութիւնը, որն և է անհրաժեշտ
միջոց բարոյական ինքնակրթութեան: Այս
բանի համար արդէն իսկ ենթադրուած է ա-
ղատութիւն, որովհետեւ մեր սեփական ստեղ-
ծագործութիւն համարել կարող ենք միայն
այն, ինչ որ ազատօրէն բղխում է մեր անձ-
նաւորութիւնից: Ահալի մարդու, որ նա բարի
և խելացի բան կատարի,—այդ արդէն յանցանք
է նրա կոչման դէմ, որովհետեւ հէնց այդ ստի-
պողութեամբ նրանից խլում է սեփական
բերմամբ բարի գործելու հնարաւորութիւնը:
Մրանից արդէն պարզ է, թէ ինչ ահա-
գին նշանակութիւն ունի խղճի ազատութիւնը
մի ժողովրդի հոգեկան կեանքի համար: Խղճի
ազատութիւն ասելով իրաւական պետութեան
մէջ հասկացւում է, որ կառավարութիւնը իրա-
ւունք չունի ոչ ոքի հետեւելու, հայածելու
նրան իր հաւատի համար, իր զեւտական հա-
մոզմունքները և այս կամ այն քաղաքական
կուսակցութեանը պատկանելու համար: Այս-
պիսի հալածանքն առանց այդ էլ անմիտ բան
է: չէ՞ որ ճշմարտութիւնը երկան է գալիս
մտքերի ազատ փոխանակութիւնից, կարծիք-
ների ազատ մրցումից: Իւրաքանչիւր ոք այն-
պէս է կարծում, թէ նա ուղիւ է մտածում,
թէ իր հաւատն է ճշմարիտը, թէ ամենալաւը
այն կուսակցութիւնն է, որին նա պատկա-
նում է: Եւ թող ամենքն էլ վիճեն և կուեն
իրար հետ խօսքով և համոզմունքով,—ժամա-
նակը ցոյց կը տայ, թէ ով է եղել արդարը,
որի կողմն է եղել ճշմարտութիւնը, ով է բա-

րի գործ կատարել, և ով է քարոզել չարութիւն:

Երբ երկրի հիմնական օրէնքներն ընդունում են խղճի, կրօնի և դիտական համոզմունքների ազատութիւն, այդ նշանակում է, որ չեն կարող սահմանափակել ոչ մի քաղաքացու իրաւունքներն իր ունեցած հաւատի կամ մտքերի վերամերմամբ, թէկուզ նրանք անհաճոյ լինեն կառավարութեան կամ ժողովրդի մեծամասնութեան համար:

Ն. Նովոտորոսկիյ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ռուսական հոգևոր սինօդի աւագ-դատախազի հաշւետուութիւնից երևում է, որ պրաւօսլաւներ թիւը համայն Ռուսաստանում 83,789,659-է:

Դրանց եկեղեցիներ թիւն է (չը հաշւած վանքերն ու մատուռները) 49,082, որոնք ունեն՝ 46,014 քահանայ: Այդ թւից 37,763-ը իսկական ծխական եկեղեցի է, 723-ը մայր եկեղեցի. զերեզմանոցների, տան և այլ եկեղեցիների թիւն է՝ 10,596: Բացի դրանից մատուռների և աղօթատների թիւը 18,946-ի է հասնում: Նոյն տարում նոր կառուցւած է 660 եկեղեցի և 279 մատուռ:

Ռուսաստանում կայ 828 վանք, որոնց մէջ ապրում են 8,578 կուսակրօններ, 10,082 կոյսեր, 8090 վանքերում ծառայող մոնթեր և 31,533 կուսանոցում ծառայող կոյսեր: Ընդա-

մենը վանքերի ընակիչներ թիւն է՝ 58,283: Եկեղեցական վարչութեան տեսակէտից Ռուսաստանը բաժանւած է 66 թեմերի, որոնք կառավարում են 3 միտրապօլիտներով, 14 արքեպիսկոպոսներով և 50 եպիսկոպոսներով: Եկեղեցիներին և վանքերին կից կան՝ 246 հիւանդանոց (4594 հիւանդների համար) և 998 անկեղանոց (պատուպարտուներ մօտ 13000):

Կրօնական պրօպագանդի համար գոյութիւն ունի պրաւօսլաւ միսսիօնէրական ընկերութիւն՝ 16,368 անդամներով և 1,367,375 ը. դրամագլխով: Պրաւօսլաւութիւն են ընդունել 1900 թ ընդամենը՝ 17,004 հոգի: Կաթօլիկներին՝ 1,259 մարդ, հայերից՝ 104 մ., լուտերականներից՝ 1,738 մ., աղանդաւորներից՝ 10,373 մ., հրէաներից՝ 938 մ., մահմէդականներից՝ 544 մ., կապալաշտներից՝ 2,048 մարդ: Եկեղեցիներին և նրա կառավարիչ հաստատութիւններին համար գործադրող ծախքերը գոյանում են հետեւեալ գումարներից.

Տեղական թեմ. եկամուտներից՝ 37,492,784 ը.
Սինօդի յատուկ միջոցներից՝ 8,870,178 »
Պետական դանձ. միջոցներից՝ 23,459,484 »

Բացի զգրանից 30,993 եկեղեցիներն ունեն 1,863,943 դես. հող, որից 1,154,478 դ. վարելահողեր է, իսկ վանքերից 697-ը սեփականատէր են 496,308 դեսետին հողի, որից 122,068 դես. վարելահողեր են: Ընդհանուր եկեղեցական հողատիրութիւնը հասնում է՝ 2,360,251 դես.:

ՌՈՒՍՍԱԶՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՆ ՈՒ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ *

1. Երեսանի քեմուս կայ ընդամենը 643 եկեղեցի, 47 վանք, 788 քահանայ: Մի եկեղեցուն ընկնում է 893 ծխակ., մի քահանային՝ 728: 643 եկեղեցին միասին ունին 239283 ռ. 22 կ. դրամագլուխ, 60331 ռ. 24 կ. մուտք, 43798 ռ. 72 կ. ելք: 47 վանքը միասին ունին 4546 ռ. 73 կ. դրամագլուխ, 27477 ռ. 55 $\frac{1}{2}$ կ. մուտք. 28965 ռ. 92 կ. ելք: Ունի մի թեմական դպրանոց՝ 460 աշակերտով և 20 ուսուցչով:

2. Վրասանի եւ Իմերեթի քեմուս կայ ընդամենը 356 եկեղեցի, 14 վանք, 2 եպիսկոպոս, 8 վարդապետ, 370 քահանայ, 19 եկ. սպաս.: Մի եկեղեցուն միջին թուով ընկնում է 844 ծխակ., մի քահանային՝ 815 ծխակ.: 356 եկեղեցին միասին ունին 287067 ռ. 5 կ. դրամագլուխ, 121816 ռ. 65 կոպեկ տարեկան մուտք, 100230 ռ. 8 կոպեկ տարեկան ելք: 14 վանքը միասին ունին 38 ռ. 25 կ. դրամագլուխ, 2028 ռ. 52 կ. մուտք, 2054 ռ. 24 կ. ելք: Թեմում կայ մի թեմական դպրանոց՝ 597 աշակերտով և 24 ուսուցչով:

3. Ղարաբաղի քեմուս կայ ընդամենը 208 եկեղ., 13 վանք, 1 եպիսկոպոս, 3 վարդապետ, 3 կոյս. 236 քահանայ, 38 եկեղ. սպաս.:

*) Տես Մխիթար վարդապետի «Հայեր Ռուսսասանում» եր. 22—40:

Մի եկեղեցուն ընկնում է միջին թուով 756 ծխակ., մի քահանային 666 ծխական: 20 եկ. միասին ունին 45285 ռ. 76 $\frac{1}{2}$ կ. դրամագլուխ, 10865 ռ. 10 $\frac{1}{2}$ կ. տարեկան մուտք, 9294 ռ. 32 կ. ելք: 13 վանքը միասին ունին 379 ռ. 13 կ. դրամագլուխ, 6816 ռ. 36 կ. մուտք, 6589 ռ. 10 կ. ելք: Ունի մի թեմական դպրանոց:

4. Շումսխու քեմուս կայ 38 եկեղեցի, 2 վանք, 1 եպիսկոպոս, 2 վարդապետ, 40 քահանայ, 6 եկեղ. սպասաւոր: Մի եկեղեցուն ընկնում է միջին թուով 1133 ծխակ., մի քահանային՝ 1076 ծխակ.: 38 եկեղեցին միասին ունին 100211 ռ. 12 կ. դրամագլուխ, 31016 ռ. 22 կ. մուտք, 17091 ռ. 39 կ. ելք տարեկան: 2 վանքը միասին ունին 1177 ռ. 37 կ. մուտք, 1179 ռ. 98 կ. ելք:

5. Ասրախանի քեմուս կայ 39 եկեղ., 1 արքեպիսկոպոս, 57 քահանայ, 46 եկեղ. սպասաւոր: Մի եկեղեցուն ընկնում է միջին թուով 1003 ծխակ., մի քահանային՝ 686 ծխակ.: 39 եկեղեցինքը ունին միասին 500456 ռ. 54 կ. դրամագլուխ, 70928 ռ. 97 կ. տարեկ. մուտք, 77374 ռ. 29 կ. ելք: Կայ 1 անկեխանոց, ուր պատասպարում են 17 արական, 27 իգական՝ ընդամենը 44 ծխական:

6. Նոր-Նախիջևանի եւ Քեսարաբայի քեմուս կայ 43 եկեղեցի, 3 վանք, 1 արքեպիսկոպոս, 6 վարդապետ, 56 քահանայ, 63 եկեղ. սպասաւոր: Մի եկեղեցուն ընկնում է միջին թուով 411 ծխական, 1 քահանային՝ 215 ծխակ.: 43 եկեղեցին միասին ունին 350209 ռ. 77 կ.

դրամագլուխ, 183514 ռ. 53 կօպէկ տարեկան մուտք, 145907 ռ. 55 կ. ելք: 3 վանքը միասին ունին 779 ռ. 50 կ. դրամագլուխ, 6263 ռ. 13 կ մուտք, 6458 ռ. 87 կ. ելք: Կայ 1 թեմական դպրանոց 289 աշակերտով և 17 ուսուցչով. 2 անկեկանոց. 21 արական, 57 իգական, ընդամենը 78 պատսպարւածներով:

Այսպիսով ուրեմն ամբողջ Ռուսաստանի 6 հայ լուսաւորչական թեմերում կայ 1327 եկեղեցի, 79 վանք, 7 եպիսկոպոս, 34 վարդապետ, 7547 քահանայ, 460 եկեղ. սպասաւոր: Միջին թւով մի եկեղեցուն ընկնում է 853 ծխական, մի քահանային 731 ծխական:

1327 եկեղեցին միասին ունին 1522513 ռ. 45 $\frac{1}{2}$ կ. դրամագլուխ, 478472 ռ. 71 $\frac{1}{2}$ կ. տարեկան մուտք, 393636 ռ. 35 կ. տարեկան ելք:

79 վանքը միասին ունին 5746 ռ. 61 կ. դրամագլուխ, 43702 ռ. 96 $\frac{1}{2}$ կօպ. տարեկան մուտք, 45248 ռ. 11 կ. տարեկան ելք:

Ամբողջ Ռուսաստանում կայ 6 թեմական դպրանոց և 3 անկեկանոց:

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋԸ

ԻՆՉ Է ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Պետութիւնը, — դա նստակեաց ժողովուրդն է, որը ապրում է մի միակ բարձրագոյն իշխանութեան ներքոյ:

Ուրեմն՝ այնտեղ, ուր չը կայ ժողովուրդ, չը կայ և պետութիւն, կամ, ուր կայ ժողովուրդ, որը սակայն թափառական է, այսինքն՝ չունի մի որոշ հաստատուն բնակավայր, այնտեղ չէ կարող լինել և պետութիւն. — օրինակ թափառաշրջիկ ժողովուրդը պետութիւն չէ կազմում: Վերջապէս նստակեաց ժողովուրդը միայն այն դէպքում է պետութիւն կոչուում, երբ նա ապրում է մի բարձրագոյն իշխանութեան ենթակայ, այսինքն, երբ այդ նստակեաց ժողովուրդն ունի մի որեւէ բարձրագոյն իշխանութիւն, որին հպատակւում են բոլորը:

Ուրիշ խօսքով, այն բոլոր դէպքերում, երբ կան հետեւեալ երեք պայմանները, այն է՝ 1) ժողովուրդ, 2) նրա նստակեացութիւնը և 3) բարձրագոյն իշխանութիւն՝ այնտեղ կայ և պետութիւն. իսկ ուր չը կայ այս երեք պայմաններից մէկն ու մէկը՝ այնտեղ չը կայ և պետութիւն:

Պետական իշխանութիւնը բաղկացած է երեք տեսակի իշխանութիւններից — օրէնսդրական, կատարողական և դատաստանական: Օրէնքներ հրատարակելու իրաւունքն անւանում է օրէնսդրական իշխանութիւն:

Այդ օրէնքներն իրագործող իրաւունքն անւանում է կատարողական կամ կառավարչական իշխանութիւն:

Դատող կամ արդարադատութիւն կատարող իրաւունքն անւանում է դատաստանական իշխանութիւն:

Երբ պետութեան մէջ բարձրագոյն իշխանութիւնը պատկանում է մէկ անձի միայն, այսինքն թագաւորի, իշխանի, կայսեր—այն ժամանակ մենք տնւանում ենք այդ իշխանութիւնը բացարձակ միապետութիւն կամ ինքնակալութիւն:

Պետական բարձրագոյն իշխանութիւնը կարող է պատկանել ողջ ժողովրդին կամ նրա ընտրած ներկայացուցիչներին: Պետական այդպիսի կազմը անւանուած է հասարակապետութիւն:

Վերջապէս կայ և մի այլ տեսակ պետական կազմ, երբ պետական իշխանութիւնը պատկանում է մասամբ ժողովրդին և մասամբ թագաւորին.—այդպիսի պետական կազմը կոչւում է սահմանափակ կամ սահմանադրական միապետութիւն:

Այդպիսի միապետութեան մէջ թագաւորի ինքնակալական իշխանութիւնը սահմանափակւած է ժողովրդին վերապահած իրաւունքներով և ազատութիւններով, որոնք զուրս են թագաւորի իշխանութիւնից:

Այդ իրաւունքները, արտօնութիւնները և ազատութիւնները մի առ մի յիշւած են լիւնում երկրի հիմնական օրէնքի մէջ:

Այդ օրէնքը որոշում է պետական կազմակերպութեան հիմունքները—դրա համար էլ նա կոչւում է հիմնական օրէնք:

Հիմնական օրէնքը ուրիշ անունով ասւում է սահմանադրութիւն կամ կօնստիտուցիա, այսինքն հիմունքներ, որով որոշւում են որ-

պէս ժողովրդի իրաւունքներն ու պարտականութիւնները, նոյնպէս և թագաւորի իրաւունքներն ու պարտականութիւնները: Նա է, որ որոշում է, թէ վերև յիշւած երեք իշխանութիւններից որոնք են պատկանում ժողովրդին և որոնք թագաւորին:

Սովորաբար ժողովրդի ձեռքին գտնւում է օրէնսդրական և դատաստանական իշխանութիւնը, իսկ թագաւորին մնում է կատարողական (գործադիր) կամ կառավարչական իշխանութիւնը: Անգլիայում, օրինակ, իշխանութեան բոլոր երեք տեսակները պատկանում են ժողովրդին, գտնւում են նրա ներկայացուցիչների ձեռքում: Դրա համար էլ անգլիական թագաւորի մասին ասւում են, որ նա միայն «թագաւորում է, սակայն չէ կառավարում պետութիւնը»:

Ռուսաստանում բոլոր երեք իշխանութիւնները՝ օրէնսդրական, դատաստանական և գործադիր, պատկանում են կայսեր, որի իշխանութիւնը ոչինչ և ոչ ոք չէ սահմանափակւում: Հետևապէս Ռուսաստանում բարձրագոյն ողջ իշխանութիւնը թագաւորի ձեռքում է, ուրիշ խօսքով՝ Ռուսաստանը բացարձակ միապետութիւն է:

Նովոսոբոսկի

ԻՆՁ Է ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Իւրաքանչիւր պետութեան մէջ կայ իշխանութիւն, որի անունից օրէնքներ են հրա-

տարակուսում և որի անուսնով երկիրը կառավարուում է: Այդպիսի իշխանութիւնը, միևս, իրեն հնթարկած և իրենից իրաւունք ստացող իշխանութիւններից տարբերելու համար կոչուում է բարձրագոյն իշխանութիւն: միևս բոլոր իշխանութիւնները բարձրագոյն իշխանութեան օրգաններն են. դրանք երկրորդական, ստորագրեալ են. դրանք բարձրագոյն իշխանութեան հրամանները կատարող են: Բոլոր, պետութեան սահմաններում ապրող, և ոչ օտարահպատակ անձինք, պարտաւոր են հնազանդել բարձրագոյն իշխանութեան և կատարել նրա բոլոր հրամանները, որոնք օրինական ճանապարհով, իբրև օրէնք հրատարակած են: Բարձրագոյն իշխանութեան և պետութեան ազգաբնակչութեան միջև եղած կապը այդ է: Այդ կապը մի քանի պետութիւններում կոչուում է հպատակութիւն, միւսներում՝ քաղաքացիութիւն: Իսկապէս քաղաքացիութիւնը նոյն հպատակութիւնն է, բայց հպատակութիւն ոչ թէ անհատին, այլ պետութեանը:

Այն պետութիւններում, ուր բարձրագոյն իշխանութիւնը պատկանում է ժողովրդին, գտնուում է ժողովրդի ձեռքին, այնտեղ գոյութիւն ունի ժողովրդապետութիւն, — ժողովրդի իշխանութիւն: Հետևապէս ժողովրդապետութիւն ասելով զիտի հասկանալ՝ բարձրագոյն իշխանութիւնը ժողովրդին պատկանելը, ժողովուրդը ինքն է օրէնք հրատարակում և երկիրը կառավարում: Ժողովրդի անուսնով է

օրէնք հրատարակում և երկիրը կառավարում: Հետևապէս բոլոր գոյութիւն ունեցող իշխանութիւնները, որոնք օրէնք են հրատարակում և կառավարում են երկիրը — ժողովրդի կամքն են կատարում, նրա լիազօրութեամբ են գործում:

Ահա թէ ի՞նչ է ժողովրդապետութիւնը:
Վ. ԳՕՐԼԵՐԻՎ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ՄԻ ՔԱՆԻ ԳԼԽԱՌՈՐ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒՄ

I. ԱՆԳՊԻՍԱՆ — սահմանադրական-միապետական երկիր է.

ՊԵՏՈՒՅԵԱՆ զուխր — Թագաւորը օգտուում է հետեւեալ իրաւունքներից. հաւաքել և արձակել ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովը, առաջարկել ժողովրդական ներկայացուցիչներին քննութեան առնելու նոր օրէնքներ, ներուսն շնորհել դատապարտեալներին, պատերազմ յայտարարել:

Քաղաքացիներն օգտուում են անձի, բնակարանի անձեռնմխելիութեամբ, խօսքի, խղճի, ժողովների և միութիւնների ազատութեամբ:

Ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովը (Ստորին պալատը, Վերին պալատը) կազմւած է ներկայացուցիչներից, որոնք ընտրւած են բոլոր անշարժ սեփականութիւն ունեցող և տարեկան 10 Փունտ ստերլինգից ոչ պակաս (մօտ 100 ռ.) տուն վարձող քաղաքացիների կողմից: Զայնատութիւնը ուղղակի զադանի է:

Վերին պալատի ներկայացուցիչներին ընտրում է թագաւորը ժառանգական ազնւականներից։

Միքիսրցներ պատասխանատու են ժողովրդական ներկայացուցիչներին ժողովի առաջ։

Հարկերը որոշում են հաստատում է միայն ժողովրդական ներկայացուցիչների համաձայնութեամբ։

II. Գերմանիան—սամանադրական-միապետական երկիր է.

Սա կազմւած է մի քանի իշխանութիւններից, որոնք առաջ միմեանցից անկախ էին.

Պետութեան զլխի—կայսեր իրաւունքն է հաւաքել և արձակել ժողովրդական ներկայացուցիչներին (միայն վերջին դէպքում պարտաւոր է երեք ամսից յետոյ նորից հաւաքել), առաջարկել ժողովրդական ներկայացուցիչներին քննութեան առնելու նոր օրէնքները, հրամանատար լինել զօրքին, պատերազմ հրատարակել։

Քաղաքացիները առանձին իշխանութիւնների, որոնք գերմանական կայսրութեան մասն են կազմում, դանադան իրաւունքներ ունեն։ Սակայն ամբողջ պետութեան մէջ քաղաքացիները ժողովրդական ներկայացուցիչներին (Ռայխըրտագի պատգամաւորներին) ընտրութեան գործում միակերպ և միահաւասար մասնակցութիւն ունեն. կայ խօսքի, ժողովների ազատութիւն։

Ռայխսազը 397 դեպուտատներից է կազմւած, որ ընտրւում են ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար և գաղտնի ձայնատուութեամբ։ Վե-

րին պալատը, դաշնակցական խորհուրդը, կազմւած է առանձին իշխանութիւնների կառավարութիւնների լիազօրներից։

Միքիսրցներ պատասխանատու են միայն կայսեր առաջ։

III. Յաւանիստ—հասարակապետքիւն է.

Պետութեան զլովի—Պրեզիդենտը (նախագահը) ընտրւում է Ստորին պալատի և Վերին պալատի ժողովրդական ներկայացուցիչների կողմից 7 տարի ժամանակով։ Նրան է պատկանում պարլամենտի քննութեան օրէնքներ առաջարկելու, օրէնքների հրատարակութեան, դատաւարութեաններին ներումն շնորհելու, զօրքի մասին կարգադրութիւն առնելու, պատերազմ հրատարակելու իրաւունքները։

Քաղաքացիներն օգտւում են խղճի, խօսքի, ժողովների, միութիւնների ազատութեամբ և անձի անձեռնմխելիութեամբ։

Ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովը—պարլամենտի Ստորին պալատը կամ պատգամաւորները պալատը բաղկացած է 376 անդամից, որոնք ընտրւած են ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար և գաղտնի քվէարկութեամբ։ Վերին պալատը, սենատը կազմւած է 300 անդամից, որոնք ընտրւում են զանազան պաշտօնական և համայնքների ընտրեալ անձանց առանձին ժողովում։

Միքիսրցներ պատասխանատու են իրենց գործունէութեան համար պալատների առաջ։

Հարկերը, պետութեան մուտքերն և ծախքերը հաստատւում են պալատների կողմից։

VI. **Շւէյցարիա**—Շէդեւաշիւ (դաւնակցական) համրապետութիւն է:

Պետութիւնը կազմւած է 25 կանտոններից: Իւրաքանչիւր կանտոն իր ներքին գործերում անկախ է, ունի իր օրէնսդիր ժողովը: Ամբողջ պետութեան վերաբերեալ գործերը վճռում է Ազգային ժողովը (Մտորին պալատը), որի համար պատգամաւոր են ընտրւում ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար և գաղտնի քւէարկութեամբ՝ իւրաքանչիւր 20000 բնակչին՝ մէկը:

Վերին պալատը կազմւած է իւրաքանչիւր կանտոնի երկ-երկու ընտրեալներից:

Քաղաքացիներն օգտւում են անձի, բնակարանի անձեռնմխելիութեամբ, խօսքի, ժողովների, միութիւնների և խղճի ազատութեամբ:

Պետութեան գլուխը — պրեզիդենտը երկու պալատների միացեալ նիստում է ընտրւում:

Մինիստրներն իրանց գործունէութեան համար պատասխանատու են ազգային ներկայացուցիչների առջև:

Հարկերը որոշւում և հաստատւում է համաժողովրդական քւէարկութեամբ:

Ամենափոքրիկ համեմատութիւնն անգամ բաւական է ցոյց տալու համար, թէ առաջ բերած պետական կազմերից ամենալաւը շվէյցարականն է, այսինքն ֆէդերացիան, որովհետև այդտեղ ժողովրդի իւրաքանչիւր մասնիկը թէ ամբողջ կանտոններում և թէ իւրաքանչիւր համայնքում լայն ազատութիւն ու լիակատար իրաւունքներ է վայելում:

ՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋԸ

ՀՈՂ ԵՒ ԳԻՒՂԱՅԻՈՒԹԻՒՆ

Դիւղացիները շատ են աշխատում, շատ անգամ իրենց ուժերից վեր, բայց էլի շատ վատ են ապրում: Նրճիթները՝ նեղ, հագուստները՝ վատ, ուտելիղէնը սակաւ, շատ անգամ բոլորովին չի լինում. սև օրւայ համար — ոչ մի պաշար ոչ մի խնայողութիւն: Վատ բերքի ժամանակ ամբողջ նահանգներ սով է ընկնում և ժողովուրդը կոտորւում է փորա հարիւրից ու զանազան հիւանդութիւններից: Իր տնտեսութիւնը լաւացնելու համար գիւղացին նոյնպէս միջոցներ չունի: Դժւար չէ հասկանալ, թէ ինչից է այդ առաջանում:

Առանց հողի աշխատել չի լինի, իսկ գիւղացու հողը քիչ է: Յիսուն տարի առաջ ազատելով գիւղացիներին ճորտութիւնից, հողերի մեծ մասը կառավարութիւնը թողեց կարւածառէրերին: Այնուհետև ազգաբնակչութիւնը մեծացաւ, հողը մնաց նոյնը, և գիւղացիների գոյութիւնն աւելի ծանրացաւ: Չունենալով բաւականաչափ հող, գիւղացիները չեն կարող իրենց բոլոր կարիքները հոգալ, կամ նոյնիսկ իրենց ուտելու հացը ձեռք բերել: Այդ պատճառով էլ նրանք կամ ստիպւած են հեռանալ գիւղից ու գնալ ուրիշ տեղ փոք աշխատելու և կամ, եթէ գիւղում կամ

գիւղի մօտ կան կալածատէրեր, շատ հող ունեցող հարուստներ, գնալ նոցա մօտ ու խնդրել, որ կապալով հող տան: Կալածատէրերը կամ հարուստ հողատէրերը օգտուում են գիւղացու կարիքից ու իրենց հօր գինը դնում հողի վրայ և կամ իրենց հողը իրենք են մշակում, իսկ գիւղացիները ստիպւած են լինում մօտեւ նրանց մօտ ու աշխատել ամենաէժան վարձով: Միւս կողմից էլ գործարանատէրերն են օգտուում. տեսնելով, որ հեռու տեղերից եկած գիւղացիներ՝ սովից չը մեռնելու համար՝ ինչ վարձով էլ որ լինի՝ պիտի աշխատեն, վերցնում ու մշակի օրավարձն են էժանացնում:

Ահա այդպէս է լինում, որ գիւղացիները շատ են աշխատում, բայց վատ ապրում: Այդ նրանից է առաջանում, որ գիւղացիները իրենց ձեռքերի աշխատանքը ամբողջովին չեն ստանում, որովհետեւ դրանից մի մեծ մասը խլում են կալածատէրերը, գործարանատէրերը և ուրիշ տէրերը: Ուրեմն գիւղացիներին այդ դրութիւնից ազատելու համար ամենից առաջ նրանց հողը պէտք է աւելացնել: Պէտք է գիւղացին հող ունենալ այնքան, որքան հարկաւոր է առանց նեղութեան ապրելու համար, իսկ ամենից լաւն է—այնքան, որքան նա կարող է իր ուժերով մշակել: Պ. Պէշէխով

ԻՆՉՊԷՍ ԵՆ ԲԱԺԱՆԻԱԾ ՀՈՂԵՐԸ

Թէ ինչպէս է բաժանւած ըստ գործածու-

Ն ա Ր Ի ր ա լ զ ի

(Տես Լր. 293)

«Լոյս»

1908 թ.

թեան գիւղական համայնքների և կալածատէրերի հողերը, այդ երեւում է հետեւեալ տղիւսակից:

Իւրաքանչիւր հարիւր ղեսեատինից՝		
	Գիւղացիներինը.	Կալածատէրերինը.
Վարելահողեր	59,4 ղես.	31,2 ղես.
Բանջարանոցներ, պարտէզներ, ագարակներ	4,0 »	1,3 »
Մարգագետիններ	13,0 »	11,9 »
Արոտներ	12,0 »	13,6 »
Սնտառներ	11,2 »	43,1 »

Այդպէս ուրեմն, հողերի մի խոշոր մասը գտնւում է կալածատէրերի ձեռքում—այսինքն այն մարդկանց, որոնք սեփականատիրական անարդար կարգերի շնորհիւ հնարաւորութիւն ունենաւանց աշխատելու, առանց քրտինք թափելու, վայելել ամենայն բարիքներ:

ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ ԵՒ ԾԽԱԿԱՆ ՀՈՂԱՏԻՐՈՒԹԻՒՆ

Ռուսաստանում գիւղական հողատիրութեան երկու գլխաւոր ձև կայ. համայնական (общинное) և ծխական (подворное): Եւրոպական Ռուսաստանի 50 նահանգներում 80,159,386 ղես. համայնական և 22,260,308 ղես. ծխական հողեր կան: Համայնական հիմքերի վրայ են տիրապետում հողը՝ 6,387,289 գիւղական ծխեր, իսկ ծխական հիմունքների վրայ՝ 1,874,840 ծխեր:

Համայնական և ծխական հողատիրու-
թիւնը՝ մշակութեան յարմար հողերի տարա-
ծութեան համեմատ հետեւեալ պատկերն է ներ-
կայացնում.

	Համայն. ծխակ.
Նախկին պետական հողերից	84,2 ⁰ / ₀ 15,8 ⁰ / ₀
» ուղեւ » »	97,6 ⁰ / ₀ 2,4 ⁰ / ₀
» կալածատիրական	72,3 ⁰ / ₀ 28,7 ⁰ / ₀

Համայնական և ծխական հողատիրու-
թիւնը բոլոր նահանգներում միահաւասար կեր-
պով չեն բաշխւած: Ծխական հողատիրութիւնը
գարգացած է հետեւեալ նահանգներում. Վիլնա-
յի, Բոլկնի նահ. ազգաբնակչութեան ամբողջը
(100⁰/₀) ծխական հողատէրեր են, Պոդոլի և
Մինսկի նահ. մօտ 1⁰⁰/₀, Գրոդնիսկի, Կիեւի
և Պոլտաւայի նահ. 80⁰/₀-ից աւելի, Վոլինի
նահ. մօտ 80⁰/₀, Վիտեբի նահ. մօտ 60⁰/₀,
Կուրսկի նահ. մօտ 39⁰/₀, Չերնիգովի նահ.
մօտ 42⁰/₀, Բեսսարաբիայի նահ. մօտ 25⁰/₀,
Օբլովի, Տուլայի, Տաւրիկեան, Մօզիրեւի
և Արխանգելսկի նահ. 10 մինչև 18⁰/₀:

Վերև յիշւած նահանգների մնացած ազ-
գաբնակչութիւնը և ամբողջ մնացած Ռուսաս-
տանի 90⁰/₀-ից աւելի ազգաբնակչութեան հո-
ղատիրութիւնը համայնական է:

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՀՈՂԱՏԻՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՏՔԵՐԸ

Ագնականները տարեց տարի աւելի և ա-
ւելի մեծ քանակութեամբ են գրաւ դնում

երեսն կալածները, օգտւելով ագնականների
բանկի արտօնեալ պայմաններից.

1899 թ. գրաւ է դրւած	18,605 կ.	15,326,781 դ.
1900 » » »	20,092 »	15,970,114 »
1901 » » »	21,179 »	16,709,463 »
1902 » » »	22,182 »	16,860,698 »
1903 » » »	22,956 »	16,940,489 »

Գրաւ են դնում ոչ մանր հողատէրերը:
Ագնականների բանկում գրաւ դրւած կալ-
ւածները միջին չափը հետեւեալն է.

1895 թ.	906 դեսետին է
1897 »	881 » » »
1898 »	886 » » »
1899 »	911 » » »

Վերջին տարիներում կալւածներն աւելի
յաճախ և շատ են գրաւ դրւում:

1895 թ. փոխառութիւն է կա- տարւած	81,976,400 ո.
1898 թ. ընդամենը փոխառու- թիւն է կատարւած	120,460,100 »
1902 թ. ընդամենը փոխառու- թիւն է կատարւած	96,000,000 »
1903 թ. ընդամենը փոխառու- թիւն է կատարւած	71,000,000 »
1904 թ մինչև յուլիսի 1-ին գրաւ է դրւած եղել 127,420 կալւածք 52,589,926 դես. տա- րածութեամբ և 1,723,017,000 ո. արժողու- թեամբ:	

ԳԻՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶՆԻԱԿԱՆՆԵՐԻ ԲԱՆԿ

1883 թ. հիմնել է գիւղացիական բանկը, որպէսզի գիւղացիները հեշտութեամբ կարողանան հող գնել: 1885 թ. տոհմական ազնւականների հողատիրութիւնը պահպանելու նպատակով հիմնեց ազնւականների բանկը:

Գիւղացիական բանկը 20 տարւայ ընթացքում դուրս տւեց 400 միլ. ռուբլի: Ազնւականների բանկը 14 տարւայ ընթացքում մինչև 1900 թ. յունւարի 1-ը դուրս է տւել 902,811,500 ռ.: Գիւղացիական բանկում վճարումը (1889 թ.) $6\frac{1}{2}\%$, ազնւականներն այդ ժամանակ վճարում էին $4\frac{3}{4}\%$:

1894 թ. նոյեմբերի 14-ի հրովարդակով վճարները իջաւ. գիւղացիներինը մինչև $5\frac{1}{2}\%$, իսկ ազնւականներինը մինչև $4\frac{1}{4}\%$:

1898 թ. դեկտեմբերի 6-ի բարձրագոյն հրամանով գիւղացիներին վճարները նորից իջաւ, դուրս $4\frac{3}{4}\%$, թէպէտ, ի հարկէ, ոչ այնքան, որքան ազնւականներինը:

Գիւղացիական բանկի միջոցով գնւող հողերի գները քանի գնում աճում էին. 1891 թ. ամբողջ Ռուսաստանում իւրաքանչիւր դեսեատինի 39 ռ. միջին գինը 1902 թ. բարձրացաւ մինչև 108 ռուբ.: Առաջ ենք բերում հողերի գների աստիճանական միջին աճումը.

Դեսեատինը

1891 թ. — 39 ռ.

1892 » — 45 »

1893 » — 50 »

Դեսեատինը

1897 թ. — 71 ռ.

1898 » — 76 »

1899 » — 78 »

1894 » — 49 »

1900 » — 83 »

1895 » — 52 »

1901 » — 91 »

1896 » — 49 »

1902 » — 108 »

Առանձին տեղերում, մանաւանդ հարաւային նահանգներում գները երկու, երեք անգամ բարձր էր սրանցից:

Հասկանալի է, ի հարկէ, որ այդպիսի պայմաններում աշխատաւոր գիւղացիութիւնն է տուժողը: Հողավարձի այդպիսի թանկութիւնը նրա արիւն-քրտինքից է դուրս գալիս:

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՐԱԿԱՌԹԵԱՆ ԱՃՈՒՄԸ ԵՒ ՆԱԴԵՂ ՀՈՂԵՐԻ ՔԱՆԱԿԸ.

1858 թ. ռուսաստանի ազգաբնակչութիւնը 74 միլլիոն էր, 1897 թ. ժողովրդահամարով այդ թիւը բարձրացել էր մինչև 129 միլլ.: Ազգաբնակչութեան տարեկան աճումը հասնում է մինչև $2\frac{1}{10}\%$: Այդ հաշւով ներկայումս Ռուսական կայսրութեան մէջ 142 միլլ. աւելի բնակչութիւն կայ:

Միայն Եւրոպական Ռուսաստանի ազգաբնակչութիւնը, և նաղէլ հողերի քանակը կարելի է համեմատել, որովհետեւ միայն այդտեղ, Եւրոպական Ռուսաստանում կանոնաւոր կերպով և անընդհատ հաւաքւում էր անհրաժեշտ վիճակագրական տեղեկութիւններ: Նահանգական վարչութեանց նախագահների յայտնի գրութեան մէջ ասւած է հետեւեալը. «Եւրոպական Ռուսաստանի 50 նահ. գիւղական ազգաբնակչութիւնը 1865 թ. մինչև 1900 թ. աճել է 50

մինչև 86 միլլ., հողաբաժինները (նաղէլ) տարածութիւնն այդքան ժամանակէլ ընթացքում համարեա մնացել է միեւնոյնը: Այդ պատճառով, եթէ 1900 թ. գիւղացիներին պատկանեալ հողաբաժինների տարածութիւնը վերցնենք, կը տեսնենք, որ իւրաքանչիւր արական սեռի անձի հողաբաժինը 1860 թւին կազմում էր 4,8 դեսետին, իսկ 1900 թւին այդ թիւն իջաւ մինչև 2,6 դես., համարեա երկու անգամ պակասեց: Առանձնապէս անբարեյաջող պայմանների մէջ էին արեւմտեան մալօրոսասական և միջին երկրագործական նահանգները, որտեղ մի քանի նահանգներում նաղէլն իջնում էր մինչև 1,7—1,2 դես. և 1900 թ. միջին նորմային չէին հասնում:

ՍՈՎ. ԵՒ ԱՆԲԵՐՐՈՒԹԻՒՆ

Ներուպայի ոչ մի երկրում, բացի Ռուսաստանից, անբերութեան պատճառով սով չի լինում: Ճիշտ է, առաջ ուրիշ երկրներում էլ սով պատահում էր, բայց արդէն 100 տարի է, սկսած 19-րդ դարուց սով չի եղել: Ռուսաստանում անբերութեանից սով եղել է 1885, 1889, 1891, 1892, 1897, 1899, 1901 թւականներին: Ի հարկէ ուրիշ երկրներում էլ բերքը մերթ լաւ է լինում, մերթ վատ, բայց երբէք այնպիսի բան չի պատահում, ինչպէս Ռուսաստանում:

Արտասահմանում գիւղատնտեսութիւնը շատ աւելի լաւ հիմքերի վրայ է դրւած, քան

մեզանում. այնտեղ իրանց յոյսը միայն բնութեան վրայ չէն դնում, այլ շատ աշխատանք, գիտութիւն, հմտութիւն են զործ դնում, որ պէսզի տկարացնեն հողմերի ոյժը, յարմարութիւններ են ստեղծում ջրի պաշար մթերելու: Այսպիսով, ուրեմն, բնութեան անբարեյաջող պայմանների դէմ պաշտպանւում են արհեստական միջոցներով: Ահա այս է պատճառներից մէկը, որ միւս երկրներն ազատ են մնում անբերութիւնից:

Բայց կայ և ուրիշը: Զէ՞ որ անբերութիւնը սով կը պատճառէ այն ժամանակ, երբ պաշար չի լինում, երբ ժողովուրդը ապրում է օրահացով, այսինքն հասած է լինում աղքատի վիճակին:

Ուրիշ երկրներում ժողովուրդը այդ դրութեան մէջ չէ, և ահա թէ ինչու Եւրոպայում անբերութեանից սով և սովամահութիւն տեղի չի ունենում:

Ռուսաստանի ամենամեծ սոճն անցեալ դարի 1891—92 թ. էր: Մինչև 1891 թ. ժողովուրդ էր միջին հաշուով մօտ մի միլիարդ փութ հաճար, 1801 թ. հաւաքւել է միայն 569 միլլ. փութ: 1887—91 թ. միջին հաշուով տարեկան մեռնում էր 2,947,370 մարդ, 1891 թ. սովից յետոյ 1892 թ. մեռել է 3,596,524 մարդ:

Բոլոր առևտրականները դանդաղանում էին, թէ առևտուրն ընկած է: Այնուամենայնիւ հացի առևտուրով պարագլոյնները շտապում էին աւելի շատ արտահանել արտասահման: 1881—1890 թ. տարեկան միջին թւով արտահանւում

էր մօտ 350 միլլ. փութ հացահատիկ, 1891 թ. արտահանւեց 390 միլլ. փութ:

Ռուսաստանում սովի ու անբերրութեան գլխաւոր պատճառը երկրում տիրող կարգերն են և ժողովրդի տգիտութիւնն ու յետամնացութիւնը:

ՌՈՒՍՍԱԶԱՅՈՑ ՎԱՆՔԱԿԱՆ ԿԱԼԻԱՇՆԵՐԸ *)

1. Էջմիածնի Մայր Աթոռի հողերի ընդհանուր տարածութիւնն է մօտաւորապէս 45,000 դեսեաւին և որից ստացւում է մօտաւորապէս տարեկան 51,000 ու: Այս գումարից հանելով տարեկան մօտ 3000 ու հողային և երկրաչափական հարկերը, մնում է զուտ արդիւնք մօտ 48,000 ու, այսինքն իւրաքանչիւր դեսեաւինից միջին թւով 1 ու 07 կոպ:

Բացի այս հողերից Մ. Աթոռն ունի նաև անշարժ կայքեր, որոնցից ստանում է տարեկան ընդամենը 50,301 ու 32 կ. արդիւնք:

2. Նոր-Նախիջեւանի եւ Բեսարաբիայի թեմի երեք վանքերը միասին ունեն մօտ 4118 դ. հող, որ բերում է տարեկան 13,085 ու արդիւնք: Սոյն 13,085 ուրբուրց հանելով տարեկան մօտ 60 ու հողային հարկը, մնում է արդիւնք 13,020 ու, այսինքն իւրաքանչիւր դեսեաւինից միջին թւով 2 ու 95 կոպ:

3. Աստախանի թեմի Աստրախան քաղա-

*) Մխիթար վարդապետ—Շալեք Ռուսաստանում եր. 2—21:

քում ունի 60 դ. հող, որի տարեկան 150 ու արդիւնքը յատկացւած է առաջնորդական տան: Սոյն հողի իւրաքանչիւր դեսեաւինից ստացւում է տարեկան 2 ու 50 կոպ:

4. Շամախու թեմի երկու վանքը միասին ունեն մօտ 79 դ. հող, որից ստանում են տարեկան մօտաւորապէս 1830 ու արդիւնք: Սոյն 1830 ուրբուրց հանելով հողային հարկը տարեկան մօտ 20 ու, մնում է արդիւնք 1810 ու, այսինքն իւրաքանչիւր դեսեաւինից միջին թւով 22 ու 91 կոպ:

5. Ղառաթայի թեմի 14 վանքը միասին ունեն մօտ 58,698 դ. հող, որից ստացւում է տարեկան մօտ 6700 ու արդիւնք: Սոյն 6700 ուրբուրց հանելով սոյն թեմի վանքական հողերի տարեկան հողային և երկրաչափական հարկը մօտ 3,708 ու, մնում է արդիւնք 2,992 ու, այսինքն իւրաքանչիւր դեսեաւինից տարեկան միջին թւով 5 կոպ:

6. Երևանի թեմի 48 վանքը միասին ունեն մօտաւորապէս 32,440 դ. հող, որից ստացւում է տարեկան մօտ 17,190 ու արդիւնք: Սոյն գումարից դուրս գալով մօտ 706 ու վանքական հողերի հողային և երկրաչափական տարեկան հարկը, մնում է արդիւնք 16,484 ու, այսինքն իւրաքանչիւր դեսեաւինից միջին թւով 50 կոպ:

7. Վրաստանի եւ Խմեթեթի թեմի 17 վանքը միասին ունեն մօտաւորապէս 12,250 դ. հող, որից ստացւում է տարեկ. մօտ 3500 ու: Այս գումարից դուրս գալով 420 ու սոյն թեմի վան-

քական հողերի տարեկան հողային հարկը, մտում է 3080 ու. արգիւնք, այսինքն իւրաքանչիւր դեսեատինից միջին թւով 25 կ.:

Այսպիսով էջմիածինը և Ռուսաստանի հայոց վեց թեմերի վանքերը միասին ունեն մօտաւորապէս 153,000 դ. հող, որից ստացւում է տարեկան մօտ 85,000 ու. արգիւնք, այսինքն իւրաքանչիւր դեսեատինից միջին թւով 55 կ.:

Իսկ մնացեալ անշարժ կալաճներից նշանաւոր եկամուտ ստանում է միայն էջմիածինը—50,301 ու. 32 կ. : Միւս վանքերի անշարժ կալաճներից ստացւած եկամուտների մասին ճիշտ թւեր չը կան:

Եթէ ի նկատի առնենք, որ Ռուսաստանի հայոց բոլոր ծխական եկեղեցիները միասին ունեն մօտ 20,000 դ. զանազան տեսակ հողեր, որոնցից ստացւում է տարեկան մօտաւորապէս 25,000 ու. արգիւնք (այսինքն իւրաքանչիւր դեսեատինից 1 ու. 25 կ.) այն, ժամանակ կը տեսնենք, որ Ռուսաստանում հայ եկեղեցիին ունի ընդամենը մօտ 175,000 դ. հող, որից ստացւում է տարեկան մօտ 110,000 ու. արգիւնք, այսինքն իւրաքանչիւր դեսեատինից 63 կ.:

ՀՈՂԱՏԻՐՈՒԹԻՒՆԸ ԹԻՒՐԳԻԱՅՈՒՄ

Թիւրքիայում հողատիրութեան երեք ձև կայ. I վազուֆ, II միրի և III միւլք:

I. Վազուֆ—այն հողերը, որ պատկա-

նում են մզկիթներին. սրան են վերաբերում

1. Վազուֆ-էլ-աւառահ—հօշւում են այն հողերը, որ իւրաքանչիւր յաղթութիւնից յետոյ տրւում է մզկիթներին, հիւանդանոցներին, ուսումնարաններին և ուրիշ կրօնական ու բարեգործական հիմնարկութիւններին, որպէս նէէր, նրանց գոյութիւնը պահպանելու համար:

2. Վազուֆ-էլ-կայամաւսի—այն հողերը, որ միևնոյն նպատակով նէէր է տրւում զանազան անհատների կողմից:

3. Աղբը—կամ ժամանակաւոր վազուֆ—որ հողերի մեծամասնութեանն է վերաբերում. ինքնակամ տրւում են մզկիթներին, որ յարբուխս գրաւելու վտանգից ազատւին: Հողատէրը իր հողը կամ որպէս նէէր է տալիս, կամ թէ չէ մի չնչին գնով մզկիթներին է ծախում տներ և կամ մի հողի կտոր: Այս դէպքում հողատէրը դառնում է իր հողերի լոկ կապալառու և չնչին կապալավարձ է վճարում, և սրա ժառանգները իրաւունք ունեն օգտւելու այդ հողից. կամ թէ չէ նա իրաւունք ունի իր կենդանութեան ժամանակ օտարներին տալ, սակայն դրանով նա կը զբրկի իր հողատիրական իրաւունքներից:

II. Միրի կամ արքունական հողեր, որոնք հինգ կարգի են բաժանւում:

1. Այն կալաճները, որոնց եկամուտը ամբողջովին մտնում է արքունական զանձարանը:

2. Մեզլալ կամ ազատ հողեր (այսինքն անմշակ հողեր):

3. Սուլթանի սեփական հողերը:

4. Էմլակ—Հուժայուն կամ այն հողերը, որ անժառանգ են մնացել:

5. Սուլթանի և կայսերական ընտանիքի միւս անդամների հողերը:

III. Միւլք—հողերի մասնաւոր սեփականութիւն, որի սեփականատէրը կարող է ազատ օգտուել նրանից և կամ ծախել ուրիշին. միտյն անժառանգութեան դէպքում նա դառնում է կառավարութեան սեփականութիւն: Սակայն այս մասնաւոր հողատիրութիւնն էլ առանց սահմանափակումների չէ. օրինակի համար, մարգագետինները չի կարելի վարելահող դարձնել, կամ ծառեր ու խաղողի թփեր տնկել, կամ անտառը ոչնչացնել ու արտդարձնել առանց սուլթանի իրադէի: Իսկ այս իրադէն ահագին ծախսեր է պահանջում:

Բացի սրանից, հողատէրը առանց կառավարութեան թոյլտւութեան, առանց հարկի իրաւունք չունի իր հողի ցախերը կամ յարդը այրել:

Վիճակագրական տեղեկութիւնների պակասութեան պատճառով շատ դժուար է ճշտութեամբ որոշել, թէ երկրի հողերի որ մասը պատկանում է Վալուֆին, Միրին և այլն:

Ինչպէս վկայում են Չիխաչեվ. Հաուման և Կաննենբերգ իրենց «Asie mineure», «Vom gednen norn zu dem Quellen des Euphrat» և «Kleinasiens Naturschätze» գրքերում, Փոքր Ասիայի ամբողջ երկրագործութիւնը չափազանց խղճալի դրութեան մէջ է և զրա պատճառը

վարչական կորստաբեր սխտեմը, կեանքի և գոյքի անապահովութիւնը,

Դրանց հաշուով ամբողջ տարածութեան միայն 40% է մշակում—(մնացածը սար ու քար կամ արօտատեղի)—բայց դրա $\frac{3}{4}$ էլ կաղմում է Վալուֆ: Այնպէս որ միայն 10% է բուն ժողովրդական սեփականութիւն կաղմում,

Ընդհանրապէս հողատիրութիւնը կապւած է մի շարք ծանր պայմանների հետ, երկրագործութիւնը ճնշւած է մեծամեծ հարկերի տակ:

Որքան առաջագիմում է քաղաքակրթութիւնը, որքան զարգանում են հաղորդակցութեան միջոցները, նոյնքան մեծ ծաւալ են ստանում մարդկային յարաբերութիւնները:

Տարածութեան հեռաւորութիւնը կարծես արդէն կորցրել է իր նշանակութիւնը և ահա միմեանց յետեից տեղի են ունենում համագումարներ թէ տեղական և թէ միջազգային:

Եւ այդ համագումարները այնքան բազմաթիւ են և բազմազան, որ անհնարին է նրանցից իւրաքանչիւրի վրայ կանգ առնել առանձին:

Համեմատաբար աւելի ուշագրաւը միջադ-

գային համագումարներն են, իբրև արտադատութիւն ազգերի համերաշխութեան և շահակից խաւերի միջազգային գործակցութեան, ուստի և դրանցից գլխաւորներէ մասին հակիբճ տեղեկութիւն կը տանք «Լոյս»-ի ընթերցողներին:

ՀԱՍԳԱՅԻ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

Հաագայի խաղաղարար երկրորդ համագումարը, որ տեղի ունեցաւ 1907 թ. ամառը, ամիսների ընթացքում քննութեան էր ենթարկում բոլոր այն հարցերը, որոնք կապ ունեն միջազգային դիպլոմատիայի և պետութիւններին փոխադարձ յարաբերութիւնների հետ՝ թէ խաղաղ և թէ պատերազմի ժամանակ:

Մասնակցում էին պաշտօնական պետութիւնների պաշտօնական ներկայացուցիչները: Հայ ընթերցողների համար այդ համագումարի զբաղմունքներից հետաքրքրական կարող է լինել միայն այն վերաբերմունքը, որ ցոյց աւելց համագումարը դէպի հայկական հարցը:

Այդ առիթով դիմումներ էին արել երկու պատգամաւորութիւններ, մէկը Հայոց Կաթողիկոսի նշանակած և միւսը Ֆրանսիական հայասէրների կողմից: Հայ պատգամաւորութեան անդամներն են եղել Գէորգ Եպիսկոպոս Իւթիւճեան, պ. պ. Ա. Անարունեան և Յ. Շահնադար: Հայասէրների պատգամաւորութեան անդամներն էին «Revue de Paris»-ի խմբագիր պ. Վիկտոր Բէրար և «Pro Arménia»-ի խմբա-

գիր Պիեր Բիլյար, որոնք արտօնութիւն էին ունեցել խօսել նաև Անատոլ Ֆրանսի և Ֆրանսիս դը-Պրեսանսէի անունից: Հայկական դատի այս չորս ականաւոր և եռանդուն պաշտպանները Ամերիկայի, Եգիպտոսի, Բուլղարիայի և Պարսկաստանի հայ գաղութներէ դիմումների վրայ արտօնութիւն ունէին Հաագայի կօնգրէսում խօսել իրենց անունից և ներկայացնել թիւրքահայ ժողովրդի ծանր կացութիւնը:

Երկու պատգամաւորութիւններն էլ միաժամանակ Հաագա են հասել օգոստոսի 7-ին և առանձին-առանձին բողոքագիր ներկայացրել կօնգրէսին՝ խնդրելով հայկական հարցի քննութիւնը, որպէս միջազգային խնդրի, միևնոյն ժամանակ արդարութեան և հայ ժողովրդի իրաւունքի խնդրել:

Հայ պատգամաւորութիւնը իր գրաւոր դիմումը յանձնել է Անգլիայի, Ռուսիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Իտալիայի, Միացեալ-Նահանգների և Աւստրո-Ունգարիայի ներկայացուցիչներին, խնդրելով միաժամանակ առանձին ունկնդրութիւն նաև բերանացի կերպով հայ ժողովրդի անտանելի կացութիւնը ներկայացնելու համար: Հայ պատգամաւորները կաթողիկոսի առանձին հրահանգով նաև խնդրել են Պարսկաստանի ներկայացուցչի բարոյական աջակցութիւնը, ի նկատի ունենալով պարսից Շահերի մշտական և անփոփոխ բարեացակամ տրամադրութիւնը դէպի հայ ժողովուրդը:

Միաժամանակ հայասերների պատգամա-
ւորութիւնը իր կողմից ներկայացրել է կօն-
գրէսի կարեւոր անդամներին մի գրութիւն,
կցելով նրան վերջին ժամանակները Հայաս-
տանում կատարւած սարսափների մի փաս-
տաթուղթ:

Մեծ պետութիւնների ներկայացուցիչ-
ները, ի պատասխան այս գրութիւնների,
շտապում են նամակներով հաղորդել հայ
պատգամաւորութեան, թէ ընդունել են նրանց
գիմումը, բայց յայտնել են, որ չը պիտի կա-
րողանան խնդրած ունկնդրութիւնը շնորհել,
որովհետեւ հայկական հարցի քննութիւնը, ևս
առաւել լուծումը, իրենց իրաւասութիւնից
բարձր է: Բոլորի փոխարէն սակայն՝ կօնգրէ-
սի նախագահ պ. Նելիդով, պաշտօնական
ունկնդրութիւն է շնորհել հայ պատգամաւոր-
ներին, որոնք և այսպիսով հնարաւորութիւն
են ունեցել գրաւորից դուրս՝ բերանացինկա-
րագրել թիւրքահայ ժողովրդի անտանելի կա-
ցութիւնը և խնդրել Բերլինի դաշնագրի 61-րդ
յօդւածի, 1895 թւի մեմօրանդումի անյապաղ
գործադրութիւնը, որպէս միակ դարման մար-
տիրոսւող ժողովրդի փրկութեան: Նելիդով՝ ի
պատասխան այս դիմումի յայտնել է, որպէս
նախագահ, թէ հայկական հարցը միանգամայն
գուրջ լինելով կօնգրէսի ծրագրի սահմաննե-
րից, չը պիտի կարողանայ քննութեան առար-
կայ դառնալ, ինչպէս և բոլոր նման հարցերը,
որոնց համար նոյնպէս դիմումներ են եղել,
աւելացրել է Նելիդով: Հայ պատգամաւոր-

Է Գ Ի Ս Ս Ե Ո

(Տես Լր. 287)

«Լոյս»

1908 թ.

ները նկատել են տեղ, եթէ հայկական հարցի միջազգային բնաւորութիւնը դաշնադրերով հաստատուած ինքնին արդէն, մի խոշոր հանգամանք է որ նրան առանձին տեղ է տալիս և նա կարող է և պէտք է որ մի այսպիսի միջազգային ժողովի քննութեան առարկայ դառնայ: Ներկիւղի պատասխանը եղել է նոյնը՝ «հայկական հարցը զուրս է կօնգրէսի ծրագրից»:

Այս վճռական մերժման առաջ հայ պատգամաւորները պէտք են համարել մի երկրորդ դիմումն անել մեծ պետութիւններէ ներկայացուցիչներին բողոքելու համար կօնգրէսի բռնած ընթացքի դէմ և շեշտելու հայկական դատի միջազգային բնաւորութիւնը, որ բողոքում է Բերլինի դաշնադրի 61-րդ յօդւածից ինչպէս և 1895 թւի մէմօրանդումից:

Մրանից զուրս հայ պատգամաւորները մի բողոքով դիմել են նաև քաղաքակիրթ աշխարհի հասարակաց կարծիքին:

Ահա այդ բողոքը, որ լոյս տեսաւ միջազգային մամուլի կարեւոր և շիտակ օրգաններում:

«Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի պատուիրակներս՝ Գէորգ Եպիսկոպոս Իւթիւճեան, Ա. Ահարոնեան, Յ. Շահնազար, յանուն թիւրքահայ ժողովրդի, դիմեցինք Հաագայի կօնգրէսին խնդրելով հայկական հարցի քննութիւնը:

«Կօնգրէսն իր նախագահի բերանով հրաժարեց կատարել մեր խնդրքը առաջ բերելով իրաւասութեան խնդիրներ, որ մենք չենք

կարող համարել հիմնաւոր՝ ի նկատի ունենալով Բերլինի կօնգրէսի 61-րդ յօդաւածը և 1895 թ. մէմօրանդումը: Արդ՝ մենք բողոքում ենք այդ մերժման դէմ, որ զալիս է միանգամայն հակասելու նոյնիսկ կօնգրէսի բուն նպատակին:

«Մենք յիշեցնում ենք, որ մինչդեռ պետութիւնների դէպի հայերը յանձն առած երաշխաւորութիւնները մնում են մեռած տառ, թիւրք կառավարութիւնը կազմակերպած ջարդերով, բռնի դաւանափոխութեամբ և գաղթով աւերում և ամայացնում է Հայաստանը:

«Հանգէպ այս անիրաւութեան դէպի մի ժողովուրդ, որ պահանջում է միայն իր տարրական իրաւունքները՝ եւրոպայից ճանաչւած, մենք կոչում ենք անում քաղաքակիրթ աշխարհի խղճին և թող նա դատէ, թէ հայկական հարցի խաղաղ լուծման համար արած ջանքերի այսպիսի անաջողութիւնը, աւերացնելով մարտիրոս ժողովրդի յուսախաբութիւնը, արդեօք վերջիվերջոյ չի խախտի խաղաղ այդ ժողովրդի հաւատը դէպի խաղաղ միջոցների արժէքը»:

ՍՕՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՆԵՐԸ

Այդ համագումարները իբրև արտայայտութիւն աշխատաւոր դասակարգի միջադպիսին համերաշխութեան և յաղթական առաջխաղացութեան՝ չափազանց ուշագրաւ են և նշանակալից:

Ֆրանսիայի սօցիալիստներն էին, որ նախաձեռնող հանդիսացան Միջադպիսին սօցիալիստական առաջին համագումարին: Նա տեղի ունեցաւ Պարիզում, 1889 թ. յուլիսի 14—21-ին:

Այդտեղ մասնակցում էին ներկայացուցիչներ Դերմանիայից, Աւստրիայից, Վենգրիայից, Բէլգիայից, Սպանիայից, Դանիայից, Ֆրանսիայից, Հոլլանդայից, Իտալիայից, Լեհաստանից, Ռուսաստանից, Շւէյցարիայից, Բուլղարիայից և Շւէցիայից:

Երրորդ համագումարը տեղի է ունենում 1893 թ. Յիւրիխում:

Երրորդ համագումարը տեղի ունեցաւ 1896 թ. Լօնդօնում:

Չորս տարի յետոյ—1900 թ. Պարիզում տեղի է ունենում հինգերորդ համագումարը:

Վեցերորդ համագումարում—1904 թ.— Ամստերդամում:

Հետաքրքրական է ուշագրութեան արժեք այն փաստը, որ տարեց տարի աւելանում է համագումարներին մասնակցող երկիրների թիւը: Դժբախտաբար մեր ձեռքի տակ չունենք տեղեկութիւններ, թէ առաջին համագումարին իւրաքանչիւր երկրից քանի հոգի են մասնակցել: Իսկ Բրիտանի, Յիւրիխի, Լօնդօնի, Պարիզի և Ամստերդամի համագումարներին մասնակցող ներկայացուցիչների թիւը հետեւեալ պատկերն է ներկայացնում:

	1891	1893	1896	1900	1904
Անգլիա	23	65	295	95	101
Աւստրիա	11	39	6	10	13

Արգենտինա	—	—	—	1	2
Աւստրալիա	—	1	1	—	1
Բելգիա	145	18	19	37	38
Բոհեմիա	—	—	1	2	3
Բօլգարիա	—	2	4	3	2
Դանիա	3	2	7	19	7
Գերմանիա	42	1	48	57	68
Եւպոնիա	—	—	—	—	1
Իտալիա	4	23	10	15	5
Իրլանդիա	—	—	—	3	—
Լեհաստան	7	10	13	20	29
Կանադա	—	—	—	—	1
Հօլլանդիա	9	6	13	9	33
Միաց.-Նահ.	6	3	7	6	11
Նօրւեգիա	1	1	—	1	2
Շւէյցիա	1	—	2	3	6
Շվէյցարիա	10	101	1	10	7
Պօրտուգալիա	—	—	1	1	—
Ռուսիա	—	1	7	24	45
Սերբիա	—	1	—	—	1
Սպանիա	1	2	6	4	5
Վենգրիա	—	10	2	1	3
Բումինիա	5	5	10	—	—
Ֆրանսիա	69	38	125	1703	91

Իսկ եօթերորդ համագումարը տեղի ունեցաւ անցեալ 1907 թ. Շտուտգարդում: Առաջ ենք բերում այդ համագումարի մանրամասնութիւնները:

ՇՏՈՒՏԳԱՐԴԻ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

I

Երկրորդ ինտերնացիօնալի VII-րորդ համագումարը տեղի ունեցաւ 1907 թ. Օգոստոսի 18—24-ին, գերմանական Շտուտգարդ քաղաքում:

Մասնակցում էին 1000-ից աւելի ներկայացուցիչներ աշխարհի բոլոր ծայրերից, ընդամենը 25 ազգութեան կողմից:

Այդտեղ Ռուսաստանի սօց. կուսակցութիւններն ունէին 50 պատգամաւոր, որոնց թւում նաեւ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը 4 պատգամաւորներով:

Օգոստոսի 18-ին տեղի է ունենում բացումը:

Վանդերվելը (բելգ. սօց. առաջնորդ), իբրեւ նախագահ Միջազգային Սօցիալիստական Բիւրօյի, բաց է անում կօնգրէսը և խօսքը տալիս է Բէքէլին: Գերմանական սօց.-դէմօկրատիայի ձերբան, բայց միշտ երիտասարդ պտրագուլիսր բեմ է գալիս բուռն ծափահարութիւնների մէջ և բարկ գալստի մի քանի ոգևորիչ խօսքերից յետոյ սկսում է պատմել սօցիալիզմի աջողութիւնները վերջին երեք տարւայ ընթացքում Ամստերդամի կօնգրէսից ի վեր, այլ և այլ երկրներում:

Ֆրանսիայում սօցիալիստական ֆրակցիաները միացան և բնորոշական բուռն պայքարի մէջ միացեալ սօց. կուսակցութիւնը կարողա-

յաւ հասցնել իր ներկայացուցիչներն թիւը պարլամենտում 37-ից մինչև 54:

Անգլիայում առաջին անգամը բանտորական կուսակցութիւնը իրեն ինքնուրոյն, անկախ ոյժ, դէմ դուրս եկաւ բուրժուազական կուսակցութիւններին, պարլամենտական ընտրութիւններն միջոցին և ունեցաւ փայլուն, անսպասելի աջողութիւն. առաջին անգամը անգլիական պրօլետարիատի 37 պատգամաւորները մտան պարլամենտ, իրեն ուրոյն մի կազմակերպութիւն:

Ֆինլանդիայում Ֆինն աշխատաւոր ժողովուրդը, նւաճելով ընդհանուր ընտրողական իրաւունք, կարողացաւ զրկել իր ազգային պարլամենտը ոչ միայն զօրեղ արական ներկայացուցչութիւն, այլ և սօցիալիստ կանանց: Աւստրիայում տեղի ունեցաւ չը տեսնած սլաւոնացի և սօցիալիստական մեծ յաղթանակ: Այնտեղ ևս աշխատաւոր ընդհանրութիւնը իր ազդու և ներդաշնակ ընթացքով նւաճեց ընդհանուր ընտրողական իրաւունք և վերջին ընտրութիւններին պարլամենտը զրկեց 87 սօցիալիստ պատգամաւորներ—ամենամեծ սօցիալիստական ներկայացուցչութիւնը ամբողջ աշխարհում:

Գերմանիայում ևս սօցիալիստական կուսակցութիւնը աճել է, ասում է Բէքէլ. թէև սօց. պատգամաւորների թիւը Ռայխստագի մէջ 79-ից իջել է 43-ի, սակայն սօց. ընտրողների թիւը ամբողջ Գերմանիայում բարձրացել է 3 միլիօնից մինչև 3 1/4 միլիօն: Պարլա-

մենտական Ֆրակցիայի կրճատւիւր Բէքէլ վերագրում է այն հանգամանքին, որ ընտրութիւնների ընթացքում բոլոր գոյների բուրժուազական կուսակցութիւնները միացել են սօցիալ-դէմօկրատիայի դէմ: Աճել է հանգին չափով պրօֆէսիօնալ ընկերութիւնների թիւը Գերմանիայում: 1900-ին նրանք հաշուում էին 700,000 անդամ, իսկ այսօր—1,800,000:

Հետևեալ օրը, օգոստոսի 19-ին, տեղի ունեցան Կանշտատում բացօդեայ միտինգներ ու ցոյցեր, ուր ամենափայլուն սօցիալիստ հոնտորները—Ժօրէս, Բէքէլ, Վանդերվելդ և ուրիշներ—պատրաստուած ամբիօններից խօսում էին հակաշակաւն բազմութեան առաջ, խօսում էին պատերազմի դէմ, խաղաղութեան համար, հռչակում էին աշխատաւոր դասակարգի աջողութիւնները, սօցիալիզմի գալոց յաղթանակը . Բազմութիւնը խառնուում է, ի հարկէ, գլխաւորապէս Ժօրէսի ամբիօնի շուրջը, տեսնելու համար աշխարհի ամենամեծ հեռօքներ, լսելու համար նրա բոցավառ ու մոլեգին խօսքը, որ հնչում էր անսովոր ուժով, Ֆրանսերէն և ապա գերմաներէն: Վերտեմբերգի զոդարիկ մայրաքաղաքը առաջին անգամ էր ականատես լինում այդպիսի հոյակապ միտինգների:

II

Օգոստոսի 20-ին, վերջապէս սկսում է կանոնաւոր աշխատանքը, մասնաժողովներն մէջ: Օրակարգում գրւած են մի շարք կարեւոր

հարցեր, որոնց լուծումը պիտի տայ կօնգրէսը.

1) Միլիտարիզմ և միջազգային ընդհանրութիւններ:

2) Գաղութային քաղաքականութիւն:

3) Սօց. կուսակցութիւններ և արհեստակց ընկերութիւններ:

4) Արտադրողութիւն և ներգաղթում:

5) Կանանց իրաւունքներ:

Առաջին հարցն էր ամենահրատապը և նա բնեւեղ էր իր վրայ ընդհանուր ուշադրութիւն: Հրապարակի վրայ գրեաժ էին մի քանի բանաձևեր, բէզօլիւցիաներ—Հերվէյի, Ժօրէս-Վալեանի և Բէբէլի:

Հերվէյն, Ֆրանսիացի յայտնի հակամիլիտարիստը, առաջարկում է, որ պատերազմի դէպքում զինուորները գործադուլ անեն, կամ աւելի ճիշտ՝ կուագուլ (grève militaire): Հերվէյն ոչ մի արժէք չի տալիս այժմեան հայրենիքին և նրա համար միենոյն է՝ Ֆրանսիայի գլխին նստած լինի մի Ֆալիէր, թէ մի Վիլհէլմ II: Այդ ծայրայեղ ու տարօրինակ հասկացողութիւնների դէմ բաւական ժամանակից ի վեր կուում է Ֆրանսիական սօցիալիստների մեծամասնութիւնը, մասնաւորապէս Ժօրէսը, որ մի քանի անգամ ջերմ, հայրենասիրական ճառեր է արտասանել նոյն իսկ պարլամենտում և շեշտել է, որ Ֆրանսիան, ինչպէս ամեն մի ուրիշ ազգութիւն, իրաւունք ունի և պարտաւոր է անխախտ պահել իր ինքնուրոյնութիւնը, որ արտաքին որևէ յարձակման ժամանակ սօցիալիստները պարտաւոր են ոչ թէ

կազմակերպել զինուորների կուագուլ, այլ դէնքը ձեռնն օգնութեան պիտի գան վտանգաւաժ հայրենիքին:

Շտուտգարդում գրեաժ իրենց բէզօլիւցիայով Ֆրանսիացիք պահանջում են, որ այժմից արդէն նախորդէին այն կօնկրեստ միջոցները, որոնց պիտի դիմեն զանազան երկրների սօց. կուսակցութիւնները՝ պատերազմի առաջն առնելու համար:

Գերմանական սօցիալ-դէմօկրատիան միանգամայն հակառակ է այդպիսի նախորդման: Բէբէլի և Ֆօլմարի բերանով նա յայտարարեց, որ կտրակի մերժում է թէ Հերվէյի հակազգային թէօրիւնները և թէ Վալեանի ու Ժօրէսի բանաձևը: Բէբէլի և մանաւանդ Ֆօլմարի ճառերից պարզ երևում էր, որ Գերմանիայի սօցիալ-դէմօկրատները առհասարակ շատ աւելի ազգայնական են, քան Ֆրանսիական սօցիալիստները:

Բէբէլ և Ֆօլմար խիստ անպատու տպաւորութիւն արին իրենց երկչոտ ու օպպօրտիւնիստ յայտարարութիւններով և Ժօրէս մի անգամ ևս առիթ ունեցաւ կատաղի ոճով խաբաղանելու գերմանական այդ երկչոտութիւնը, յեղափոխական ոգու, տեմպերամենտի բացակայութիւնը. դահլիճը թնդում էր կրկնակի ու որոտնդոստ ծափահարութիւններից և պատգամաւորների հազարն մեծամասնութիւնը համակրութեան ցոյցեր էր անում մեծ հռետորին:

Ժօրէս-Վալեանի բանաձևը յայտարարում էր:

«Աշխատաւոր դասակարգը բոլոր երկրներումս պէտք է իմանայ, որ երբ մի կառավարութիւն սպառնում է մի ուրիշ ազգի անկախութեան, նա դրանով իսկ դուրս է գալիս այդ ազգի դէմ, նրա աշխատաւոր դասակարգի դէմ և ամբողջ միջազգային աշխատաւորութեան դէմ: Սպառնալիքի տակ գտնուող ազգը և աշխատաւոր դասակարգը հրամայական պարտաւորութիւն ունին՝ պաշտպանելու իրենց անկախութիւնը այդ յարձակումների դէմ և նրանք իրաւունք ունին ամբողջ տիեզերքի աշխատաւոր դասակարգի աջակցութեան վրա: Ինքնապաշտպան այդ քաղաքականութիւնը, ինչպէս և սօց. կուսակցութեան հակամիլիտարիզմը հրամայում են, որ մենք սօցիալիստներս պահանջենք զինաթափ անել ¹⁾ բոլրժողովրդային և զինել աշխատաւոր դասակարգը, ընդհանուր համաժողովրդական զինաւորութիւն մտցնելով:»

Ապա բէզօլիւցիան պահանջում է, որ միջազգային սօցիալիստական բիւրօն և միջպարլամենտական կօնֆէրէնցիան ազգերն պատշաճաւոր հաստատութիւնների վրա, որպէսզի կարողանան միջազգային մի ընդհանրում սպառ-

¹⁾ «Զինաթափ» բառը այստեղ յաւաքեալական հասկացողութիւն է, ընդհանուր, համաժողովրդական (կամ համագգային) զինաւորումն նշանակում է բուրժուազիայի յաւաքեալական պիւնտրիւնը:

նալու ժամանակ ձեռք առնել հարկ եղած միջոցները՝ նրա առաջն առնելու համար:

Կացութիւնը բաւական փափուկ էր. հակասութիւնը ֆրանսիական և գերմանական բանաձևերի մէջ—խիստ ազադակող: Պէտք էր ելք գտնել, և դրա համար աշխատեցին Վանդերվելը և Ալլերը: Երկու ըստ երևոյթին անհաշտելի բանաձևերից կազմեց երրորդը, խիստ ձգձգած ու առաձգական, որ և ընդունեց միաձայն կօնքրէսից:

Պատերազմների առաջն առնելու համար, այդ երրորդ բանաձևը առաջարկում է.

«Եթէ որեւէ պատերազմ սպառնայ բռնկւել՝ ապա շահագործւած երկրների մէջ աշխատաւոր դասակարգի և նրա պարլամենտական ներկայացուցիչների պարտականութիւնն է՝ միջազգային բիւրօյի աջակցութեամբ ամեն ջանք թափել պատերազմը արգելելու համար, զորժ դնել այն բոլոր միջոցները, որոնք կը թւան նրան ամենից աւելի նպատակալարմար և որոնք տարբերւում են, բնականաբար, նայած այդ երկրների դասակարգային կոիւնների սաստկութեան և նայած ընդհանուր քաղաքական կացութեան:

«Այն դէպքում, երբ ընդհանրումը այնուամենայնիւ տեղի կունենայ, նրանք պարտաւոր են միջամտել. թէ պատերազմը շուտով դադարեցնելու համար և թէ բոլոր ուժով շահագործելու համար այն անտեսական ու քաղաքական ձգնաժամը, որ այդ պատերազմը առաջ կը բերի. այդպիսով նրանք կը յուզեն ժողովրդական

խորին շերտերը և կը փութացնեն բուրժուազական տիրապետութեան անկումը:

Տարտամ ու առաձգական այդ բանաձևը ընդունեց միահամուռ կերպով: Դարձեալ, անշուշտ, իւրաքանչիւր երկրի սօցիալիստները կը շարունակեն ունենալ իրենց յատուկ տաքախիւր, համաձայն իրենց պայմաններին, ցեղական տեմպերամենտին և այլն:

Տաք վիճաբանութեան նիւթ եղաւ մասնաժողովի մէջ նաև գաղութային ֆալաֆալանուքեան հարցը (Kolonialpolitik): Մեծամասնութիւնը ի դէմս Վան-Գոլի (հօլլանդ. սօց. կուս. պարագլուխ), էգուարդ Բերնշտայնի, Դաւիդի և այլոց՝ առաջարկում էր, որ սօցիալիստները բացարձակապէս ժխտողական դիրք չը բռնեն կօլօնիական քաղաքականութեան դէմ, քանի որ լաւ բէժիմի տակ կօլօնիաները կարող են շատ օգտակար լինել քաղաքակրթութեան առաջադիմութեան համար, աշխատաւոր դասակարգի ու սօցիալիզմի համար: Փոքրամասնութիւնը առաջարկում էր միանգամայն և անպայման ֆլաստակար ճանաչել կօլօնիական քաղաքականութիւնը և բաւականաւոր միայն բողոքներ հնչեցնելով՝ դադարեցնել կատարուող բռնութիւնները դէմ: Կօնգրէսը ընդունեց 128 ձայնով ընդդէմ 107-ի՝ փոքրամասնութեան բանաձևը, որին ձայն տուեց և համառուսական սէկցիան:

Այնուհետև պատգամաւորները քննութեան ենթարկեցին երրորդ ծանրակշիռ խնդիրը՝ թէ ինչ տեսակ յարաբերութեան մէջ պէտք է լի-

նեն զանազան երկրներում սօց. կուսակցութիւններ և պրօֆեսիօնալ միութիւններ: Ծնշող մեծամասնութեամբ կօնգրէսն ընդունեց Ամերիկայի սօցիալիստների բանաձևը, ուր աւած է, թէ աշխատաւոր դասակարգերի ազատագրութեան գործում Սօցիալիստ կուսակցութիւնը և Պրօֆէսիօնալ սինդիկատները համահաւասար արժէք ունին, որ ազատագրական կուի աջողութիւնը կախած է նրանից, թէ որքան սերտ յարաբերութիւններ կը տիրեն այդ երկու համազօր գործօնների միջև, որ, հետեապէս, կուսակցութիւնը և պրօֆ. սինդիկատները պարտաւոր են փոխադարձաբար աջակցութիւն ցոյց տալ և համաձայնութեան դալ կուի տաքտիկի վերաբերմամբ, որ կուսակցութիւնը պարտաւոր է նեցուկ լինել պրօֆէսիօնալ միութիւններին, նրանց կուի մէջ՝ յանուն աշխատաւորի տնտեսական վիճակի բարելաւման և այլն: Այդ բանաձևը, ուրեմն, կտրուկ կերպով մերժում է բանւորական սինդիկատները չէզոքութիւնը, իբրև միանգամայն ֆլաստակար և պահանջում է, որ երկու ուժերը՝ մէկը քաղաքական, միւսը տնտեսական՝ առաջ գնան ձեռք-ձեռքի աւած, ներդաշնակ ջանքերով, յանուն ընդհանուր ազատագրութեան:

Փափուկ հարցերից էր նաև բանւորական գաղթականութեան հարցը: Հիւս. Ամերիկայի պատգամաւորը պատմում էր, թէ ինչպէս չինացի բանւորների հոսանքը դէպի Ամերիկա անդրադառնում է այդ երկրի աշխատաւորների դրութեան վրա. չինացիք լինելով յետամ-

նաց ու անգիտակից մասնա, գործիք են ծառայում կապիտալիստների ձեռքին՝ գործադուհները վիժեցնելու համար և իրենք լինելով խիստ սակաւապետ, բաւականանալով չնչին օրավարձով, առհասարակ վտանգաւոր մրցակից են հանդիսանում տեղական գիտակից բանւորներին: Ուստի Ամերիկայի սօց. պատգամաւորը առաջարկում է, որ սօցիալիստները ձեռք առնեն միջոցներ՝ հովանաւորելու տեղական բանւորներին ուրիշ յետաձնաց երկրներին եկող գաղթականական հոսանքների դէմ (չինացիներին, եւպոնացիներին, իտալացիներին և այլն):

Այդ առաջարկին միանում են Աւստրալիայի ու Արգենտինայի պատգամաւորները, որոնք նույնպէս առաջարկում են հրաժարել սօցիալիստական սանտիմենտալիզմից և բարձր դասել ամեն պարագայում՝ գիտակից, սօցիալիստ պրօլետարիատի շահերը:

Այդ կարծիքների շուրջը սկսւում է բուռն վիճաբանութիւն: Առարկում են, որ սօցիալիստը չի կարող այդ տեսակի դիրք բռնել՝ դէպի գաղթական բանւորները, թէկուզ և լինեն նրանք յետաձնաց ազգերից և գործիք ծառայեն կապիտալիստներին: Այդպէս կարող է վարել միայն նացիօնալիստ կուսակցութիւնը: Բարձր կուլտուրական երկրներում սօցիալիզմը պիտի աշխատէ կրթել օտար գաղթական բանւորներին, կազմակերպել և դաստիարակել նրանց: Գիտակցութեան բերել նրանց:

Այդ մտքով և կօնգրէսը ընդունեց մեծա-

մասնութեամբ մի բանաձև: Սակայն, դժւար թէ նա ի կատար ածւի այն երկրներում, ուր գաղթականութեան հոսանքները ամենից աւելի են զգալ տալիս իրենց բացասական հետեանքը:

Վերջապէս, միաձայն քւէարկւում է մի որոշում՝ կանանց ընտրողական իրաւունքների վերաբերեալ: Սօցիալիստական կուսակցութիւնները հրաւիրւում են բոլոր երկրներում ամենաեռանդուն պրօպագանդ մղել՝ նաճելու համար կանանց ընդհանուր ընտրողական իրաւունք: Այդ պայքարի մէջ սօցիալիստ կանայք չը պէտք է միանան բուրժուական ֆեմինիստներին, այլ պիտի ընթանան ձեռք-ձեռքի տւած սօցիալիստական կուսակցութիւնների հետ:

Մի շարք բանաձևեր ևս դրւում են քւէարկութեան և ընդունւում են միաձայն:

Մի բեզօլիցիւրա ևս ընդդէմ ֆրանսիական արշաւանքի դէպի Մարօկկօ, մի ուրիշը՝ ռումանական կառավարութեան դէմ, հակահրէական հալածանքի առթիւ, մի երրորդը՝ յօգուտ Ամերիկայի հանքագործ բանւորներին—և ինտերնացիօնալը փակում է իր 6-օրեայ նըստաշըրջանը: Նորից հնչում է զու ելեւջներով սօցիալիստական ռազմերզը, նորից այլացեղ պատգամաւորները համաշխարհային իրենց եղբայրացման հանդէսն են կատարում «պրօլետարական Մարսելիէզի» ցնցող որոտի մէջ և ապա ամեն ինչ լռում է, կօնգրէսիստները

հրամեշտի ողջոյն են տալիս իրար և հեռանում
դէպի աշխարհի զանազան ծայրեր:

Առաջիկայ միջազգային կօնգրէսը տեղի
կունենայ 1910 թւին, Կօպենհագոմ:

Գ.

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Ր Ց

Ե Ր Ե Ս Ո Ւ Ն Տ Ա Ր Ի

Լրանում է երեսնամեակը Բերլինի դաշ-
նագրի, որտեղ հայկական հարցն էլ իր տեղն
ունի 61-րդ յօդաձևով:

Այդ յօդաձևի համաձայն թիւրք կառավա-
րութիւնը բարենորոգումներ պէտք է մտցնէր
հայկական վիլայէթներում, «երաշխաւորելով
նրանց ապահովութիւնը չեղքեցիների և քիւր-
դերի դէմ...»

Եւ մեծ պետութիւններն էլ պէտք է հըս-
կէին դրա իրականացման վրայ:

Ստեփան Կոլլաքի երկար ու ձիգ տարի-
ներ են անցել, իսկ 61 յօդաձևը մնացել է մե-
ռած տառ և արիւնն ու աւերածութիւնը շա-
րունակում է անվերջ, անսահման...

Նրեսուն տարի է հայկական հարցը դրած
է պիպլոմատիայի սեղանի վրայ առանց մի
որևէ հետեանքի:

Տեսնենք, թէ ի՞նչ պարագաներում նա

I. H. SOJUSOJ

(Տես էր. 284)

Բերլինի վեհաժողովի նիւթ դարձաւ և ինչ-
պիսի ձեակերպութեամբ ¹⁾):

Թող հետեւալ փոքրիկ քաղաքները
դարթեցնեն մեր յիշողութեան մէջ այդ պատ-
մական օրերը:

Դ Է Պ Ի Բ Ե Ր Լ Ի Ն

Եօթնամսնական թւականներն էին...

Բուլղարները գէնք էին բարձրացրել թիւր-
քական բռնակալութեան գէմ և արիւնով էին
ներկում իրենց սարերն ու ձորերը:

Ապստամբութեան դրօշակը վաղուց ծա-
ծանւում էր Բալկանեան լեռներում:

Վերջապէս բռնկում է ահեղ պատերազմ
յանուն թիւրքահպատակ բրիտոնեաների ա-
զատագրութեան:

Բայց և այնպէս հայերը դեռ չեն շարժ-
ւում, դեռ շարունակում են իրենց հլու հոյա-
տակութիւնը թիւրք կառավարութեանը:

Ըմբոստութեան, հուժկու բողոքի ոչ մի
նշոյլ չէ նշմարւում հայկական մոայլ հօրի-
զօններից. ոչ մի ձայն չէ խանգարում հայի
ստրկական նիւրհը:

Իսկ երբ գումարւում է Բերլինի վեհա-

¹⁾ Ստրեւ առաջ բերած փառամբները վեր-
ցնում ենք մեր մի անփայ աշխատութիւնից՝ «Հայ-
կական հարցը» վերնագրով:

ժողովը ուսւթքական հաշտութեան պայմանները որոշելու—ահա այդ ժամանակ հայերը շտապում են դէպի Բերլին՝ իրենց ցաւերը պատմելու և փրկութիւն աղերսելու:

Ներսէս պատրիարքի նախաձեռնութեամբ հայ ժողովրդի անունից մի յատուկ պատգամաւորութիւն—(Սրբմեան, Սորէն Նարպէյ, Մինաս Չերազ)—գրիմուսներ է անուամբ պետութիւններին: Նարպէյ ուղևորւում է Պետերբուրգ, Սրբմեան՝ չեռս, Պարիզ, Լոնդոն և ապա դրանք համախմբւում են Բերլինում և վեհաժողովին ներկայացնում մի յիշատակագիր:

Այդ յիշատակագիրը պատմում է, որ թէև 1856 թ. Հատուի ֆրեմպուրներ հաւասարութիւն բոլոր հպատակներին խոստացաւ, բայց դա մեռած տառ է մնացել:

«Քրիստոնեաները կը հեծեն դարձեալ մահմեդականին առջև ունեցած ստոր վիճակին և քաղաքական (politique) ու քաղաքային (civil) հաւատարութեան ընդունայն բռնութեան միայն»:

Ապա նկարագրում է, որ մահմեդական իշխանութիւնները ամեն տեղ ճնշում են քրիստոնեաներին, որ խղճի աղատութիւն չը կայ, որ թէև թիւրք կառավարութիւնը և պետական մարդիկ բարի ցանկութիւն ունին զրութիւնը փոխելու, բայց անկարող են:

«Միայն քրիստոնեայ մի իշխանութիւն կարող է գործադրել հաւասարութիւնը. նա միայն կարող է ապահովել արդարութիւնը,

նա միայն կարող է հաստատել խղճի աղատութիւնը:

Ուրեմն նա պէտք է որ անցնի մահմեդական իշխանութեան տեղ ամենուրէք, որ քրիստոնեաները շտապ են: Այս հանգամանքի մէջ կը գտնեն եւրոպական թիւրքիայի դրեթէ բոլոր նահանգները և Ասիայի մէջ Արմէնեան ու Կիլիկիան:

Ահա այդ լուծումն է, որ թիւրքիայի հայերն ալ կարգը իրենց գալով եկած են խնդրելու:

Ապա մի քանի թուցիկ պատմական տեղեկութիւններ հաղորդելով հայերի մասին, շեշտում է, որ նրանք էլ միւս քրիստոնեայ ազգերի հետ միասին արժանի են եւրոպայի հոգատարութեանը:

«Թիւրքիայի հայերը հեռու կը գտնեն քաղաքական փառասիրութեան հետամուտ լինելուց: Անոնց խնդրածն է միայն ունենալ իրիսոնեայ ինքնավարութեան մի կազմակերպութիւն, միայն ապահովութիւններով, ինչպէս է Լիբանանի ինքնավարութիւնը. անոնք կը խնդրեն որ մի այդպիսի վարչական դրութեան շնորհիւ կառավարին հայ պաշտօնեաներէն, որ կարենան մահմեդականներին և քրիստոնեաներուն համար հաւասար մի չլիւ գործածել և իրենք մնան, ինչպէս որ եղած են միշտ, սուլթանի հաւատարիմ հպատակներ:

Այս կը խնդրեն իրանց կրած տառապանքների անունովն, իրենց ամենակենսա-

կան շահերի անուանով: այս կը խնդրեն նաև արևելքի խաղաղութեան անուանով և այն շահի համար, որ եւրոպան ունի Արևելեան խնդրի վերջնական լուծման մէջ:

Ուրեմն հայերի արած խնդիրը կրնայ բովանդակել սա երկու բաների մէջ՝ «վարչական իշխանութեան աշխարհականացումը (sécularisation) և ապակենտրոնացումը (décentralisation)»:

Ապա մի քանի խօսքով նորից յիշատակում է ներսէս պատրիարքի ծրագիրը ինքնավարութեան վերաբերմամբ:

Սակայն Բերլինի վեհաժողովը անուշադիր է թողնում այդ ամենը և հազիւ 61-րդ յօդաձևը տալիս, որ մինչև այժմ էլ մեռած առու է մնում:

Ահա այդ ելքը ունեցաւ դէպի Բերլին կատարած աղերսաճանապարհորդութիւնը հայ ժողովրդի անունից:

ԾՐԱԳԻՐ ՀԱՅԿԱՆԱՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ

Բացի ընդհանուր աղերսագրից Բերլինի վեհաժողովին ներկայացրած էր ներսէս պատրիարքի կողմից նաև մի ծրագիր հայկական ինքնավարութեան մասին:

Ահա նրա բովանդակութիւնը:

Ա.

Տաճկահայաստանը պարունակում է իր մէջ

էրզրումի և Վանի վիլայէթները ¹⁾, հիւսիսային մասը Դեարբեքիւրի վիլայէթի, այսինքն Խարբըրդի սանջակի Արևելեան մասը, Արդահան սանջակը և Սղեբդի սանջակի հիւսիսային մասը, որոնք կազմում են Մեծ-Հայաստանի Տաճկական մասը և բացի դրանից առևտրական յարաբերութիւնները թիթեացնելու համար Թէօլէ նաւահանգիստը, որ Տրապիզոնի և Բաթումի մէջտեղն է:

Հայաստանը կը կառավարուի հայ ընդհանուր - նահանգապետով (դեներալ - գուբերնատոր), որ կը նշանակուի Բարձր Դռնից մեծ պետութիւնների համաձայնութեամբ: Նա իր բնակավայրը (ընգիդենցիայ) կունենայ Էքզրումում:

Նա կը հսկէ ամբողջ երկրի կարգի և հասարակական ապահովութեան պահպանութեան վրայ, կը ստանայ հարկերը և իր պատասխանատուութեան տակ կը նշանակուի վարչական պաշտօնեաներին: Նա կը նշանակէ դատաւորներին, կը հրաւիրէ իր նախագահութեան տակ Ընդհանուր Խորհուրդ և հսկողութիւն կունենայ երկրի բոլոր վարչական գործերի վրայ:

Նշանակելով իր պաշտօնում հինգ տարով, ընդհանուր նահանգապետը կարող է պաշտօնանկ լինել Բարձր-Դռնից միայն մեծ պետութիւնների համաձայնութեամբ:

Կը լինի կենդրոնական վարչութեան խոր-

1) Այդ վիլայէթների մէջ մտնում են նաև Մուշի ու Բալէքի սանջակները:

հուրդ ընդհանուր նահանգապետի նախագահութեամբ, որի անդամները կը լինեն. 1. Ֆինանսների կառավարիչը, 2. Հասարակական շինութիւնների կառավարիչը, 3. Իրաւագէտ խորհրդականը, 4. Հասարակական գորքի հրամանատարը, 5. Հայոց դպրոցների տեսուչը, 6. մահմեդական դպրոցների տեսուչը:

Երկիրը կը բաժանուի սանջակների, իսկ վերջինները կը բաժանուին զեզէների: Սանջակները և զեզէները կառավարիչները կը նշանակեն ընդհանուր նահանգապետից: Սրանք ընդհանուր նահանգապետի կողմից ուղարկւած գործակալներ են և ներկայացնում են նրան երկրի բաժանմունքների մէջ: Նրանց օգնելու համար ընդհանուր նահանգապետը նշանակում է երկու խորհրդականներ:

Բ.

Որովհետեւ կարգի և հասարակական ապահովութեան պահպանութիւնը յանձնւած է երկրի տեղական կառավարութեանը, այդ պատճառով երկրի ընդհանուր մուտքից միայն 20 տոկոսը կուղարկւի ամեն տարի կայսերական ֆինանսական նախարարութեանը:

Որոշելով նախապէս երկրի ֆնացած եկամուտից այն ծախքերը, որոնք հարկաւոր են քաղաքական և դատաւորական վարչութեան համար, և ոստիկանութեան միլիցիայի պահանջների համար, աւելորդ գումարը գործ կը դրւի հետեւեալ կերպով.

Ա. 80 տոկոսը գործ կ'ածւի ճանապարհներ

րի հաղորդակցութեան և ուրիշ հասարակական գործերի վրայ:

Բ. 20 տոկոսը ուսումնարանների հիմնելու և պահպանելու համար: Վեր առնելով բարձրագոյն դպրոցները համար պահանջւած դրամը, ֆնացածը կը բաժանուի իրերի նպաստ մահմեդական և քրիստոնեայ դպրոցներին՝ համեմատ նրանց թւին:

Գ.

Կը լինի մահմեդական դատարանների մի գլխաւոր պետ, որ կը նշանակուի Սուլթանից՝ նա հսկողութիւն կունենայ բոլոր երկրում գործող Շերի դատարանների վրայ:

Շերի դատարանները կը վճռեն միայն մահմեդականների վէճերը: Բոլոր քաղաքացիական, քրէական և առեւտրական վէճերը քրիստոնեաների մէջ կամ քրիստոնեաների և մահմեդականների մէջ կը քննւին սովորական դատարաններում, որոնք կազմւած կը լինին ամեն մէկը երեք դատաւորներից, որոնցից մէկը կը կատարի նախագահի պարտաւորութիւնները:

Ընդհանուր նահանգապետը նշանակում է դատաւորներին և որոշում է նրանց նախագահներին: Հաշտարար դատարանը վարում է զէզէի փոխնահանգապետը և նրա խորհրդականները: Առանձին կանոնադրութիւններ կը որոշեն Շերի դատարանները, սովորական դատարանների և հաշտարար դատարանների թիւը և իրաւունքների սահմանները:

Համաձայն արդարադատութեան եւրոպա-

կան նոր սկզբունքներն կը մշակւի քաղաքացեալական և քրէական կօդէկս:

Կը լինի դաւանութեան լիակատար ազատութիւն: Հոգեորականութեան պահելը՝ ինչպէս և կը օնական հիմնարկութիւններէ պահելը կը կազմի ամեն մի համայնքի պարտականութիւնը:

Ե.

Երկրի ապահովութիւնը պահպանում է՝
1. Ժանդարմերիայով (ստտիկանութիւն) և 2. տեղական միլիցիայով¹⁾ (գօրք):

Միլիցիան կը կազմւի՝ ի բաց առեայ քրդերը, չէրքէզները և ուրիշ վայրենի ցեղերը: 1. հայերից, 2. ոչ—հայ տարրից, որ աւելի քան 5 տարի բնակութիւն է հաստատել այդ երկրում: Ժանդարմերիան պահպանում է կարգը և ապահովութիւնը երկրի ամբողջ տարածութեան վրայ:

Ժանդարմերիայի պետին նշանակում է ընդհանուր նահանգապետը, որին անմիջապէս նա հպատակում է:

Միլիցիան գտնւում է գօրքերի ընդհանուր հրամանատարի իշխանութեան տակ և

¹⁾ Սովորական ժամանակներում միլիցիան կազմւած պիտի լինի 4000 զինւած մարդկանցից՝ յս որում չր պիտի ի նկատի առնին այն կանոնաւոր գօրագնդեր, որոնց կայսերական կառավարութիւնը կը կամենայ տեղաւորել իր հաշուով երկրի բեղերում եւ աստղներում:

հարկաւոր դէպքերում պարտաւոր է օգնել ժանդարմերիային:

Ընդհանուր խորհուրդը կը կազմւի հետեւեալ կերպով. իւրաքանչիւր գէգէ կուղարկէ երկու պատգամաւորներ՝ մէկը հայ, միւսը մահմեդական, որոնք կը նստեն գէգէյի հայ և մահմեդական ազգաբնակչութիւններէց:

Այս պատգամաւորները հաւաքելով սանջակի գլխաւոր քաղաքում, կը նստին միասին երկու խորհրդական սանջակի կողմից. մէկը քրիստոնեայ միւսը մահմեդական:

Երկու գէպքերում ևս ընտրողներ և ընտրելիք են՝ 1. երկրի բոլոր ընակիչները՝ սկսած 23 տարեկանից, որոնք ունին սեփականութիւն, կամ վճարում են որեւէ ուղղակի հարկ: 2. ղանազան դաւանութիւնների հոգեւորականութիւնը և պաշտօնեաները: 3. ուսումնարանների ուսուցիչներն ու դաստիարակները:

Ընդհանուր խորհուրդը հրաւիրւում է ժողովի տարին մի անգամ երկրի գլխաւոր քաղաքում, որպէսզի քննէ և վերահսկէ երկրի եւ և մուտքը և հարկերի բաժանումը:

Ընդհանուր նահանգապետը պարտաւոր է ներկայացնել այս խորհրդին տարեկան ելեւտից հաշիւը:

Հարկերի հաւաքելու և բաժանելու ձևը կը որոշւի նորից ի նկատի առնելով երկրի հարստութիւնները զարգացման թեթեւացնելը: Ընդհանուր նահանգապետը և ընդհանուր խորհուրդը փոխադարձ համաձայնութեամբ կարող են 5 տարին մի անգամ սահմանել այն գումար—

ըն, որ պիտի հասնի Բարձր-Պառնը վերև որոշ-
ւած կէտերի համաձայն:

Է.

Մեծ պետութիւնները կը նշանակեն մի ժողով մեջագգային ժառանգորդով, այս ծրագրի իրագործմանը վերահսկելու համար, որ պիտի գործադրուի երեք ամսեայ ընթացքում՝ սկսած այս արձանագրութիւնը ստորագրելուց:

ՀԱՅ ՊԱՏԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԲՈՂՈՒԸ

Տեսնելով որ Բերլինի վեհաժողովը ցանկալի լուծումը չը տւեց Հայկական խնդրին, հայ պատերազմութիւնը հեռանում է, ուղարկելով վեհաժողովի անդամներին իւր բարձր հետեւել ըզմանդակութեամբ ¹⁾:

«Վսեմաշնորհ տէր:

Հայ պատերազմութիւն կու գայ, ձերդ վսեմութեան յայտնել զիւր վիշտ, զոր կը դգայ տեղեկանալով թէ իւր խնդիրք այնքան արդար, որքան համեստ, չը գտան լաւ ընդունելութիւն վեհաժողովէն:

Կարծեցիք թէ մի քանի միլիօնէ բաղկացեալ ազգ մը, որ չեղաւ ցարդ օտար քաղաքականութեան մը գործիք, որ չը պատճառեց ոճէ տապանապ թիւրք կառավարութեան, թէև Թիւրքիոյ քրիստոնեայ ցեղերու մէջ ա-

ւելի հարստահարեալն է, և որ, առանց ոճէ ցեղային ու կրօնային յարակցութիւն ունենալու մեծ տէրութիւններից ոչ մէկի հետ, է սակայն այնչափ քրիստոնեայ, որքան Թիւրքիոյ միւս քրիստոնեայ ժողովուրդը և կրնար ցանկալ ներկայ դարոյս մէջ միեկնոյն պաշտպանութեան. կարծեցիք թէ այսպիսի մի ազգ պիտի ստանար իրաւունք տղերքու իւր իսկ կրօնքով, առանց ոճէ քաղաքական քառասորութեան և կառավարիչ հայ պաշտօնեաներով, հայ հողին վրայ: Հայերը կը տեղեկանան թէ սխալած են. որովհետև խաղաղասէր եղան, իրենց իրաւունք չը յարգւեցան, և թէ ոչինչ ստացան իրենց հնազոյն եկեղեցւոյն անկախութեան և իրենց հնազոյն ազգութիւնը պահպանած լինելուն համար:

Հայ պատերազմութիւն պիտի վերագառնայ յարեւել, տանելով իւր հետ այս դասն: Նա կը յայտարարէ սակայն, թէ հայ ժողովուրդն երբէք պիտի չը դադարի ձայն բարձրացնել, մինչև որ Ներսիս աղաքար գոհացում տայ իւր պահանջին:

Հաճեցէք ընդունել, վսեմաշնորհ տէր, հաւաստիքն մեր խորին յարգանաց և մեր բարձր մեծարանաց, որով պատիւ ունինք լինել ձերդ վսեմութեան

Ամենախորին և հնազանդ ծառայք՝

Պատւիրակը Թիւրքիոյ Հայոց
Պէպին, 18 յուլիսի 1878 թ.

¹⁾ Ազատութիւն p. սարի № 26:

Խ Ե՝ Ղ Ճ Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն

Երեսուն տարի առաջ էր՝ 1878 թ. Բերլինի վեհաժողովը միայն 61-րդ յօդւածն էր տւել աղերսող հայ ժողովրդին: Մեծ ակնկալութիւններից յետոյ այդ յօդւածի անորոշ խօստումը բնականաբար յուսահատութիւն պէտք է առաջացնէր հայերի մէջ: Եւ գրեթէ բոլորն էլ անաջողութեան պատճառը վեհաժողովն էին համարում:

Ահա այդ ժամանակ լոյս է տեսնում Բերլինավիկի գրքոյդը՝ «Le Traité de Berlin annoté et commenté par Benoit Brunschwig», որտեղ հեղինակը ի միջի այլոց հետեւոյ մտքերն է շեշտում հայկական խնդրի մասին.

«Ունի՞ց Հայաստան: Երկու դար առաջ Ալմանիայի մի փոքրիկ իշխան ¹⁾ քաղաքական բանակցութիւնների ձեռնարկեց և աշխատեց, որ քեզ ազատէր հարստահարութիւնից, իսկ այսօր Եւրոպան Բերլինի մէջ վեհաժողով գումարած, քեզ նպաստելու համար 61-րդ յօդւածէն աւելի լաւ մի բան չը գտնէր:

Դժբաղդ Հայաստան. ինչ արած ունիս, որ արժանացել ես այդպէս աչքէ ընկնելու: Դու միւս քրիստոնեայ նահանգներէն աւելի նեղութիւններ ես կրել տիրապետող կառավարութիւնից, որ նրանցից երկար ժամանակ է,

¹⁾ Ըստ Երեւոյթին խօսքը Պֆայցի կուր Ֆիւրբսի մասին է:

եւր.

որ քեզ տիրած է և ծանրացած քո վրայ: Աշխարհակալի լուծը մեղմացումներով տանել կարէնալու համար դու ջանացիր իրեն նմանել, շատ տեղեր դու զոհեցիր քո նախնիքների լեզուն և նրա տեղ ընդունեցիր քեզ տիրապետողների լեզուն, նրանց բարբերի ու սովորոյթների հետ միասին. դու լսօտւում էիր, հագնուում էիր նրանց նման... Սակայն դու կրցար պահպանել ազգութիւնդ և կրօնդ և երբ լաւագոյն օրեր ծագեցին թիւրքիայի բրիտանեաների համար, դու առաջինն էիր բրիտանեայ հասարակութիւններից, որ հանրավարական մի կազմակերպութիւն հաստատեցիր. դու ունեցար մի սահմանադրութիւն և ժողովրդի քէնով ընտրւած ժողովներ՝ քո հասարակական գործերը կառավարելու համար:

Անգլիայի պետական մի մարդ աշխարհի առաջ յայտարարում է, թէ դուն անընդունակ ես ինքնավարութեան: Բայց մի ցաւիւր ինչ բանի համար պիտի գործածէիր այդ ինքնավարութիւնը: Չափազանց վստահութեանդ յանցանքը գործելուց յետոյ այդ ինքնավարութիւնը քեզ համար պիտի դառնար թշուառութան մի փոխանակութիւն միայն: Քեզ ստորկացնելով շահագործող Ստամբուլի մահմեդական անձերի իշխանութեան փոխարէն պէտք է սկսէր Դումզափուի մի քանի հայ երեւիների իշխանութիւնը, որ քեզ պիտի շահագործէր թէ իր հաշիւ և թէ քո այժմեան տիրապետների հաշիւ համար:

Հայ փաշաներ—տաճիկ փաշաների փո-

խարէն: Արժէր արդեօք այդպիսի փոփոխութեան համար նեղութիւն քաշել:

Մանաւանդ մի ամբաստանիր Եւրոպայն: Վեհաժողովը ինչ հաւատ կարող էր ունենալ դէպի քո անունից խնդրողները, որոնք ինքնաւարութիւն էին պահանջում քեզ համար:

Բոլոր դիւանատէրներին յայտնի էր արդէն, որ քո քաղաքական և կրօնական դէկափանները դէմ էին նրանց, որոնք համարձակուում էին Բ. Դուանը խորհուրդ տալ ազատելու իր բոլոր նահանգներէց իւրաքանչիւրը կենտրոնացման՝ կառավարական այդ եռալիան դրութեան ծանրախտից:

Այդպիսի դրութիւնը ձեռնտու էր նրանց շահերին: Ինչ հոգ չայաստան և նրա ժողովուրդը: Դրանք միայն մի հայրենիք ունէին՝ Բ. Դուանը, ուր շքանշաններ և պաշտօններ են ձեռք բերում: Դայմագամներն էլ նրանց պաշտպանեալներն են:

Այդ բանը յայտնի տեսնւեցաւ Կ. Պոլսում գումարւած դեսպանաժողովի ժամանակ: Շատ բնական էր՝ այդ դեսպաններին տալ մի թարգմանութիւն այն յիշատակագրի, որ պաշտօնապէս յանձնւած էր Բ. Դուան և որը յիշեցնում էր այն հարստահարութիւնները և անարդարութիւնները, որոնք անդադար գործ էին ածում հայաբնակ նահանգներում և կառավարութիւնից անպատիժ մնում:

Այդ յիշատակագիրը, որ 10 տարուց աւելի գործածւած հարստահարութիւնների մէջ համառոտութիւնն է ներկայացնում, չը յանձ-

նւեց Պօլսի դեսպանաժողովին, որովհետեւ ազգի ձեծերը հակառակ էին դրան և սպառնում էին մատնել և թիւրք կառավարութեան խնդրութիւններին ենթարկել, ով որ գործէր այդ քրէական յանցանքը:

— «Մենք Բ. Դուանից դանդաղելու ոչինչ չունինք, ասում էր հայոց պատրիարքը Անգլիական դեսպան սրբ. Ն. Ելբեթին. ազգը գոհ է թիւրք կառավարութեան պաշտօնեաներից: Ճիշտ է, որ քիւրդեր կան, բայց մահմեդականներն էլ նրանցից նոյնչափ են նեղուում, որքան և հայերը: Ուրեմն ամեն բան լաւագոյն վիճակի մէջ է և մենք կուզենք մնալ այնպէս, ինչպէս որ ենք»:

Եւ երբ թնդանօթի ձայնը սկսում է դուռը, երբ կարծր ուռնների ձեռքն է անցնում, երբ ինչ է մնում, որ չայաստանը փախցնէին ձեռքերից թէ իրենք և թէ փաշաները, այդ ժամանակ նրանք ճանապարհ են ընկնում, շարունակելով իրանց թերհաշիւ քաղաքականութիւնը և Բ. Դուան յայտնի թոյլտուութեամբ, բայց առանց ազգից մի պատուարակութեան պաշտօն ստանձնելու, գալիս են ազգի թշուառութիւնները զանգառուելու և նրա ինքնավարութիւնը պահանջելու:

Ս. — Պետերբուրգի մէջ մի տեսակ պատճառաբանութիւններ են ներկայացնում. Լօնդոնի մէջ մի ուրիշ տեսակ և այդ երկու տարբեր պատճառաբանութիւնները գալիս խառնուում են Բեռլինի վեհաժողովի մէջ:

Բայց ինչ փոյթ. եթէ այդ բոլոր պատճառ-

աբանութիւններն էլ միասին լսելի լինէին: Դրանցից ոչինչ չէին կորցնէ ոչ թիւրք և ոչ էլ քրիստոնեայ բռնապետները: Իսկ Հայաստանը. միթէ նրանց հոգսն էր այդ:

Վեհաժողովը նրանց մի այնպիսի ընդունելութիւն ցոյց տւեց, որին արժանի էին այս երբակի հակասական յետակոչումներէց յետոյ:

Հայ ժողովուրդ. դիտցիր թէ այսուհետև որի վրայ պէտք է դնես քո վստահութիւնը...
Բրիւնսվիկ

ԻՆՉՈՒՒ ՍԿՍԱՆՔ

Երբ հայ պատերազմութիւնը վերադարձաւ Բերլինի վեհաժողովից, 12 երեսփոխաններ «Ազգային ժողովում» հարց բարձրացրին, թէ ո՞վ և ի՞նչ իրաւունքով ուղարկել էր այդ պատերազմութիւնը:

Ներսէս պատրիարքը այդ առիթով ուղարկում է մի գրաւոր բացատրութիւն ¹⁾, որտեղ էլ միջի այլոց ասում է:

— Հայկական խնդիրը, իր արդի ձեւին մէջ ինքիրմէ չը ծնաւ, այլ ընդհանուր արևելեան խնդիրէն ծագեցաւ: Ահաւասիկ ինչպէս. Հայոց խնդիր կար տաան և աւելի տարիներէ ի վեր, մինչդեռ ոչ Հերսէք-Պօսնայի խնդիր կար, ոչ Պոլկարաց խնդիր քաղաքական ձևով: Հայաստանի հայոց կրած հարստահարութեան խն-

Վ. Ն. Կաչնանի
(Տե՛ս էր. 300)

«Լոյս»

1908 թ.

¹⁾ «Ասեմագրութիւնի ազգ. ժողովոց» 1878 թ.

դիրն է այն, ազգին ու տէրութեան մէջ մնացած էր և ազգը անընդհատ 10 տարի իր յանձնաժողովներովը, իր քաղ. ժողովներովը, իր երեսփոխանական ժողովներովը, իր պատերազմներովը, այս հարստահարութեանց բարձումը կը հայցէր Բարձրագոյն Դռնէն: Ահա այս էր միայն հայոց խնդիրը:

Նկաւ Հերսէք-Պօսնայի խնդիրը և ապա Պուլկարիոյ խնդիրը: Այս երկու խնդիրներուն մէջ խառնւած էր հարստահարութեան խնդրոյն հետ ազգային ինքնօրինութեան խնդիրն ալ: Այս գաւառները ապստամբութեան դրօշը պարզեցին իրենց օրինաւոր տիրոջ դէմ: Արևելահայաստանը Ներսիսի միջամտութիւնը հրաւիրեց, և այս մեծ կայսրութեան դրացի ուրիշ մեծ կայսրութիւն մը յանուն քրիստոնէութեան ամենէն աւելի ձայն բարձրացուց»...

Համառօտակի նկարագրում է Պօլսում դէսպանաժողովը, ապա պատերազմը դրանից յետոյ Ս. Ստեփանօի դաշնագրի 16 յօդ. առաջ բերելով յիշում է. «Այս յօդւածին ուժովը քիւրդերու ու չէքէզներուն հարստահարութեանց դէմ ապահովեալ էին Հայք. իրենց 10 տարիէ ի վեր արձակած աղաղակը վերջապէս արձագանք կը գտնէր ու մեր յանուն ազգին ներկայացուցած խնդրոյն մէկ մասը կը լուծէր ըստ սկզբան՝ և համազգային իրաւանց կարգին մէջ կը մտնէր: Արդ մեր ազգային խնդիրը Արևելեան ընդհանուր խնդրոյն հետ նոր կերպարանք ու նշանակութիւն առած էր: Այս երկիրը մինչև այսօր կառավարւեցաւ

տաճիկ պաշտօնատարաց ձեռքով, և այսօր հասարակ եղած ճշմարտութիւն մըն է պաշտօնատարաց յոռութիւնը. այնպէս որ նոյն սակ Բ. Դուռը և երկրին վեհապետը քանիցս հոչակեցին զայն: Արդ, ճշմարիտ չէ ըսել մասնատրապէս Հայաստանի համար թէ հայ ժողովուրդին պատուհասը քիւրդներն են միայն ու չեքքէզները, այլ պատուհաս մըն ալ անարժան պաշտօնատարներն են: Այս պաշտօնատարաց մէջ Հայաստանի մէկ ծայրեն միւս ծայրը, գրեթէ և ոչ մէկ հայ պաշտօնատար մը կայ»...

Ապա խօսում է այն մասին, թէ հայերը չըմբոստացան տէրութեան դէմ և յուսացին, բայց ապարդիւն: Յիշում է մեծ պետութիւնների վերաբերմունքի մասին դէպի Ս. Ստեփ. 16 յօդածը, հայ պատգամաւորութեան մասին և Բերլինի 61 յօդ. առաջ բերելով եզրակացում է. «Եթէ այս յօդածը ցաւալի բան մը ունի, այն է, որ մեր խնդրոյն լուծումը ըստ մասին կը յետաձգէ. չը կործանէր ազգին յոյսերը, այլ և չը պսակէր նոյն հեռայն»:

Եւ ո՞ր ազգ կրցած է յանկարծակի կերպով իր բաղձանացն ի կատար հասնել. դժբաղդութիւնն է միայն և մահ, որ յանկարծակի կրնան զալ անձի մը և ազգի մը վրա. կեանքն ու բարեկեցութիւնը յամր կը ձևանան: Եւ ասոր համար է, որ կաւերսին անոնք, որ կրսնն թէ՛ «ինչո՞ւ սկսանք, եթէ պիտի չը յաջողէինք», զի օր մը յաջողելու համար այս օրէն սկսելու էր. և զի եթէ ապահով կերպով գիտնայի ալ առաջուց, թէ պիտի չը յաջողեմ ընտել, դար-

ձեալ պիտի սկսէի, և այն թող գրէր ինձի ազգս ի դատապարտութիւնս»...

Ներսէս պատ. Վարժապետեան

ԵՒՐՈՊԱՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

Այն ժողովուրդը, որին պատմութիւնը կամ մանաւանդ տառապանքները և ճակատագիրը այսօր մեզ պիտի զբաղեցնեն, մեզնից շատ հեռու կը բնակի, միջազգային մեծ ուղիներէն դուրս և համեմատաբար, մինչև նորերս, շատերը չը գիտէին նրա գոյութիւնը: Իսկապէս շատ քիչերուն յայտնի էր հայ ժողովուրդի կեանքը և այն պայմանները, որոնց մէջ կը շարունակէր իր գոյութիւնը պահպանել: Մի քանի աշխարհագիրներ և պատմագիրներ միայն կը շահագրգռէին նրանց պատմութիւնով, ինչպէս նաև նրանք, որ առհասարակ ընդհանուր քաղաքակրթութիւնով կը զբաղին:

Թերևս առարկւի թէ մեր մէջ ևս կան մեզ զբաղեցնող բազմատեսակ տառապանքներ, կեղեքումներ, ուրեմն լինչ հարկ կայ շատ հեռուները, Փոքր-Ասիոյ կորսւած գաւառների մէջ երթալ փնտռել և հետաքրքրւիլ, թէ ինչ կանցնի կը դառնայ այնտեղ: Ժիշտ է. բայց այն հալածանքները և անազորոյն ու գաղանային բռնութիւնները, որոնց ամենօրեայ զոհերն են եղած և են հայերը, այնքան տարապայման բնաւորութիւն ունին, որի համար բոլոր

քաղաքակիրթ ազգերու միահամուռ բողոքը հարկաւոր է: Պարբերաբար, այդ սարսափները մինչև իսկ յետագէմ կառավարութիւններուն խիղճը յուզեցին և ստիպեցին նրանց ուշադրութիւն դարձնել այս ժողովրդի վիճակի վերայ: Բացի դրանից հայերի ճակատագիրը և գոյութիւնը կը հետաքրքրեն մեզ ուրիշ շատ նկատումներով: Հայ ժողովուրդը կեդրոնը կը կազմէ այն խոշոր հարցին, որը կոչուում է Արևելեան հարց, և որը ծանր կերպով մէկ օր նորից պիտի զբաղեցնէ քաղաքակիրթ ժողովուրդները, պիտի խռովէ արևմտեան ազգերի խաղաղութիւնը, գծութիւն պիտի ձգէ նրանց մէջ և այսպէս պիտի ուշացնէ քաղաքակիրթութեան առաջխաղացութիւնը:

Մարդասիրական որևէ նկատումէ դուրս, հայ ժողովրդի ճակատագիրը պէտք է զբաղեցնէ մեզ ուրիշ տեսակէտով: Եւրոպայի և եւրոպայի հետ գերմանական ժողովուրդը հայ ժողովրդի հանդէպ ուղղակի պարտականութիւններ ունին կատարելիք: Մեր գերմանական կառավարութիւնը, եւրոպայի միւս ազգերին հետ համաձայն, 1878 Յուլիսին, Պերլինի վեհաժողովի մէջ, վերջի ռուս-թիւրք պատերազմէն յետոյ, որոշ պարտաւորութիւններ յանձն առաւ դէպի հայ ժողովուրդը. և այսօր ժողովուրդները պատասխանատու են իրենց կառավարութեան գործերուն: Երբ խնդիրը, գլխաւորաբար, մարդասիրական և արարութեան պահանջումներու մասին է, և կառավարութիւնները իրենց ստորագրած գրաւոր

խոստումները չեն կատարեր, ժողովուրդներուն կը մնայ ազդու կերպով կոչ անել այդ կառավարութիւններուն, որ պարտաճանաչ լինեն:

Հայերը հալածական, հարստահար և ջարդուկոտոր, իրենց յոյսը դրած են Եւրոպայից եկած օգնութեան վրայ. նրանք անհամբեր և անձկագին կը նային մեծ տէրութիւնների և մեծ ազգերի բռնելիք ընթացքին՝ որոնք Պերլինի դաշնագրով պարտաւոր են օգնել նրանց և պաշտպանել նրանց բնաջինջ անել սպառնացող բռնութիւններու դէմ:

Էդ. Բերնշտայն

ՀԱՅԿԱՅԱՆ ՀԱՐՅԸ ԵՒ ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԸ ¹⁾

(Քաղաքացիականի մի նամակից)

Ինձ հասաւ լուր, որ այն հերոսական կռիւ միջոցին, որը մղում են հայերը իրանց ազգութեան ճնշողների դէմ, հայ մարտնչողների առաջաւոր խմբերն ըմբռնել են, որ ներկայ ըրպէնում մարդկութեան մէջ ոչ քաղաքական ազատութեան և ոչ ժողովրդային անկախութեան համար չէ կարելի արդիւնաւոր կերպով կռել, եթէ այդ մասնաւոր ու տեղական խնդիրների հետ չը կապել ժամանակակից համաշխարհային կռիւը, աշխատանքի կռիւը ընդդէմ կապիտալի, սօցիալիստական սկզբ-

¹⁾ «Գաղափար» 1894 թ. № 2.

բունքներէ կռիւը ընդդէմ կապիտալիստական հասարակական կազմակերպութեան:

Այն, Հայաստանի ազատութիւնն ու անկախութիւնը, ինչպէս և ազատութիւնը ստրկութեան լծի տակ բոլոր գտնաւածներէ, անկախութիւնը բոլոր ճնշւածներէ չէ կարող իրականանալ առանց միջազգային յաղթանակի, որ աշխատանքը պէտք է տանի իր անտեսական շահագործողներէ դէմ...

Տարբեր են իրաւական պայմանները զանազան երկիրներէ, ուր առաջաւոր մարտնչադէմքը ձգտում են ձեռք բերել լաւագոյն ապագայ:

Տարբեր են զանազան ժամանակաշրջաններում այն մարտական կոչերը, որով այդ մարտնչողներէ շուրջն են համախմբուում նրանց կողմնակիցները:

Բայց իսկապէս դարերի սկզբից մինչև այժմ երկրագնդին բոլոր անկիւններում ուր թափանցել է մարդավայել կերպով ապրելու և զգալու անհրաժեշտութեան գիտակցութիւնը, տեղի ունի միեւնոյն կռիւը, այսինքն կռիւ լաւագոյն կերպով ըմբռնելու արդարութեան ու ճշմարտութեան խնդիրները, աւելի ամբողջական կերպով իրականացնելու այդ խնդիրները ժողովուրդներէ անհատական և հասարակական բոլոր կողմերի պահանջներէ իմաստով:

Երկար ժամանակ մարդիկ փնտռում էին այդ հասկացողութիւնն ու այդ իրականացումը սխալ միջոցներով ու մեթոդներով: Նրանք

կողմնում էին իրանց ոյժերն ու կարողութիւնները յանուն ցնորական դաւանանքների, յանուն իրար թշնամի ազգութիւնների, յանուն իրաւական ազատութիւնների, որոնք միայն քչերին էին միջոց տալիս մարդավայել կերպով ապրելու:

Սօցիալիզմը ցրեց անցեալի այդ տեսիլները և աշխատւորների միջազգային միութեան առջև դրեց իրական պայմաններ՝ ընդհանուր բարօրութեան և ընդհանուր ազատութեան, որոնց առջև անհետանում են երկրների, ազգերի ու ցեղերի սահմանները...

Կեցցէ մարդկութեան միջազգային միութիւնը ընդհանուր զարգացման, ինչպէս նաև արդարութեան ու ճշմարտութեան համար ամեն տեղ:

Եւ թող հասնէ շուտով րոպէն սօցիալիզմի յաղթութեան ամեն երկրներում:

Պ. Լավրով

ՍՕՅ. ԳԱՂԱՓԱՐԸ ՀԱՅԵՐԻ ՄԷՁ 1)

Հայ ազգը, որ այնքան ցաւերով է տանջւում և իր ցեղի նախնական օրօրօցում կրում է ամեն տեսակի ստորացումն ու բռնի աշխարհակալութեան ամեն տեսակի տանջանքներ.— նա, որ էր ցրւած տարրերով բաղխւում է ամբողջ աշխարհի կապիտալիստական բեժմի բոլոր բռնութիւններին— կրկնակի կեր-

պով պատրաստ է ընդունելու և տարածելու սօցիալիստական դադափաբը:

Ժան Ժօրէս

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՆԿԱՍՈՒԹԻՒՆ

Եւրոպայի հայ ուսանողութեան ուղղած մի նամակում Կարլ Կառլցիկի այսպէս է ձեռնարկում իր վերաբերմունքը դէպի հայկական հարցը:

— «Ես բոլոր սրտով հայկական դատի համակրող ու պաշտպան եմ և հայոց դատ ասելով ես հասկանում եմ ոչ միայն լոկ նրանց պաշտպանութիւնը թիւրքական ու քրդական կոտորածների դէմ, այլև վերականգնումը նրանց ազգային անկախութեան:

Կարլ Կառլցիկ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՏԱՃԿԱՆԱՅ ԴԱՏԸ

Հայկական յեղափոխական կուսակցութիւններից ամենագորեղը Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն է, որ 1890-ական թւականներից սկսած գործում է յանուն տալիս հայ դատի:

Նա ձգտում է պտղոծելու Տաճկահայաստանում կեանքի ու գոյքի ապահովութիւն և անհատների ու ազգերի կատարեալ իրաւահաւասարութիւն:

Նրա ծրագիրը, որ հաստատւած է 1892 թ. և վերամշակւած 1907 թ. ընդհանուր ժո-

ղովում, ի միջի այլոց հետեւալ քաղաքական պահանջներն է դնում.

1) Քաղաքական-տնտեսական ազատութիւն, հիմնւած տեղական լայն ինքնավարութեան և դաշնակցական կապերի վրայ, Օսմանեան պետութեան սահմաններում:

2) Օսմանեան կենտրոնական կառավարութիւնը, հիմնւած ժողովրդական ուսմավար ներկայացուցչութեան սխառմի վրայ, վարում է պետութեան ընդհանուր գործերը—արտաքին քաղաքականութիւն, զօրք, դրամ, մաքս, պօստ-հեռագիր, պետական միւս ֆօնկցիօնները թողնելով տեղական ինքնավար շրջաններին:

3) Թիւրքաց-Հայաստանը, իբրև Օսմանեան ֆեդերատիւ պետութեան մի մասը, վայելում է ազատութիւն իր ներքին գործերում: Նրա բոլոր շրջաններն ու համայնքները ներքին խնդիրներում նոյնպէս վայելում են տեղական ինքնավարութիւն:

4) Թիւրքաց-Հայաստանի թէ կենտրոնական և թէ առանձին շրջանների օրէնսդրական—վարչական բոլոր մարմինները պէտք է ընտրեն ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի, գաղտնի և համեմատական ձայնատուութեան սկզբունքով, առանց ցեղի, կրօնի և սեռի խտրութեան:

Հ Ա Յ Ե Ր Ը

ՀԱՅԵՐԸ ԹԻՒՐՔԻԱՅՈՒՄ

Ինչպէս յայտնի է, Թիւրքիայում կանոնաւոր վիճակագրութիւն չը կայ, ուստի և դժուար է ճշտութեամբ ասել, թէ ո՞րքան հայկայ այդ երկրում:

Թիւրք կառավարութեան տեղեկութիւններն այդ մասին չափազանց անվստահելի են և անճիշտ, որովհետեւ թւերն ու փաստերը միշտ էլ յարմարեցնում է իր քմահաճոյքին:

Մնում են օտար հեղինակների ուսումնասիրութիւնները, սակայն դրանք էլ միատեսակ եզրակացութեան չեն յանգում:

Այսպէս, օրինակ, հայերի թիւը Թիւրքիայում հասնում է.

Ըստ Տրօտտէրի	780,750
» Բօլէն Ժակմէնի	1,330,000
» Վիտալ Քինէի	838,126
» Գեներալ Զելենովի	913,875
» Պրօֆ. Զուպանի	921,000
» Պրօֆ. Վամբերիի	1,131,125
» Լինչի	1,058,484

Ուրեմն ամենաշատը 1,330,000 է հաւանում:

Դժբաղդաբար հայկական աղբիւրներն էլ հարցին ցանկալի պատասխանը չեն տալիս և

դարձեալ հակասում են միմեանց: Այսպէս, օրինակ, պ. Մ. Ա. Թ.-ի ¹⁾ կազմած ցուցակով Թիւրքիայում 1,150,000 հայ կայ, իսկ Կ. Պօլսի պատրիարքարանի տեղեկութիւններով — 2,500,000:

Որքան էլ որ լաւատես լինենք, բայց և այնպէս դժուար է ենթադրել, որ Թիւրքիայում մէկ ու կէս միլիօնից աւելի հայ լինի:

Սակայն այդքանն էլ բաւական խոշոր ոյժ է մի ժողովրդի քաղաքակրթութիւնն ու առաջադիմութիւնը ապահովելու համար, եթէ միայն վերջ տրւի անասման հալածանքներին, բարբարոսութիւններին:

Հ Ա Յ Ե Ր Ը Կ Ո Վ Կ Ա Ս Ո Ւ Մ

Վիճակագրական վերջին տեղեկութիւնների համեմատ («Извест. Закавк. Статист. Комитета») հայերի թիւը Կովկասում հետեւեալ պատկերն է ներկայացնում.

Նահանգ	Բաճի	Նահանգ	Բաճի
1. Երեւանի	510975	6. Սև-Մովեան	7689
2. Կարսի	92497	7. Թիֆլիսի	265985
3. Բաթումի	27670	8. Գանձակի	309858
4. Քութայիսի	3824	9. Դաղստանի	3066
5. Բաղուի	88520	10. Զաքաթալի	2500
Բոլոր 10 նահանգներում միասին 1,312,584:			

¹⁾ «Հայերն ու նրանց դրացիները»

Հայերը բացարձակ մեծամասնութիւն են կազմում հետեւեալ դաւառներում:

1. Էջմիածին 86069	6. Ախալքալակ 56512
2. Ալեքսանդ. 135004	7. Բօրչալու 47053
3. Նոր-Բայազ. 82815	8. Շուշի 59231
4. Կարս 31375	9. Զանգեզուր 77986
5. Կաղզւան 24391	10. Ղաղախ 44411

Եթէ Ռուսաստանի մնացած վայրերում ապրող հայերի թիւը հաշւենք ամենաշատը 200,000, այն ժամանակ կարելի է ասել, որ ամբողջ Ռուսաստանում մօտ մէկ ու կէս միլիոն հայ կայ:

ՀԱՅԵՐԻ ԱՆՅԵԱԼԻՑ

Ես մի լեզւահամեմատական աշխատութեամբ փորձել եմ հաստատել, որ Իտալիայի ամենահին կուլտուրական ժողովուրդը՝ էտրուսկները և Յունաստանի ամենահին կուլտուրական ժողովուրդը՝ Պելասգները հայերի հետ ամենամօտ կապակցութիւն ունէին և միեւնոյն ցեղի մասնաճիւղերն են կազմում: Ուրեմն հայերը ղեռ ամենահին ժամանակներում, ինչպէս նաև միջին դարերում և նորագոյն ժամանակներում եւրոպական քաղաքակրթութեան հետ անբաժան կերպով կապւած են եղել:

Լիււի համակրանքով ցանկանում եմ եր-

ջանիկ ապագայ, որպէսզի հայերը կրօնական և քաղաքական-իրաւական ազատութեան հասնեն և եւրոպական քաղաքակիրթ ազգերի հետ աւելի սէրտ շփումով լիապէս զարգացնեն իրանց առանձնայատկութիւնները ¹⁾:

Պրօֆ. Սօֆուս Բուգգէ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԸ

Ես երկար չեմ գրէ: Անկասկած է, որ ժամանակակից հայերը, որ արժանի յաջորդներն են իրանց նախահայրերի, իրանց քրիստոնէական բարոյականութեամբ, ջանասիրութեամբ դէպի գիտութիւնն ու կրթութիւնը, իրանց բազմակողմանի ընդունակութեամբ արժանի են քաղաքակիրթ աշխարհի ամենաբարձր համակրանքին:

Անհասկանալի է քրիստոնէական և առհասարակ մարդկային տեսակէտից, թէ ինչու եւրոպան անկարեկից կերպով դիտում է, թէ ինչպէս մեզ ցեղապէս և հոգեպէս ազգական հայ ժողովուրդը ոչ միայն քաղաքական տանջանքներից հալ ու մաշ է լինում, այլ և արևելքի ամենադաժան ու վայրենի ցեղի-քիւրդերի ձեռքով կոտորածի է ենթարկւում:

Բայց յուսանք, որ եւրոպան վերջապէս

¹⁾ «L' Arménie» 1890 № 9.

պէտք է իր ազգեցութիւնը գործ դնէ հայերի վիճակը բարւոքելու համար:

Վաղուց հասած է ժամանակը ¹⁾:

Հ. Հիւրշման

Հ Ա Յ Ե Ր Ի Ա Պ Ա Գ Ա Ն

Պատմութիւնը մեզ ցոյց է տալիս, որ պետութիւններն ու կառավարութիւնները առաջ են գալիս և նորից անհետանում, բայց դէռ չէ եղել մի ազգ, որ ոչնչացած լինի, եթէ միայն ենթարկւած չէ ինքնամոռացութեան և ինքնասպանութեան:

Մի այնպիսի ազգութիւն, որպիսին հայկական ազնիւ ազգն է, որը ոչ միայն փառապանց անցեալ ունի, այլ և իսկապէս թանկագին երկերով հարուստ գրականութիւն, չէ կարող ոչնչանալ, այլ ընդհակառակը՝ ինքնազդեցութեամբ և ինքնավստահութեամբ սղասել իր վերջնական ազատութեան օրերին:

Եւ իսկապէս, մի նշանաւոր ազգ է հայութիւնը: Ո՞վ գիտէ, գուցէ նա մի զօրեղ տիրապետող լինէր, եթէ հին դարերի ընթացքում իր արեւելեան և հարաւային հարեանների կուլտուրայի հոսանքին միանար:

Սակայն նա կրակապաշտութեան ու կրօնականի փոխարէն իրաւ ընտրեց: Ո՞ւրիշը եւ նրանց համար հալածանքներ ու բազմաթիւ տանջանքներ: Բայց դա ծառայեց իբրեւ

մի բուժիչ միջոց հոգեկան ազատութեան:

Հայկի ազնիւ զաւակներ, Պաշի միջոցով է, որ դուք մեր եղբայրն էք դարձել և արեւելքի քաղաքակիրթ ազգութիւնների շարքն էք դասել:

Եւրոպան չէ կարող ձեզ մոռանալ: Եւ քանի որ իսլամական արեւելքը հիւժուում ու քայքայում է, որովհետեւ նա չէր կարողացաւ ժամանակակից քաղաքակրթութիւնը ընդգրկել ու մշակել՝ մարտել, հայերը, ես այդ կարող եմ ապահովապէս նախօրօք ասել, պիտի ծաղկեն նոր կեանքի համար, որովհետեւ նրանց նոր քաղաքակրթութիւնը ընդունելու համար հողը արդէն նախապատրաստւած է և ինչպէս նրանց նորագոյն գրականութիւնն է ցոյց տալիս, այդ քաղաքակրթութիւնը աշոգութեամբ զարգանում է:

Հայերը պէտք է լինեն այն, ինչ որ բնութիւնն ու ուսումնասիրութիւնն է որոշած ¹⁾:

Դ-ր Փրիդրիխ Միւլլեր

ՄԵՐ ՀԱՐԵՒԱՆՆԵՐԸ

Վ Ր Ա Յ Ի Ն Ե Ր Ը

Վրացիները ²⁾ միջին ասիական (սպիտակ) ցեղի ազգութիւններին մէկն են, պատկանում

¹⁾ «L' Arménie» 1890 թ. № 7.

²⁾ „Кавк. Кал.“ 1907 г.:

են Կովկասեան ընտանիքի քարտվելեան խմբին, որ ապրում է Անդրկովկասի կենտրոնական և արմտեան մասում և բաղկացած է—խակական վրացիներից, ինգուշներից, վրացի-լեռնականներից, իմերետիներից, գուրիացիներից և աջառացիներից:

Խակական վրացիները (408000) ապրում են զլսաւորապէս Թիֆլիսի և մասամբ էլ Քուսթայիսի նահանգներում, իսկ Թերեքի նահանգում ինգուշները, որոնք տարբերում են առաջիններից միայն նրանով, որ դաւանում են իսլամը և թւով 9000-են:

Ջաքաթայի շրջանում ապրում են վրացի-լեռնականները. խեսուրները (500), փշաւները (9000) և թուշերը (4500) բռնում են Կովկասի շղթայի լեռնային հովիտները Թիֆլիսի նահանգի սահմաններում:

Իմերետիները բռնում են Քուսթայիսի նահանգի մեծ մասը, գուրիացիները—Օզուրգետի դաւառը, աջառացիները—մահմեդակաւնացած գուրիացիները—ապրում են Բաթումի և Արտվինի շրջաններում:

Մօտ երկու դար առաջ վրացիները աւելի էին տարածւած և բռնել էին Ճօրօխի ամբողջ հովիտը և Կուրի աղուէքներից, բայց յետոյ մի մասը քշւեց այնտեղից, մի մասն էլ մահմեդականութիւն ընդունեց և ձուլւեց մահմեդական ազգերի հետ:

Վրացիների մեծ մասը ուղղափառ քրիստոնեայ է, փոքր մասը—կաթօլիկ. ինգուշների և աջառացիների մի մասը մահմեդական է:

Վրացիներն իրանք իրանց անւանում են Բարսեղներ, իսկ իրանց երկիրը—Սաքարտեղօ. հայերս նրանց անւանում ենք վրացի, կլասիկ գրողները—Խբերներ կամ Իվերներ, թուրքական ազգերը—գիւրջի:

Վրացիները Կովկասի ամենագեղեցիկ ազգերից մէկն են. նրանք միջնադարի են, լաւ կազմած ունեն և բաւական մկանւոտ են: Մազերն ընդհանրապէս մութ են կամ սև, քիթը մեծ, յաճախ դուրս պրծած մասով: Աչքերը թուի են, կապտագոյն կամ կանաչաւուն, դէմքերը սևորակ՝ սեմիտական նշաններով: Կանայք տղամարդկանցից աւելի սպիտակ են:

Վրացիները աչքի են ընկնում ուրախ, անկեղծ և հաճելի բնաւորութեամբ: Նրանք կապած են հայրենիքի և հին սովորութիւնների հետ, անկեղծ են, բարեհամբոյր և հիւրասէր: Միտում են երգեր, պարեր և հանդէսներ:

Ք Ի Ի Ր Դ Ե Ր Ը

Հին ժամանակներից սկսած քիւրդներն յայտնի են—իբրև Միդիայի—այժմեան Քրդստանի բնակիչներ: Այդտեղից դրանք տարածւել են Մեծ-Հայաստան և դուրս քշեցին հայ ազգաբնակութեան մի մասին: Քիւրդները շատ գեղեցիկ և վայելչակազմ են. դէմքի վրայ աչքի է ընկնում արծաթեթր և բոցավառ աչքերը: Շարժումներն անվեհեր են և անձնավստահ:

Բնաւորութեամբ շատ հիւրասէր են և ազնիւ, աչքի են ընկնում իրենց քաջութեամբ և անվեհերութեամբ, բայց խիստ տրամադիր են աւագակութիւնների և թաւանների, այդ պատճառով էլ շատ անհանգիստ տարր են:

Պարագլուխ են գլխաւորապէս անասնապահութեամբ, բայց մի մասն արդէն սկսել է երկրագործութեամբ պարապել և նստակեաց կեանք է վարում: Գոչւոր-անասնապահ քըր-դերն ապրում են սև բրդից պատրաստած վրաններում, որ շատ քիչ է պաշտպանում վատ եղանակներից, իսկ նստակեացները ստորերկրեայ խոճիթներում, որտեղ ապրում են թէ անասունները և թէ իրենք:

Գրդերը բազմաթիւ ցեղերի են բաժանւում, որոնք մշտապէս ներքին կռիւներով են զբաղւած լինում:

Նրանք կատարեալ պատուհաս են առանձնապէս հայ աղգարնակութեան համար թիւրքաց Հայաստանում, մանաւանդ այն օրից, երբ սուլթան Համիդի ձեռքով կազմակերպեց համիդիական զօրագնդերը քիւրդերից:

Գաջալերելով թիւրք կառավարութեան կողմից, նրանք անարգել թալանում և աւերում են ամբողջ գիւղեր, սպանում են խաղաղ մարդկանց- առեւանգում ու բռնաբարում կանանց ու երեխաների:

Նրանք ահագին դեր են խաղացել հայկական ջարդերի ժամանակ:

Վերջերս աւելի խաղաղ ու հաշտ տրամադրութիւն են ցոյց տալիս դէպի հայերը:

Սակայն արիւնոտ ընդհարումները բոլորովին վերանալ կարող են միայն այն ժամանակ, երբ բռնակալութեան փոխարէն կը հաստատուի իրաւակարգ և կեանքի ու գոյքի ապահովութիւն:

Կովկասի քիւրդերի գլխաւոր մասը ապրում է Տաճկաստանին և Պարսկաստանին սահմանակից երկրներում: Գանձակի, Երևանի և Կարսի նահանգներում: Առանձին քոչւորներ պատահում են Գեղամայ լճի, Արդահանի շուրջը և Բաթումի շրջանում: Ճօրօխի գետաբերանի մօտ:

Քիւրդերի մեծագոյն մասը սիւննի մահմեդականներ են, իսկ փոքր մասը, որ եզիդներ են կոչւում, առանձին կրօն են դաւանում, որի մասին դեռ շատ քիչ բան է յայտնի: Քրդական լեզուն իրանականին է պատկանում և բաժանւում է երկու բարբառների՝ կուրմանջի և գազա:

ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա Ր Մ Է Ն Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ր Ը

Բերլինի վեհաժողովը, որից հայ ժողովուրդը փրկութիւն ու աղատութիւն էր սպասում, կատարեալ հիասթափում առաջացրեց իր 61-րորդ մեռած յօդաձով:

Նոյն իսկ այնպիսի մարդիկ, որոնք կողմնակից էին միայն աղերսաբաններին, համոզուում էին, որ Եւրոպայի միայն ոյժի առջև է խոնարհուում, որևէ դրական քայլ անում:

Հայ պատւիրակութեան անդամ Խրիմեան հայրիկ իր քարոզով շեշտում էր, որ երկաթէ շէրէփներ՝ զէնքեր են հարկաւոր հարիսան՝ ազատութիւնը ձեռք բերելու համար:

Մինաս Չերազ «Խնչ շահեցանք Բերլինի վեհաժողովէն» գրքոյկով նոյն միտքն էր արծարծում՝ ամէնքին գործի ու զոհաբերութեան հրաւիրելով:

Իսկ ինքը կեանքը օրէցօր աւելի ու աւելի էր համոզում, որ խոնարհութիւնից, սարկական հնազանդութիւնից չը կայ օգուտ, որ ինքնագործունէութիւնն ու ինքնապաշտպանութիւնը միայն կարող են փրկել հալածածներին:

Եւ հաւ կամաց-կամաց սկսում է ըմբոստացումը, երևում են յեղափոխական շարժման առաջին ազօտ կայծերը:

Առաջինը «Արմէնիա» թերթն է լինում այդ հոսանքի արտայայտիչը:

Նրա տնօրէն Մկրտիչ Փորթուգլեան, երկար տարիներ իբրև մանկավարժ գործելով Վասպուրականում, կարողացել էր մի թարմ հոսանք ստեղծել:

Սակայն 1885 թ. Մարտի 16-ին կառավարութիւնը հեռացնում է նրան Վանից, ապա հեռացնում է նաև ուրիշ մի քանի մարդկանց, որոնց թւում և Խրիմեան Հայրիկին, յետոյ

փակում է «կենտրոնական վարժարանն» ու Վասպայ տպարանը:

Ժողովրդի մէջ յուզմունք է առաջանում: Փորթուգլեան անցնելով Եւրոպա, ըսկսում է «Արմէնիա» թերթի հրատարակութիւնը (1885 թ.), յայտարարելով, թէ «Արմէնիա» կը լինի հայ ժողովրդին ներած ազատական մի թերթ, որ ազատ մտածողները բռնաբարեւոյ եկեղեցականներին, ժողովուրդը արհամարող իշխաններին և խաբեբայ իմաստակներին ընդդիմադիր պիտի լինի միշտ...:

Այդ ուղղութեան համակրողները իրենց **առմնականներ** են անւանում և այդպիսով ծնունդ է առնում արմնական հոսանքը:

Սակայն դա կուսակցութիւն չէր բառի բուն նշանակութեամբ, որովհետև չունէր ոչ որոշ ծրագիր, ոչ էլ շօշափելի գործունէութիւն:

— Մենք երբէք յաւակնութիւն չենք ունեցած, ասում է «Արմէնիա» հայկական ազատամբութեան մը կամ յեղափոխական շարժման մը մեր թերթի անունով... Արմէնական անունով յեղափոխական կուսակցութիւն մը ալ երբէք չենք կազմակերպած»...

Բայց հէնց նոյն այդ յօդաւորի մէջ պ. Մ. Փորթուգլեան խոստովանում է, որ մասնակցել է «Հայոց Հայրենասիրական Միութիւն» կոչւող կազմակերպութեան մէջ:

Իսկ ինչ էր այդ միութեան նպատակը: «Աշխատիլ վարչական բարենորոգումներ մտցնելու թիւրքահայաստանի մէջ, հայ ժողո-

վրդի տեղական պետքերին համեմատ: Հայ ժողովրդի ցանկութիւնն է իրաւունք ստանալ ազատօրէն ինքզինք կառավարելու, որով միայն պիտի կրնան վերնալ այն հարստահարութիւններ, որոնք այսօր Հայաստանի թշուառութեան և աւերակ դառնալուն պատճառ կը լինին:

«Հայոց Հայրենասիրական Միութիւնը իր նպատակ իրագործելու համար իր կարողութեան չափով կը գործադրէ ամեն յարմար եղած միջոցներն, ժամանակի պահանջներին համեմատ. կաշխատի ներքին ոյժ գոյացունել Ազգին մէջ իր ազատութեան համար, հրատարակութիւններ կանէ, դիմումներ կանէ որոց ուր պէտք է և նիւթապէս ու բարոյապէս կը քաջալերէ անոնց, որոնք անձնւիրութեամբ կաշխատին հայրենիքի ազատութեան գործին:

Միութիւնը կունենայ իրեն բերան ելող լրագիր, որ բացի զանազան լուրեր տալէ, իրեն լրագիր, կը հաղորդէ ընդհանրութեան, ինչ որ Միութիւնը ուզէ հաղորդել, տեղեկութիւններ կուտայ Հայաստանի և տարաքնակ Հայերի դրութեան վրայ և կը ծառայէ Հայրենասիրական եռանդը արծարծելու հայերին մէջ»¹⁾:

Ուրեմն արմենականներին դիւպալարող ու միացնող եղել են հէնց այդ սկզբունքները, որոնք աւելի կամ պակաս չափով արծարծուել են «Արմենիայի» էջերում:

Արմենական հոսանքը կենտրոնանում է

*) «Հայոց Հայրենասիրական Միութիւն»-ը կը նպաստէ «Արմենիա» լրագրի նրատարակմանը:

Վասպուրականում: Բայց քանի որ նրա ծրագիրը մուծն էր, իսկ գործունէութիւնը—սահմանափակ, ուստի աւելի ձախակողմեանները, զուտ յեղափոխական գործունէութեան կողմնակիցները կամաց-կամաց հիասթափուում, հեռանում են նրանից: Եւ երբ առաջ են դալիս յեղափոխական նոր կազմակերպութիւններ՝ հնչակեաններ, դաշնակցականներ, այդ ժամանակահատից արմենականութիւնը աւելի ևս թուլանում է:

Վերջերս նոյնիսկ Վասպուրականում միայն փոքրաթիւ խմբակներ են մնացել, գործունէութեան ամբողջ ասպարէզը թողնելով Դաշնակցութեանը:

«Արմենիա» թերթը մինչև այժմ էլ շարունակում է իր գոյութիւնը՝ հրատարակելով Մարտէյլում:

Հ Ն Ձ Ա Կ Ե Ա Ն Ն Ե Ր Ը

«Արմենիայի» աշխատակիցների մի փոքր խմբակ՝ Նազարբէկեան, Սյազլեան և այլն դժգոհ լինելով այդ թերթի ուղղութիւնից, ջանքեր են գործ դնում մի նոր օրգան հիմնելու և հայկական յեղափոխութեան համար նոր ուղեգիծ ծրագրելու համար:

Վերջապէս 1887 թականին լոյս է տեսնում «Հնչակ»-ը Ա. Նազարբէկեանի խմբագրութեամբ: «Թիւրքահայաստանի հայ ժողո-

վրդի վերաբերմամբ, ասում է թերթը ¹⁾), մենք այն խորին համոզմունքին ենք, որ պէտք է անպատճառ ջարդելն նրան առաջադիմել արգելող ամրապինդ շղթաները և նա ունենայ քաղաքական անկախութիւն»:

Հէնց այդ նպատակով կազմակերպւում է (1888 թ.) — «Հնչակեան կուսակցութիւնը», ծրագրելով — «կուր մղել միապետական կարգերը տապալելու համար և նրանց փոխարինելու հանրային ռամկավարական սահմանադրական կարգերով» ²⁾:

Այդ նպատակին հասնելու միջոցներն են. «1) Պրօպագանդա և ազդեցութեամբ. 2) Տեսօրական գործողութիւն. 3) Անպատակային գնդերի կազմութիւն և 4) Ապստամբական զօրագնդերի կազմութիւն:

«Կազմակերպութիւնն ընդհանուր կուսակցութեան պէտք է բաղկացած լինի խմբերից, որոնք ամենքը սերտ մէկ կերպով կապւած են միմեանց հետ, իբրև մէկ և ամբողջ մարմին, մի կանոնաւոր ամբողջութիւն՝ ենթարկւած ընդհանուր կազմակերպութիւնը ղեկավարող մի կենտրոնական մարմին» ³⁾:

Այդպէս ուրեմն հնչակեան կուսակցութիւնը մօտ քսան տարի է, որ գոյութիւն ունի, սակայն նրա գործունէութիւնը 1896 թվականից գրեթէ ոչնչով չէ արտայայտւել,

¹⁾ «Հնչակ» 1887 № 1:

²⁾ «Ծրագիր» եր. 5:

³⁾ Ibid եր. 11:

եթէ հաշիւ չառնենք հրապարակւած թերթերն ու թուոցիկները: Իսկ մինչև այդ հնչակեանները կազմակերպել են 1890 թ. Գումգարուի ցոյցը Կ. Պօլսում: Նրանց գաղափարակից Մուրադը ղեկավար է հանդիսացել 1894 թ. Սասունում բռնկւած ապստամբութեանը:

Նրանք մասնակցել են նաև Զէյթունի ապստամբութեանը 1896 թ. և կազմակերպել են Կ. Պօլսի ցոյցը 1896 թ.:

Այդ թվականից արդէն սկսւում է հնչակեանների պառակաւումը: Կենտրոնացման, վերելից հրամայելու, իշխելու ձգտումը արդէն թունալից արմատներ էր արձակել և հասունացրել էր իր դառն պտուղները: Եւ ահա երբ 1896 թ. Լօնդօնում գումարւում է ընդհանուր ժողովը, պոռտկում են կուսակաւած դժգոհութիւնները: Ա. Նազարբէկեան և արքանեակներ մեղադրում են Ա. Արփիարեանին լրտեսութեան մէջ, իսկ Դամաստեանին, Անատոն Ռշտունուն, Աղասուն, Սվազիլին և Յ. Օհանջանեանին գործակցութեան մէջ: Վերջիններս այդ ամենը զրպարտութիւն համարելով, իրենց կողմից մեղադրում էին Ա. Նազարբէկեանին և նրա կողմնակիցներին յեղափոխական նպատակով հաւաքած խոշոր գումարներ վատնելու և դադելու մէջ:

Եւ այդպէս կուսակցութիւնը բաժանւում է երկու հատւածի, սկսւում է անվերջ բանակալու, լոյս են տեսնում միաժամանակ երկու «Հնչակ», վերջապէս գործը հասնում է Լօնդօնի դատարանին, որև «Հնչակ»-ի հրատարա-

կութեան իրաւունքը թողնում է Ա. Նազարբէկեանին:

1897 թ. Արփիարեանն և ընկ. հրատարակում են «Մարտ» թերթը և յայտարարում իբրև օրգան հնչակեան կուսակցութեան:

1898 թ. Ա. Արփիարեանի ղեկավարութեամբ հրատարակում է «Նոր-Կեանք»-ը: Դադարեց 1902 թ.:

Վերջապէս 1902 թ. Ապրիլին «Հնչակը» հանդիսաւոր կերպով յայտարարում է, որ կուսակցութեան երկու հատւածները միացել են արդէն:

Սակայն երկար չէ տևում այդ միութիւնը: 1903 թ. ընդհանուր ժողովում նորից տեղի է ունենում պառակտում և ապա ներքին արիւնոտ պայքար: Վերակազմեալ հնչակեանները սպանութեան փորձ են կատարում:

Յուլիսի 7-ին Սապահ Գրիեանի դէմ:

Հոկտեմբ. 19-ին Ա. Նազարբէկեանի:

Հոկտեմբ. 27-ին Կենտ. Վարչ. անդամ Սազունու դէմ և նոյեմբերի 4-ին Ռուսաստանի պառլամենտը Համբի և Որսորդի դէմ: Այդ փորձին զոհ են գնում Սազունին, Համբը և Որսորդը:

Նազարբէկեանի կողմնակիցները նոյն թւականին սպանում են Միսոին (Շահէն), Փոթիում և Զիթչեանին Օդեսայում:

Հարցը միայն դրանով չէ լուծւում: Խռովութիւնը համաճարակի նման անցնում է բոլոր այն վայրերը, ուր հնչակեաններ կային: Հայհոյական, ծանր մեղադրական զրուիւն-

ները թափւում են միմեանց յետեից և մտքերը պղտորում:

Թափւած արիւնը աւելի ևս խորացնում է երկու հատւածներին բաժանող վիհը, որ և մնում է մինչև օրս:

Ներկայումս Հնչակեանները բաժանւած են երեք գլխաւոր հատւածների:

1) Հին Հնչակեաններ—օրգան՝ «Հնչակ», լոյս է տեսնում Պարիզում և «Երիտասարդ Հայաստան»—Նիւ-Եօրկում:

2) Հին վերակազմեալներ—օրգան՝ «Ձայն Հայրենեաց»—Պոսթոնում և «Ազատ բեմ»—Եգիպտոսում:

3) Նոր վերակազմեալներ—օրգան՝ «Ազգ»—Պոսթոնում:

Այդ հատւածներից առաջինի կենտրոնը գլխաւորապէս Կովկասն է, ուր նա յայտնի է «Հնչակեան Սօց.-Դեմօկրատիական Կուսակցութիւն» անունով: Մնացած երկուսի կենտրոնն է Սրտասահմանը՝ գլխաւորապէս Ամերիկան:

Հնչակեան կուսակցութեան այդպիսի պառակտման գլխաւոր պատճառն է եղել անձնական մութ-մութ հաշիւներ և սկզբունքային տարաձայնութիւններ: Այսպէս, օրինակ, առաջին հատւածը—հին հնչակեաններ—ջերմ կողմնակից է սօցիալիզմի և ընդունում է սօց.-դեմօկրատիական ծրագիրն ու գործելակերպը:

Միւս հատւածները՝ հին և նոր վերակազ-

մեալները դէմ են դրան և կողմնակից են զուտ ազգայնական ծրագրի:

Ընդհանուր առմամբ հնչակեանները շատ չնչին ոյժ են ներկայացնում: Ինչպէս երևում է իրականութիւնից նրանք թիւրքաց Հայաստանում ոչ մի կազմակերպութիւն չունեն, եթէ հաշիւ չառնենք մի քանի անհատ-համակրողներին, որոնք հին տրագիգիաներով միայն կապւած են Հնչակ անւան հետ:

Թիւրքահայաստանից դուրս էլ աննշան է դրանց ազդեցութիւնը: Օրինակ, Կովկասի կենտրոնում—Թիֆլիսում Պետական Դումայի ընտրութիւնների ժամանակ դրանք հազիւ 160 ձայն ստացան, այն ինչ հայկական միւս կուսակցութեան՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ստացած ձայները 5000-ի էին հասնում, այսինքն մօտ 32 անգամ ավելի:

Դ Ա Շ Ա Կ Յ Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ր Ը

1890 թւականն էր: Թէև բանտարկւած էր յայտնի Մուսա բէյը, բայց դեռ թարմ էր նրա բարբարոսութիւնների ազդեցութիւնը ամբողջ Տարօնում:

Վասպուրականում ժողովրդի խօսակցութեան նիւթն էր Գօլօշեանի, Ազրիդասեանի և Դուլադագեանի հերոսական քայլը և առաջին երկուսի մահը Չուխ Կեաիւկի մօտ:

Վանում մի քիւրդի սպանութեան պատճառով բանտարկւած Աւօն փախչում է և 3 ուրիշ երի-

տասարդների՝ Գուրկէն Բադեշեանի, Կարապետ Զարեհեանի և Պետրոս Կանափմանողեանի հետ զինւած մեկնում են դէպի սահմանը. ճանապարհին տեղի է ունենում ընդհարում քիւրդերի հետ...

Կարինում հայ ժողովուրդը ըմբոստացման մի հուժկու ցոյց էր արել կառավարութեան դէմ, չը կարողանալով տանել նրա սանձարձակ քայլերը—(խուզարկութիւն հայոց եկեղեցում, Սանասարեան վարժարանում և այլն): Հոսել էր արին, ընկել էին զոհեր և բանտերը լցւել էին հայ ձերբակալածներով:

Այդ դէպքերի լուրը հասել էր և միւս գաւառները, յուզմունք ու լարւած կացութիւն առաջ բերելով ամենուրեք:

Կ. Պօլսում բռնկւում է Դումգարուի ցոյցը և հնչում է ժողովրդի պահանջը՝ վերջ տալ անվերջ բռնութիւններին:

Ահա այդ յուզմունքների ու ակնկալութիւնների լարւած շրջանում Կովկասի մի խումբ երիտասարդներ ձևակերպում են իրենց փափայած վաղեմի մտորումները և հիմք դնում յեղափոխական մի նոր կուսակցութեան՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան:

— «Պէտք է թօթափել բռնակալական խայտառակ լուծը, ասում է այդ կուսակցութեան հիմնական ծրագիրը ¹⁾, ձեռք բերել ազգերի համերաշխութիւն, աշխատանքի ապահովութիւն, խղճի, խօսքի ու համոզմունքի ազա-

¹⁾ Եր. 7:

տութիւնս Այդ հնարաւոր է միայն ըննի յեղա-
փոխութեամբ և մենք ատոր կը դիմենք»:

Այդպիսով դաշնակցականները չնպատակ
են դնում ապստամբութեան միջոցով Թիւր-
քաց Հայաստանում ձեռք բերել քաղաքական
և տնտեսական ասպտութիւնս:

Եւ կարճ ժամանակում նոր կուսակցու-
թիւնը գրաւում է գաղափարակիցներէ սուլար
խմբեր:

Մարգիւս Կուկունեանի արշաւախումբը
թէեւ անաջողութեան է հանդիպում, բայց գա-
ղափարական վեհ տենչերով մի ցնցում է ա-
ռաջ բերում ժողովրդական լայն խաւերում և
այդպիսով դառնում պրօպագանդայի մի կեն-
դանի ու ազդու միջոց:

Դրանից յետոյ Արաբօի և Լեոնի հերոսա-
կան նահատակութիւնն է նոր յուզմունքներ
նիւթ դառնում...

Պատրաստել բոլոր ոյժերով, զէնք ու
ռազմամթերք անցկացնել երկիր և կազմա-
կերպել ժողովրդին ազատագրութեան մեծ
ճակատամարտի համար—այդ է լինում դաշ-
նակցականների ամբողջ ձգտումը:

Կենսունակ գործունէութիւնը և կազմա-
կերպական ապակենտրոնացման սկզբունքը
դառնում են զօրեղ գործօններ Դաշնակցու-
թեան ոյժն ու հմայքը բարձրացնելու համար:
Միմեանց յետեից տեղի են ունենում նրա կազ-
մակերպած յեղափոխական փայլուն ձեռնարկ-
ները, չը հաշւելով մանր խմբերի պատահական
կռիւնները:

Յիշատակենք այդ ձեռնարկներից գլխա-
ւորները՝

1896 թ. Օգոստոսի 14-ին իրագործւում է
դաշնակցութեան ջանքերով կազմակերպած հե-
րոսական ցոյցը: Գ. Պօլսում դաշնակցական
մարտիկները՝ Բաբէէն Սիննի, Արմէն Գաբօի
և Հրաչեայի առաջնորդութեամբ գրաւում են
Կ. Պօլսի Օտտօմանեան բանկը: Միկնոյն ժա-
մանակ Սամաթիայում և միւս թաղերում տե-
ղի է ունենում կատաղի կռիւ Սուրէնի և Գնու-
նու ղեկավարութեամբ:

Ամբողջ քաղաքը ցնցւում է: Թիւրք կա-
ռավարութիւնը ռուսաց ղեսպանատան պաշ-
տօնեայ Մաքսիմովի միջոցով սկսում է բա-
նակցութիւններ, խոստանալով բարեկրօնութեան
ներ մտցնել Թիւրքահայաստանում, եթէ դաշ-
նակցականները հեռանան բանկից:

1896 թ. Յուլիսի 25-ին տեղի է ունենում
Խանասորի ճակատամարտը: Դաշնակցական
մարտիկները թուով մօտ 300 հոգի, Դուսմանի,
Վարդանի, Սաբօի, Փարհատի, Կարօի—(Արիս,
Զօրեան) և այլ հմուտ ղեկավարների առաջ-
նորդութեամբ յանկարծակի արշաւում են
պարտկական սահմանից դէպի Վասպուրական
և յարձակւում Շարաֆ բէյի ցեղի վրայ, որ
յայտնի էր իր բարբարոսութիւններով ու ան-
վերջ անբաժութիւններով:

1899 թ. տեղի է ունենում հռչակաւոր ժո-
ղովրդական հերոսի ախլաթցի Սերոբ-Աղբիւ-
րի մահը նոյնմբերին: Սերոբը իբրեւ դաշնակ-
ցութեան մարտիկ իր մի բուռն քաջերով տա-

ըիններ շարունակ պահապան հրեշտակ էր հանդիսացել հայ ազգաբնակիչներին համար և մեծ անուն հանել իր հերոսական կռիւներով:

Նրա մահից յետոյ նոյն դերը կատարում են Գէորգ Չաւուշ, Անդրանիկ և այլն:

1903 թ. Սեպտեմբերի մօտ 100 հոգուհ բաղկացած դաշնակցական խումբը Կարսի կողմից անցնում է Բասէն, նպատակ ունենալով Սասուն գնալ: Տեղի է ունենում արիւնոտ ընդհարում և խումբը իր նպատակին չի հասնում:

1904 թ. բռնկւում են Սասունի հերոսական կռիւները դաշնակցական մարտիկների՝ Անդրանիկի, Հրայրի, Գէորգ Չաւուշի, Վահանի, Մուրադի, Սեպուհի, Կայծակ Առաքելի ու Աւետիսի ղեկավարութեամբ:

Նոյն թւականին «Կայծակ» ձիաւոր և հետակ խումբը Խանի ու Սև Համօի առաջնորդութեամբ անցնում է Կովկասից Թիւրքական սահմանը և ընդհարւում թիւրք զօրքերի հետ. զոհւում են 25 դաշնակցական մարտիկներ:

Նոյն թւականին Օլթիի սահմանագծի մօտ տեղի է ունենում «Որսորդ» խմբի ընդհարումը: Ձոհւում են խմբապետներ՝ Թորգոմը—(Թուման Թումանեան), Որսորդը, Ինչպէս նաև Ալեքսանդրապօլցի Վաղօն, Մարտինը, Դուլուհսուղցի-Տէր Դազարը, Ախալքալաքցի Միսակը և այլն:

1905 թ. տեղի է ունենում Կ. Պօլսում մահափորձ Սուլթանի դէմ: Այդ ձեռնարկի նա-

Վ. Փափազեան

(Տես էր 302)

«Լոյս»

1908 թ.

խաղաղաստութիւնների ժամանակ զոհուում է դաշնակցութեան ամենաազդեցիկ ղեկավարը՝ Բրիտտափոր Միքայէլեանը—Բուլղարիայի Վետօշ աւանում:

Դաշնակցականները կոմկասում ակտիւ գործունէութիւն սկսել են 1903 թւականից և խոշոր դեր են խաղացել կալւածական խնդրի ժամանակ, կազմակերպելով հսկայական ցոյցերը և հայ-թուրքական ընդհարումների ընթացքում, պաշտպան հանդիսանալով հալածւածներին, թոյլերի:

Բացի դրանից վերջին տարիներում դաշնակցականները ուժեղ թափով կազմակերպում են աշխատաւորութեանը և պաշտպանում նրանց տնտեսական-քաղաքական շահերը: Այդ գործունէութիւնը բնականաբար իր դէմ է հանել բուրժուական-կղերական տարրերին, որոնք կատաղի պայքար են սկսել դաշնակցութեան դէմ:

Դաշնակցականները ունեցել են չորս ընդհանուր ժողով՝ 1892, 1898, 1904 և 1907 թւականներին:

Դրանցից ամենաուղադրաւը վերջինն էր, որը միահամուռ համերաշխութեամբ ոչ միայն հաստատեց վերջին երկու տարիներում կրոււթսնձոր դարձած «Նախագիծը կոմկասեան գործունէութեան», այլ և վերամշակեց կուսակցութեան հիմնական ծրագիրը, աւելի ևս շեշտելով նրա սօցիալիստական հիմունքները, ազգերի համերաշխ գործակցութեան և ֆեդերացիայի սկզբունքները, ինչպէս նաև թիւր-

քահայ դատի ու կովկասեան գործունէութեան անբաժան կապակցութիւնը դաշնակցական դրօշակի տակ:

Այդ ժողովից յետոյ դաշնակցութեան շարքերում սկսած դժգոհութիւններն ու տարաձայնութիւնները վերանում են: Քայքայւում— ոչնչանում է միհրանական կոչւող հոսանքը, իսկ «անջատականներ» կոչւող մի փոքրիկ խմբակ էլ միանում է սօց. յեղափոխականների կուսակցութեանը: Եւ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը նորից մնում է հայկական իրականութեան մէջ իբրեւ մէկ և անբաժան կուսակցութիւն՝ պաշտպան ու դեկամար թիւրքահայ արեւնոտ դատի, ինչպէս նաև ամբողջ հայ աշխատաւորութեան:

Նա արդէն պաշտօնապէս մտած է սօցիալիստական մեծ ընտանիքը, յատուկ պատգամաւորներ ձեռնարկելով մասնակցելով սօց. միջպայքին համագումարին Շտուտգարտում:

Այդ համագումարին ներկայացրած և ֆրանսերէն լեզուով առանձին գրքոյկով լոյս տեսած զեկուցումից երևում է, որ դաշնակցութիւնը ունի.

Ընդամենը 3093 խումբ (քաղաքական, արհեստակցական, գիւղացիական և մարտական) — 165,000 անդամով: Դրանից միայն Կովկասում 110 արհեստ. միութիւն 10,990 անդամով, գործարանական բանուորներ — 23,300 և գիւղացիական միութ. անդ. — 67,000:

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԴՈՒՏՏԵՆԵՐԲԳ

Յովհաննէս Գուտտենբերգ.— սա այն նշաւաւոր մարդու անունն է, որ հնարել է գրքեր տպագրելու արեստը: Նա ծնւել է 1396 թ. գերմանական Մայնց քաղաքում: Գուտտենբերգի կեանքի մասին, մինչև նրա քսանամեայ հասակը, շատ քիչ բան է յայտնի, և այն, ինչ էլ որ յայտնի է, շատ քիչ հետաքրքիր է: Երբ նա 20 տարեկան դառաւ, ստիպւած էր անհրաժեշտաբար թողնել հայրենի քաղաքը և տեղափոխւել Ստրասբուրգ: Այստեղ աղքատութիւնն ու կարիքը ստիպեցին նրան որևէ արհեստով պարագայի: Աշխատում էր մերթ ոսկերիչ վարպետի մօտ, մերթ հայելի պատրաստելու գործարանում, և այսպիսով հաղիւ հազ կարողանում էր ձեռք բերել իր ապրուստի միջոցը: Ուրիշ գործերի հետ միասին նրան առանձնապէս հետաքրքրում էր տպագրութեան գործը:

Գուտտենբերգը կամենում էր բարելաւել կամ, ուղիղն ասած, բոլորովին նոր հիմքերի վրայ դնել տպագրութեան գործը: Նա մտածում էր այն մասին, թէ ինչպէս անել, որ գրքերը կարելի լինի տպագրել առանց դժուարին աշխատանքի և ոչ թանկ:

Եւ ահա նա առանձին եռանդով ձեռք դարկեց այդ գործին: Տարիներն անցնում էին, իսկ գործը շատ զանգաղ էր առաջ դնում: Գուտտենբերգն արդէն 45 տարեկան էր: Այդ ժամանակ նա ապրում էր Ստրասբուրգի մօտ եղած մի վանքում: Խաղաղութիւնն և անդորրութիւնը, որ թագաւորում էր այդ վանքում, միջոց էին տալիս նրան ազատ կերպով նւիրել իր մտածմունքներին և գանաղան փորձեր կատարել: Վերջապէս բաղդաւոր միտքը հովանի եղաւ նրան:

Նստած է Գուտտենբերգը իր բանւորական սենեակում խոր մտքերի մէջ թաղւած: Նրա առաջ սեղանի վրայ դրւած է մի կոյտ մանր փայտեայ կտորներ, իւրաքանչիւրի գազաթին դուրս է բերւած մի-մի ուռուցիկ տառ. մէկի վրայ—ա, միւսի վրայ—բ, երրորդինի—գ և այլն: Որքան այբբենարանում տառեր կան, նոյնքան էլ առանձին փայտեայ կտորներ:

Գուտտենբերգը դնում է բոլոր կտորները մի շարքով, տառը տառի յետեւից. յետոյ պինդ կերպով կապում է բարակ թելով... Մի քանի րոպէս և նոր գիւտի վիճակը պէտք է որոշել: Գուտտենբերգը քսում է տառերին սեներկ, դնում է նրանց վրայ մի թերթ սպիտակ թուղթ և ձեռքով թեթև կերպով սեղմում է. յետոյ զգուշութեամբ բարձրացնում է թուղթը և ինչ: Նրա վրայ երևում է սև տառերի մի շարք—ամբողջ այբբենարանը լիովին տպագրւած էր արդէն:

Այդ րոպէից սկսած սկիզբ դրեց դրժի

տպագրութեան գործին այն ձևով, ինչ ձևով որ տարւում է այժմ:

25-րդ ամենայն գիրք բաղկացած է նրանում տպագրւած բառերից. բառերը կազմւում են տառերից: Մնում է միայն պատրաստել բազմաթիւ առանձին կտորներ՝ ուռուցիկ կերպով փորւած տառերով, որոնցից արդէն կարելի կը լինի կազմել ամենայն տեսակ բառեր: Պէտք է շարքով դասաւորել այն բոլոր բառերը, որոնք հարկաւոր է տեղաւորել մի երեսի վրայ և ապա տպագրել այդ երեսը՝ քանի անգամ որ ցանկալի է: Յետոյ հարկաւոր է ցրել տառերը և նրանցից կազմել մի ուրիշ երես նոր բառերով ու տպագրել: Այսպէս դարսելով և ցրելով միևնոյն տառերը, կարելի է տպագրել ամբողջապէս ամենայն գիրք, միայն երես առ երես: Այլևս հարկաւոր չեն ոչ արտադրողներ, ոչ ծանր փայտեայ տախտակներ, որոնց վրայ այնքան դժւարութեամբ ճանկաւորւածի նման զօռով դուրս էին գալիս տառերի ամբողջ երեսներ: Բաւական էր ունենալ ամբողջ այբբենարանի մի քանի տառեր և առանձին տառեր և ամենայն գիրք կարելի էր շարել և տպագրել այդ տառերի օգնութեամբ: Թէկուզ հազար անգամ:

Այդպէս էր մտածում Գուտտենբերգը և նրա միտքը, գաղափարը կատարելապէս արգարացաւ յաջողութեամբ, միայն ոչ այնքան շուտ, ինչպէս նա ենթադրում էր: Այդպէս է իւրաքանչիւր մեծ գործի վիճակը. երբէք նա այնքան արագ կերպով չի միաւո-

ըստմ կեանքի հետ առանց որևէ անյաջողութեան և խոչնդոտների:

Գուտտենբերգի փայտի կտորներէն պատրաստած տառերը ամբողջ գիրք տպագրել տալու համար անպէտք համարւեց, որովհետեւ շուտով մաշւում, ձեղքւում, ջարդւում էին տպագրութեան ժամանակ: Ըացի դրանից նրանք շինւած էին խիստ կոպիտ կերպով, այնպէս որ նրանցից ստացւում էր անհարթ և ոչ գեղեցիկ տպագրութիւն: Ուրեմն և հարկաւոր էր տառերը աւելի դիմացկուն և գեղեցիկ դարձնել: Եւ ահա Գուտտենբերգն ստիպւած եղաւ նոր փորձեր կատարել տառերի վերաբերմամբ՝ սկսեց պատրաստել այլ և այլ նիւթերից տառեր: Բարեբաղդաբար հէնց այդ ժամանակներում նա ծանօթացաւ մի հարուստ մարդու հետ, որ նրան փոխաբերաբար փող տուց: Գուտտենբերգն ինքը սեպհակաւ միջոց չունէր, իսկ փորձերը մեծամեծ ծախքեր էին պահանջում:

Երկար այս ու այն կողմ դարկեց համբերատար հնարագետը և, վերջապէս, մտածեց ձուլել տառերը զանազան մետաղներից: Հէնց որ հարկաւոր թւով տառերը պատրաստ էին, Գուտտենբերգը փորձեց տպագրել նրանցով և շուտով համոզւեց, որ մետաղեայ տառերը աւելի պինդ և գեղեցիկ են փայտեայ տառերից: Այն ժամանակ նա վճռեց մի գրքոյի տպագրել: Սա տպագրական գործի առաջին ծիծեռնակն էր, որ շուտով լոյս աշխարհ եկաւ: Շուտով դրանից յետոյ սկսեց դուրս գալ նաև

ուրիշ տպագրած գրքեր: Նրանց մէջ ամենանշանաւորը Աստածաշունչն էր, առաջինը՝ ձեռագիր, այլ սպագրած Աստածաշունչը: Ամբողջ հինգ տարի աշխատեց Գուտտենբերգը դրա տպագրութեան վրայ և երբ 1455 թ. օգոստոսի 24-ին այդ գիրքը արդէն բոլորովին պատրաստ էր, նրա ուրախութեանը չափ չը կար...

Մինչև մեր ժամանակները պահւած է եղել իրեն՝ Գուտտենբերգի տպագրած 16 Աստածաշունչը: Հասկանալի է, որ նրանք այժմ շատ թանկ են գնահատւում: Այնպէս, օրինակ, նրանցից մէկը մօտ ժամանակներումս վաճառւեց Անգլիայում 39000 բուբլոս:

Խեղճ Գուտտենբերգ, մտածում էր արդեօք նա այն ժամանակ, որ նրա ձեռքերի մեծ ստեղծագործութիւնը վերջը այդքան մեծ առաջադիպան արժէք կունենայ: Նա իր ամբողջ կեանքում կուում էր աղքատութեան դէմ, կրում էր ամենայն տեսակ նեղութիւններ, և խոնարհւում էր այն մարդկանց առաջ, որոնք օգնութեան էին հասնում նրան փողերով այն գործի համար, որից նա նիւթական և ոչ մի օգուտ չը ստացաւ: Այդ անշահաւէր նահատակը շահի մասին բնաւ չէր էլ մտածում: Նրա ցանկութիւնն էր միայն ստեղծել տպագրութիւն, դնել այդ գործը հաստատուն հողի վրայ, տալ ամենայն տեսակ մարդու՝ թէ աղքատին և թէ հարուստին—լաւ գրքեր և նրա այդ ցանկութիւնն իրականացաւ:

Ներկայումս տպագրական գործը ոչ միայն

հաստատուն հիմքերի վրայ է դրւած, այլև
այնքան առաջ է գնացել, որ մինչև իսկ ինքը՝
Գրեյտոններգը, դժուար թէ ճանաչէ նրա մէջ
իր հարազատ մանկանը ..

Վ. Լոնկեւիչ

Լ Ե Ի Տ Օ Լ Ս Տ Օ Յ

(ծննդեան 80-ամեակի և գրական գործունեու-
րեան 55-ամեակի առթիւ).

Աշխարհահռչակ մեծ հեղինակը—Լե Տօլս-
տոյը ծնւել է 1828 թ. Օգոստոսի 28-ին: Գրե-
նադրական դասընթացը վերջացնելուց յետոյ
նա մտնում է Կազանի համալսարանը (1843 թ.)
փիլիսոփայական ֆակուլտետը: 1847 թ. նա
դուրս է գալիս համալսարանից:

Գրական գործունէութիւնն սկսել է նա
1852 թ., լոյս ընծայելով անդրանիկ գրածքը՝
«Իմ մանկութեան պատմութիւնը» (Исторія моего детства), ապա «Կօզակները» և այլն:

Գրանից յետոյ միմեանց յետևից լոյս են
տեսնում նրա բեղմնաւոր գրչի արտադրու-
թիւնները, որոնց ամենափայլուն դարդն են
կազմում «Պատերազմ և խաղաղութիւն», «Ան-
նա Կարենինա», «Յարութիւն» և այլն:

1901 թ. հոգեոր Սինօդը, չափազանց փա-
ռակար համաքելով Տօլստոյի վարդապետու-
թիւնը պրաւօսլաւ դաւանանքի տեսակէտից,
հրաժարեցնում է նրան եկեղեցուց: Սակայն
ի՞նչ փոթ այդ քայլը Տօլստոյի համար, քանի

որ նա ամբողջ մարդկութիւնից ճանաչւած ու
սիրւած է:

Տօլստոյը ունի բազմաթիւ գրւածքներ,
որոնք լոյս են տեսել արտասահմանում և ար-
գելւած են Ռուսաստանում, օրինակ «Նամակ
Կայսրին», «Պատասխան Սինօդին», «Դիմում
կառավարութեան, յեղափոխականներին և ժո-
ղովրդին», «Ինչո՞ւ համար» և այլն:

Ո՞վ է Տօլստոյը:

— Գրական մի տիտան:

55 տարի շարունակ գործել է նրա առ-
դանդաւոր գրիչը, ընթերցող մարդկութեանը
տալով այնպիսի հրաշագործութիւններ, որոնք
դեռ թարմ են իրենց բովանդակութեամբ, դեռ
հրապուրիչ գեղարւեստական արժանիքներով:

Տարիներ կանցնեն իրար յետևից, ամբողջ
սերունդներ կը յաջորդեն միմեանց, բայց
«Պատերազմ և խաղաղութիւնը», «Աննա Կա-
րենինան», «Տէլը և ծառան» «Պաւարի թագա-
ւորութիւնը»—կը մնան միշտ ուշագրաւ, միշտ
անմոռանալի:

Եւ այդ ոչ միայն ուսն հասարակութեան
համար, այլ և ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի:

Ոչ Ռուսաստանի լայնարձակ սահմանները,
ոչ ռազմիկ ոյժերն ու նրանց մղած արինոտ
պատերազմները, ոչ դիպլոմատիական արկած-
ները չեն կարողացել օտար երկիրներում այն-
քան հետաքրքրութիւն ու հմայք գարթեցնել
դէպի ուսն ժողովուրդը և նրա կեանքը, որ-
քան Տօլստոյի գործունէութիւնը:

Որքան էլ որ յետագիւմական մտածողութիւնը, կղերական անհամբերատարութիւնը հալածանքներով, բանադրանքներով տքնոււմ էր նսեմացնել նրա ազդեցութիւնը.

Որքան էլ խզճուկ գրչակներ շարլօնային կարծիքներով թերութիւններ էին որոնում բեղմնաւոր գրչի արտագրութիւնների մէջ.

Բայց և այնպէս հասարակութիւնը՝ Ռուսաստանի սահմաններից մինչև հեռու և օտար հօրիզօնները—արժանապէս գնահատել է մտքի տիրտանին, գրական-գեղարւեստական այդ հագ-լագիւտ հանձարին:

Կարելի է համաձայն չը լինել Տօլստօյական փիլիսօփայութեան հետ:

Կարելի է հասարակագիտական տեսակէտից անհիմն և անճիշտ համարել նրա ուսմունքը, որ լաւագոյն արտայայտիչն է աւետարանական ոգու:

Բայց անհնարին է չը խոստովանել, որ այդ ուսմունքը հսկայական ազդեցութիւն է ունեցել ընթերցողների մտքերի վրայ, որ արդէն իր հետևորդների տմբողջ բանակն է ստեղծել և դեռ շարունակում է նւաճումներ անել յանուն տօլստօյական ասկետիզմի և բարոյական հասկացողութեան:

Ի դուր չէ, որ նրա բնակավայրը—Եաս-նայա Պօրեանան—բառի բուն նշանակութեամբ ուխտատեղի է դարձել ուսուցիչ տարերկրացի այցելուների համար, որոնք հազարաւոր վերստեր ճանապարհ են կտրում և գալիս, որպէս-զի մեծ գրողին տեսնեն:

Ի դուր չէ Անգլիացի հեղինակներից մէկը նրան Ռուսաստանի փառքն ու պարծանքը համարում:

Եւ այդ փառքը—այնպարզ Տօլստօյը, մի անզուգական գործունէութեան 55-ամեակ բուրած, այժմ դեռ կանգնած է գրական ասպարիզում՝ իր վրայ լեւեռած միլիօնաւոր երկրպագուների ուշքն ու միտքը:

Նրա ձայնը դեռ չէ լուել, գրելը դեռ չէ դադարել շարժելուց:

Եւ հասարակութիւնը դեռ ոպասելիքներ ունի իր տիրտան ուսուցիչից, գեղարւեստագէտից:

ԹՈՎՄԱՍ ԷԴԻՍՕՆ

(ծննդեան 60-ամեակի առթիւ)

Էդիսօնը ծնւել է 1847 թ. փետրւարի 11-ին ամերիկական մի փոքրիկ քաղաքում:

Էդիսօնը շատ վաղ սովորեց կարդալ և շատ էր սիրում գրքեր: Առանձին եռանդով էր կարդում նա այնպիսի գրքեր, որոնց մէջ խօսւում էր բնութեան գնահատան երևոյթների և ամենայն տեսակ մեքենաների մասին: Տասը տարեկան հասակում նա կարողացաւ շատ բան սովորել և կարդաց մի բանի այդպիսի գրքեր, որոնք գուցէ շատ հասակաւորների համար ևս անմատչելի էին:

Նրա Տօմը 12 տարեկան դառաւ, նրա հայրը որոշեց պարտաւորեցնել որդուն աշխատանքի

ձեռնարկելու: Այս բանն ամերիկացիների համար սովորական էր, մանաւանդ եթէ ընտանիքը հարուստ չէ. իսկ էդիսօնի ծնողները աղքատ էին և հազիւ հազ քաշ էին տալիս իրենց գոյութիւնը:

Եւ ահա տասներկուամեայ մանուկը սկսեց իր ապրուստի մասին մտածել: Առաջին անգամ նա լրագրավաճառ դառաւ թարմ լրագրի կապուցը ձեռքին, խնձորներ, կօնֆետներ և դանադան մանր մուկնր բաներ դարսած խօնչալով նա մտնում էր երկաթուղու վագօնները, և իր ուրախ ձայնով բղաւում: Վաճառները, կօնֆետներ, նոր լրագրեր գնեցէք, պարոններ: Այսպէս անցաւ մօտ երեք տարի: Գործը յաջող էր գնում: Էդիսօնը ոչ միայն իրեն էր կերակրում, այլ և կարողանում էր խնայողութիւն անել և ուղարկել ծնողներին: Քաջալերւած յաջողութեամբ, տասնևհինգամեայ պատանին մտածեց տպագրել իր սեփական լրագիրը, բայց ոչ սովորական, այլ երկաթուղային գնացքի:

Այն գնացքի մէջ, որով էդիսօնը գնում էր, կար մի հին տպարանատար վագօն: Ահա հէնց այդ վագօնը նա յարմարեցրեց իր լրագրի տպագրութեան համար. տղատեղ էր նա տեղաւորել իր տպագրութեան գործիքը, հէնց այդտեղ նա խնքը գնացքի գնալու ժամանակ իր լրագրի համար նորութիւններ էր կազմում, շարում էր և տպագրում առանց կողմնակի օգնութեան: Սկզբում գնացքի լրագրատիրոջ գործերը վատ չէին գնում. լրագիրը լաւ էր վաճառւում, իսկ երկաթուղային վարչութիւնը

չէր նեղացնում էդիսօնին: Բայց մէկ անգամ ղեքաղդութիւն պատահեց, որի պատճառով քիչ էր մնացել ամբողջ գնացքը այլևէր և դրա մեղաւորը էդիսօնն էր: Մտածեց մի անգամ էդիսօնը իր վագօնում դանադան փորձեր կատարել: Փորձի համար ունէր նա, ի միջի այլոց, մի աման ֆօսֆօր (լուսածին): Մի անգամ յանկարծ դնացքի ժամանակ էդիսօնի վագօնը ճօճւեց. ամանով լուսածինը յատակի վրայ թափւեց, լուսածինն այրւեց և բոցն արագութեամբ բռնեց վագօնի ներսը: Աղմուկին վրայ հասաւ կօնդուկտօրը, և, կատաղած, առանց երկար մտածելու, դուրս ձգեց լուսամուտից էդիսօնի ամբողջ ունեցւածքը, դրա հետ միասին նաև տպագրական մեքենան. իսկ իրեն էդիսօնին բռնեցրով խրեց և վագօնից դուրս ձգեց: Այդպէս վերջացաւ ակամայից էդիսօնի առաջին ճարտարամիտ հնարագիտութիւնը:

Շուտով դրանից յետոյ էդիսօնին այնպիսի դէպք պատահեց, որից յետոյ նրա ամբողջ կեանքը նոր ընթացք ստացաւ: Իսկ այդ դէպքը հետևեալն էր:

Մէկ անգամ էդիսօնը լրագրերը ձեռքին կանգնած էր երկաթուղու կայարանում և սպասում էր գնացքին: Ահա գնացքը երևաց, իսկոյն կը մօտենայ կայարանին: Յանկարծ էդիսօնը նկատում է, որ երկաթագծերի վրայ զւարճանում է մի երեխայ, իսկ շոգեմեքենան արագ սլանում է և ահա ուր է, ուր չէ տակով կանէ երեխային... Էդիսօնը վրայ հասաւ և

քիչ էր մնացել գնացքի տակն ընկներ, վերցրեց մանկանը և մի թուխըով անցաւ երկաթուղու գծի միւս կողմը: Էդիսօնի կատարած այդ վեհ և համարձակ գործը մի վայրկեանում տարածեց ամբողջ քաղաքը: Փրկւած մանկան հայրը չէր իմանում, թէ ինչպէս և ինչով յայտնէ իր շնորհակալութիւնը. և ահա մտածեց նա Էդիսօնին սովորեցնել հեռագրական գործը—նա ինքը հեռագրական պաշտօնեայ էր: Էդիսօնը ուրախութեամբ ձեռք զարկեց այդ գործին և շուտով էլ եղաւ ինքն հեռագրական պաշտօնեայ, ամսական 50 ռ. ուճկով:

Այդ ժամանակ նա ընդամենը 16 տարեկան էր: Սակայն այս պաշտօնն էլ առաջին տարիներում Էդիսօնին պակաս տհաճութիւններ չը պատճառեցին: Ծշմարիտ է, նա ճշտապահ մարդ էր, բայց այնուամենայնիւ այդ հեռագրական պաշտօնեայի միակերպ, տիւր աշխատանքը նրա բնաւորութեան համապատասխան չէր: Փոխանակ միայն իր գործով պարագելու Էդիսօնը հանապազ մտածում էր զանազան մեքենաների մասին, նաեւ այն մասին, թէ ինչպէս անել, որ կարողանայ հնարել այն հեռագրական գործիքից աւելի լաւ և աւելի յարմարը, որի վրայ ինքը աշխատել է: Եւ ահա նա ըստ իր փայտեղիքի գործիքի զանազան յարմարութիւնները և բարելաւման մասին իշխանութիւնը դովում էր նրա այդ բոլոր օգտակար և խորագէտ հնարագիտութիւնների համար. բայց եթէ Էդիսօնը իր պաշտօնի մէջ անփութութիւնն էր ցոյց տալիս, իսկոյն հեռացնում էին:

Այդ պատճառով նա յաճախ դատարի գրպանով ստիպւած էր թողնել պաշտօնը և քաղաքից քաղաք թափառել նոր պաշտօն գտնելու համար: Այդպիսի երեւոյթները նրան չէին վնասում. ուժեղ կամքը, հազագիւտ—հնարագէտ խելքը և առանց յոգնելու աշխատելու ընդունակութիւնը ամեն ժամանակ փրկում էին նրան ծանր վիճակից:

Երբ նա 22 տարեկան դառաւ, տեղափոխւեց Նիւ-Իօրք, մտաւ ծառայութեան հեռագրական մի ընկերութեան մէջ, և այդ ժամանակներից սկսած նրա գործերը աւելի և աւելի լաւ էին գնում: Վերջապէս մի կտոր հացի համար ծանր կռիւ օրերը վերջացան, հասաւ եռուն գործունէութեան ժամանակը, որ տւեց աշխարհքին մի շարք նշանաւոր գիւտեր: Անցաւ էլի մի քանի տարի և Էդիսօնը ահագին գործարանի գլուխ դարձաւ, մի գործարան, որ իրականը կոչւում էր «ՆՈՐ ԳԻՆՏԻՐԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆ»: Այդտեղ Էդիսօնը շէջապատւած բազմաթիւ օգնականներով և բանաւորներով, աշխատում է անխոնջ կերպով յօդուտ մարդկութեան:

Հարստութիւնն և փառքը բնաւ չը փոխեցին Էդիսօնի բնաւորութիւնը. նա նոյնը մընաց, ինչ որ էր պատանի ժամանակը, երբ կարիքը և զրկանքները նեղում էին նրան իւրաքանչիւր քայլափոխում: Երբ մարդ ամեն ժամանակ նայում է այդ անխոնջ, տոկուն աշխատաւորի վրայ, երբ նա կեղտոտւած զգեստի մէջ, անմաքուր ձեռքերով և զգզւած մազե-

րով եզան նման աշխատում է իր առանձնա-
սեննակում օրական 18 ժամ, դժւարանում է
հաւատալ միանգամից, թէ սա կարիքներից
ճշդ, ած ամենասովորական վարպետը չէ, այլ
մեծ հնարագէտը, զիւտեր անողը, որի փառք
դղրդում է ամբողջ աշխարհը: Էդիսօնի աշխա-
տասիրութեանը, համբերատարութեանը և տո-
կունութեանը սահման չը կայ: Երբ զբաղւած
է լինում որևէ նոր գիւտ անելով, նա ընդու-
նակ է ամբողջ օրերով դուրս չը գալ իր ար-
հեստանոցից, մոռանում էր քունն էլ, կերն էլ,
ամենքին և ամեն բան, միայն թէ ձեռք բերէ
այն, ինչ որ մտածում է նրա անդուլ աշխա-
տող հնարագէտ գլուխը: Այսպէս, օրինակ, նա
մի անգամ 60 ժամ աշխատել է առանց հան-
գընտի և քնի և քնեց միայն այն ժամանակ,
երբ նրա մտածած մեքենան ոչ միայն պատ-
րաստ էր, այլ և յաջող կերպով փորձած:
Բայց դրանից յետոյ նա քնեց ամբողջ 36 ժամ
անընդհատ: Մի այլ անգամ այդ պատահեց նրա
հարսանեաց օրը. նրա բարեկամներից մէկը
անց կենալով Էդիսօնի արհեստանոցի մօտով,
տեսաւ այստեղ լոյս: Այս հանգամանքը շատ
զարմացրեց նրան. «Միթէ Թովմասը աշխա-
տում է մինչև իսկ իր համար այսպիսի հան-
գիստւոր օրում», մտածում էր բարեկամը:
Վերջինս բարձրացաւ սանդուղքով, և երբ ներս
մտաւ արհեստանոց, տեսաւ, որ հռչակաւոր
գիւտեր անողը ճշմարիտ որ ամբողջապէս խո-
րատուզած էր մի ինչ որ աշխատութեան մէջ:
— Բարեւ, Տօմ, ուրախ բացականչեց ներս

մտնող բարեկամը: Այս ինչ ևս շինում այստեղ
մինչև այժմ:

Միթէ դու տուն գնալու չես:

— Ժամի քանիսն է, հարցրեց Էդիսօնը,
աբորելով իր աչքերը:

— Արդէն կէս գիշեր է: Գնանք միասին:

— Ի՞նչ ես ասում, ասեց Էդիսօնը, կարծես
քնից էր զարթնում: Հարկաւոր է տուն գնալ.
ախր ես այսօր եմ ամուսնացել...

Այստեղ տեղը չէ խօսելու Էդիսօնի բոլոր ա-
րած գիւտերի մասին. առայժմ կը բերենք միայն
նրանցից ամենագլխաւորները. 1. Էլեկտրական
մեքենայ, 2. Էլեկտրական լամպ, 3. Եպադ-
րող ենդագիր, 4. Ընդ կաթարեղացործած
ենդախօս և, վերջապէս, 5. Փօնօգրաճ կամ
ինքնախօս մեքենայ: Վերջինի մասին Էդիսօնը
ասել է իր բարեկամներին հետեւեալը: Հեն շատ
մեքենաներ եմ հնարել, բայց սա (այստեղ նա
քնքշաբար ձեռքը դրեց Փօնօգրաճի վրայ) իմ
վերջին գաւալն է. ես կարծում եմ, որ նա կը
մեծանայ և իմ ծերութեան նեցուկը կը լինի:
«Զաւակը» ճշմարիտ որ «սոսն», «զարգա-
ցաւ» և անասելի փառք պատճառեց իր հոգեւոր
հօրը...

ԶՈՒԶԷՊՊԷ ԳԱՐԻԲԱԼԴԻ

(ծննդեան 100-ամեակի առթիւ)

I

Իտալիայի ազատագրական շարժման
մէջ հսկայական դեր է կատարել Գարիբալդին,

որին մինչև այս օր էլ պաշտօն է ամբողջ Իտալիան:

Ձուգէպպէ Գարիբալդին ծնւել է հիւսիսային Իտալիայի Նիցցա քաղաքում, 1807 թ. յուլիսի 22-ին:

Ձր նախած որ Ձուգէպպէի հայրը, ծովապետ լինելով, մեծ մասամբ տնից բացակայում էր, այնուամենայնիւ նա միշտ հոգ էր տանում լաւ կրթութիւն տալու իր որդուն:

Հին ժամանակների սովորութեան հետեւելով, հայրը յանձնեց իր որդու կրթութիւնը մի քահանայի: Կամենալով իր որդուն սովորեցնել նաև իտալերէն, հայրը հրաւիրեց մի ուրիշ ուսուցիչ՝ նախկին սպայի Արէնա անունով: Սա լեզուի դասերի ժամանակ միշտ կարդում էր Հոովմէական պատմութիւնից:

Այդ ընթերցանութիւնները մեծ ազդեցութիւն ունեցան երեխայի դաստիարակութեան վրայ:

Հօօր ու աշխարհակալ Հոովմի պատմութիւնը թողնում էր Ձուգէպպէի զգայուն սրտի վրայ անջնջելի հետքեր... Նա պիտմայ համեմատում էր նախկին ազատ ու զօրեղ Հոովմը ժամանակակից ստրուկ Հոովմի հետ, և նրա սիրտը լցւում էր անսահման վշտի դառնութեամբ...

Մանկութեան օրերում արդէն Գարիբալդին արտայայտում էր իր հերոսական բնաւորութիւնը:

Մի անգամ նա անցնում էր մի ջրանցքի մօտով, որի ափում նստած էին Կանայք ու

լաճք անում: Յանկարծ նրանցից մէկը շուրն է ընկնում: Ութ տարեկան Ձուգէպպէն առանց վայրկեան անգամ տատանւելու, մտնում է շուրք ու ազատում խեղդող կնոջ:

Գարիբալդիի բնաւորութեան բնորոշ գծերից մէկն էլ նրա առասպելական սէրն էր դէպի ծովը, դէպի ծովային ճանապարհութիւնները, որ ժողանդել էր իր հօրից:

Սկզբում նա հօր հետ էր ճանապարհորդում, իսկ յետոյ արդէն ինքը սկսեց մենակ պարապել ծովային առևտրով:

Սակայն առևտուրը նրա մեծ հոգու պահանջներին բաւարարութիւն չէր տալիս, նա շուտով հրաժարւեց ծովային թափառական կեանքից և շտապեց Մարսէլ տեսնելու հռչակաւոր Մաձինի հետ, որի յեղափոխական ծրարներին մասին նա արդէն լսել էր իր ճանապարհորդութիւնների ժամանակ (1831 թ.):

Մաձինին կամենում էր ընդհանուր ապստամբութեան միջոցով ազատել Իտալիան:

Գարիբալդին հաւանութիւն տւեց Մաձինի այդ ծրագրին և ամբողջ հոգով ներշնչեց նրա իրազեմբմանը:

Սակայն ապստամբութիւնը վիժեց, և բոլոր մասնակցողները, ի թիւս որոնց և Գարիբալդին, դատապարտուեցին մահաւան պատժի (1833 թ.):

Գարիբալդիին յաջողեց ազատել հալածանքից և մի քանի ժամանակ թափառելուց յետոյ, նա ճանապարհւեց Հաբսբուրգի Ամերիկա, ուր և մնաց մինչև 1848 թ., անընդհատ

մասնակցելով հանրապետականների կռիւներին միապետականների դէմ:

II

Երբ Գարիբալդին 1848 թ. հայրենիք վերադարձաւ, ամբողջ Ներսիսեան բռնկած էր յեղափոխական շարժումներով. Իտալիան էլ յետ չէր մնացել. այստեղ էլ քաղաքական շարժումները բռնել էին ամբողջ երկիրը...

Գարիբալդին անմիջապէս նետուեց կուրիաշոր և շուտով դարձաւ Իտալիայի ազատագրական գործի գլխաւոր ղեկավարը: Այդ օրւանից ծագեց ազգային երեսօսի աստղը, որ և այնուհետև մնաց միշտ փայլուն, միշտ վառ...

Գարիբալդին մինչև Իտալիայի ազատելը մղել է տասնեակ կռիւներ, և չընայած որ ամեն անգամ էլ նա գործ է ունեցել իր փորձերով կամաւորներից աւելի պատրաստւած ու աւելի զօրեղ թշնամիների հետ, չընայած որ յաճախ նա ստիպւած է եղել պատերազմի պատրաստութիւնները տեսնել թէ եւրոպական և թէ Իտալիայի իշխանութիւնների կառավարութիւններից գաղտնի,—այնուամենայնիւ նա միշտ էլ յաղթող է հանդիսացել, շնորհիւ իր ռազմական հանճարի, շնորհիւ այն ռզմորութեան ու անձնագործութեան, որով ինքն էր կռոււ և իր օրինակով գրաւում նաև իր կամաւորներին...

Եթէ Գարիբալդին նոյն իսկ պարտութիւն էր կրում, այնուամենայնիւ նա այնքան մեծ կորուստ էր պատճառում թշնամուն, որ վեր-

ջինիս տարած յաղթութիւնը Գիւրոսի յաղթութիւնն էր դառնում...

Ո՞վ է Գարիբալդին, հարցնում էր հռչակաւոր Վիկտոր Հիւգօն, զմայլած Գարիբալդին տարած յաղթութիւններէ: Մարդ է ու լիշ ոչինչ. բայց նա մարդ է բառիս ամենաբարձր մտքով: Ազատութեան մարդ, մարդասիրութեան մարդ: Ունի նա զօրք:—Ո՞վ. միայն մի բուռն կամաւորներ: Ունի նա ռազմամթերք: Ո՞վ. իսկ վառօդ: Միայն մի քանի տակառ: Թնդանօթներ: Այնքան, որքան խլած են թըշնամուց: Ինչու մն է նրա ոյժը. ինչն է պատճառը նրա յաղթութիւնների. ո՞վ է նրա նիզակակիցը: Ժողովուրդների հոգին:

Եւ արդարև եւրոպայի բոլոր ազգերի ընդհանուր համակրանքը Գարիբալդին կողմն էր. ամեն կողմից շտապում էին օգնելու նրան թէ փողով և թէ մարդկանցով. շատերը հրաժարւելով արդիւնաւոր պաշտօններից զալիս էին մտնում մեծ հայրենասէրի դրօշի տակ...

1849 թ. Հոկտեմբերի ապստամբութեան ժամանակ նա ջարդեց 8,000 հոգուց բաղկացած Ֆրանսիական զօրքը ու ազատեց Հոկտեմբ. տակայն շնորհիւ Մաձինիի, որ ապստամբների ղեկավարն էր, անհետատեսութեան, Հոկտեմբերին ընկաւ թշնամու ձեռքը...

1859 թ. Գարիբալդին իր «Ալպեան որսորդների» հետ նւաճեց Լոմբարդիան, իսկ 1860 թ. նա իր հռչակաւոր «հազարեակ»-ով գրաւեց ամբողջ Նէապօլիտանական թագաւորութիւնը՝ Միլիտան և Հարաւային Իտալիան:

Մնում էին թշնամու ձեռքին միայն Հոռվմը ու Վենետիկը: Հոռվի ազատութիւնը մայնաւանդ զբաղեցնում էր Գաբրիելիին, և նա անկարող լինելով երկար սպասել, 1862 թ. ձեռնամուխ եղաւ մեծ արշաւանքի, կուր նշանաբան ընդունելով՝ «Հոռվմ կամ մահ»:

Գաբրիելիին արդէն Հոռվմի մօտ էր, երբ Ասպրամօտէ լեռան ստորոտի տակ հանդիպեց... Իսալակյան կառավարութեան՝ Սարգիսի թագաւորի գօրքին, որ դուրս էր եկել ազգային ազատութեան հերոսի դէմ...

Գաբրիելիին, չուզենալով իր հայրենակիցներին արիւնը թափել, որոշեց կուից խուսափել, սակայն կառավարչական գօրքը իր հոգեբույժի հրամանատարի կարգադրութեամբ փամաշարկ տւեց հերոսի վրայ, երբ նա կանգնած էր իր գօրքի առաջ...

Գաբրիելիին վերաւոր ընկաւ, իսկ գօրքը անձնատուր եղաւ... Հերոսին ձերբակալեցին ու տարան Վիրինիսնօ ամրոցը...

Այսպէս անյաշող վերջացաւ Հոռվմի ազատութեան առաջին փորձը...

Աւելի բախտաւոր գտնւեց Վենետիկը: 1866 թ. Իտալական կառավարութիւնը պատերազմ յայտարարեց Աւստրիային և անմիջապէս հրաւիրեց Գաբրիելիին մասնակցելու կուին:

Մեծ հայրենասէրը, մոռացութեան տալով կառավարութեան իրեն հասցրած վերաւորանքը, ոգևորութեամբ նետուեց կուրի դաշտը, և կարճ ժամանակամիջոցում ապաւնեց Վենե-

տիկը ու իսկեց աւստրիացիներէջ ամբողջ Իտալական Տիրօլը...

Ի մեծ վիշտ Գաբրիելիի պատերազմը վերջացաւ միայն Վենետիկի ազատութեամբ:

Այնուհետեւ Գաբրիելիին մի շարք փորձեր արաւ Հոռվմը պատելու, բայց իզուր. ամեն անգամ էլ իտալական կառավարութիւնը, երկիւղ կրելով Փրանսիայից, արգելէր հանդիսանում հերոսի ազատարար ջանքերին...

Վերջապէս, երբ 1870 թ. բռնկւեց Փրանս-պրուսական պատերազմը, ինքը իտալական կառավարութիւնը, օգտուելով Փրանսիայի ծանր դրութիւնից, զբաւեց Հոռվմը...

Այսպէս վերջացաւ Իտալիայի ազատագրութեան գործը: Իտալիան ունէր իր մայրաքաղաքը. իր միակ քաղաքական պետը՝ նա սկսեց ապրել իր ազգային անկախ քաղաքական կեանքով...

Այնուհետեւ հայրենիքի ազատութեամբ երջանիկ Գաբրիելիին հեռացաւ խաղաղ սրտով իր Կապբերա կղզին՝ անցկացնելու իր ձերութեան օրերը...

1882 թ. յունիսի 2-ին Գաբրիելիի մահւան տխուր գոյժը շանթահարեց ամբողջ Իտալիան. երկիրը ընկղմւեց խոր սգի ու ողբի մէջ...

Երախտագէտ հայրենիքը մեծ շքով ու հանդիսաւորութեամբ թաղեց ազգային հերոսին, և մինչև այսօր էլ ամեն առիթից օգտուում է յայտնելու իր յարգանքն ու պատիւը մեզ հայրենասէրին...

Ժողովուրդը պատել է հերոսի անունը բազմաթիւ հրաշագեղ առասպելներով և պաշտում է նրան սրբի տեղ... Այսօր էլ գեռ կարելի է Իտալական գիւղացիների խրճիթներում տեսնել Գարիբալդիի պատկերը Աստուածամոր պատկերի կողքին...

Յովս. Թաղէոսեան

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԵԱՆ

Աղայեանը ¹⁾ ծնւել է 1840-ին, Թիֆլիսից ոչ հեռու գտնւող Բօլնիս գիւղում: Առաջին ընթերցանութիւնը նա սովորել է Շամշուղա գիւղի քահանայից: 1853-ին նա մտնում է Ներսիսեան դպրոցը, այնուհետեւ մի տպարանական ձուլարան՝ իբրեւ աշակերտ, ուր Համբարձում Էնֆիաճեանցի հովանաւորութիւնն ու խրախուսանքը նրան ասպարէզ են տալիս առաջ գնալու Էնֆիաճեանի շնորհիւ Աղայեանն ընկնում է իր ժամանակի առաջաւոր մարդկանց՝ Ախվերդեանի, Մարկոս Աղաբէգեանի և այլոց շրջանը: Այդտեղ ահա, տպարանում ծառայելիս, նա տպում է իր անդրանի երկը, 1862 թ. «Մեղուի» մէջ: Աղաբէգեանի խորհրդով, արհեստն ու ուսումը կատարելագործելու համար, Աղայեանը թողնում է իր արդէն ասպանով պաշտօնը և գրեթէ առանց որեւէ միջոցի ուղևորւում Ռուսաստան, ուր Մոսկւայում կրկին մտնում է տպարան

գրաշարութեամբ ապրելու և միաժամանակ ուսումը կատարելագործելու նպատակով:

Մի քանի տարի շարունակ Մոսկւայում և Գետերբուրգում փոխ առ փոխ ապրելուց և արհեստի մէջ կատարելագործելուց յետոյ, Աղայեանը վերջապէս ընկնում է Եգեանի շրջանը: Վերջինի մօտ այդ ժամանակ ժողովներ էին տեղի ունենում, ուր ուսանողները պարտաւոր էին գրաւոր շարադրութիւններ կարդալ թէ անձնական զարգացման և թէ մանաւանդ նորարոյս լեզւի մշակման համար: Այդ ժողովների արդիւնքն է ահա Աղայեանի առաջին յայտնի աշխատութիւնը. «Արուիւն և Մանուէլ»:

1870-ին Աղայեանը հրաւիրւում է Ախալցխա՝ ուսուցիչ, այսեղից էլ Ալեքսանդրօպօլ, որպէս տեսուչ, ապա նոյն պաշտօնով տեղափոխւում է Երևան և Շուշի: Այնուհետեւ նա նշանակւում է Թիֆլիսի նահանգում թեմական տեսուչ: Ապա հինգ տարի շարունակ խմբագրում է «Աղբիւր» մանկական թերթը, ուր մի կողմից նա սքանչելի լեզուով խօսում է մանուկների հետ, իսկ մեծերի բաժնում, գրում և արժանօք մանկավարժական և լեզւական խնդիրներ: Այդ տարիների արդիւնքն է ահա նրա սկսած կռիւը «ու»-ի դէմ, որի շնորհիւ այսօր շատերը հետեւելով Աղայեանին, գրում են միայն «ու» այնտեղ, որտեղ «ու» կարդացւում է «վ»: Աղայեանի գործերից յայտնիներն են. «Արուիւն և Մանուէլ» և «Երկու քոյր».— Մակայն իբրեւ մանկական

¹⁾ «Հայ Հեղինակներ» եր. 129:

գրող նա իր նմանը չունի մեր գրականութեան մէջ. «Անահիտը», «Տորք Անգեղ», «Արեգնադան», «Օձամանուկ», «Արեհատ» և «Արեամանուկ» մեր մանուկների ընթերցանութեան ամենալաւ գրածքներն են, չը հաշւած նրա միւս փոքրիկ և հրաշալի ստեղծագործութիւնները արձակ թէ չափաբերական: Աղայեանի դասագրքերը իրանց նմանը չունին մեր գրականութեան մէջ:

Քիչ գործիչներ կարող են պարծենալ, որ իրանց կենդանութեան ժամանակ այնքան սիրւած ու յարգւած լինին, ինչպէս Աղայեանը:

Այժմ նա ուսուցչի պաշտօն է վարում Բագուում:

Վ Ր Թ Ա Ն Է Ս Փ Ա Փ Ա Ջ Ե Ա Ն

Հայոց նորագոյն գրականութեան մէջ իր պատւաւոր տեղն ունի Վրթմանէս Փափագեան իբրեւ վիպագրող կամ աւելի ճիշտ կը լինի ասել՝ Թիւրքահայկական կեանքը պատկերացնող:

— «Ութսունական թուականների երկրորդ կէտից, ասում է Լէօ ¹⁾», Վ. Փափագեան երկաց «Աշակում» նախ և առաջ իբրեւ թիւրքաց Հայաստանը նկարագրող մի ճանապարհորդ, որ նամակների մի երկար շարքի մէջ նկարագրում էր ժողովրդի կեանքը, լուսաբանում էր նրան

¹⁾ «Ռուսահայ ցրականութիւնը» եր. 328—340:

շատ կողմերից: Ապա պ. Փափագեան փորձեց վէպիկների ու պատկերների ձևով տալ իր ունեցած տեղեկութիւնները: Այդ ճիւղի մէջ էլ նա աշողութիւն գտաւ. նրա պատմածքներն ու պատկերները մեծ հետաքրքրութեամբ էին կարդացւում. մի քանիսը տպւեցան առանձին գրքոյկներով, ապա հաւաքւեցան մի հատորի մէջ, որ լոյս տեսաւ Մօսկայում 1891 թ. և տարածեց կարճ միջոցում:

Այդ պատկերների մէջ պ. Փափագեան գեղեցիկ կերպով պատկերացնում է այն բռնութիւններն ու հարստահարութիւնները, որ կրում են թիւրքահայերը — («Ենիշերի», «Ճըզնաւոր Եղօ», «Լալօ» և այլն):

«Բայց միայն թիւրքահայերը չէին պ. Փափագեանին նիւթ մատակարարողը. ապրած լինելով Պարսկաստանում և ճանապարհորդելով ուրիշ տեղեր, նա ծանօթութիւն ունի այն իորհրդաւոր ցեղի հետ, որ յայտնի է գնչու կամ բօշա անունով: Եւ ահայդ շրջաններից էլ նա տեսել է պատկերներ: Նա առաջինն էր, որ մեր գեղարւեստական գրականութեան մէջ մտցրեց բօշաների կեանքը «Խաթ-Սարա» պատմածքով:

Աւելի մեծ ծաւալով գրածքներից յայտնի է «Էմմա» վէպը և «Ժայռ» պիէսը:

Վ. Փափագեան ծնւել է 1866 թ. Վան քաղաքում, ուսել է Գեորգեան ճեմարանում, իսկ բարձրագոյն կրթութիւնն ստացել է Շվեյցարիայում: Բացի գեղարւեստական գրականութիւնից աշխատել է և լրագրական ասպա-

ընդունւմ: Նա եղել է խմբագիր «Շաւիղ» թերթի, որ լոյս էր աննում Պարսկաստանում և խմբագրութեան անդամ է եղել «Արձագտնքի», Արշալոյսի»:

Ներկայումս նա ուսուցչի պաշտօն է վարում Երևանում:

ԳԻՐ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

ՋՐԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑԱՐԱՆՆԵՐ 1)

Ջրի ժողովրդական ընթերցարան բաց անելու համար անհրաժեշտ է տեղական նահանգապետի թոյլատուութիւնը: Այդպիսի գրադարան բաց անելու համար դիմում անել կարող են՝ 1) մասնաւոր մարդիկ, — մէկը կամ մի քանիսը, 2) բոլոր հասարակական և դասակարգային հիմնարկութիւնները, ինչպէս, օրինակ, նահանգական և գաւառական գեմատւօնները, քաղաքային վարչութիւնները, գաւառական և գիւղական համայնական ժողովները. ազնւականների ժողովները, մէշչանական և համբարական վարչութիւնները և այլն, 3) բարեգործական ընկերութիւնները, ժողովարանները, գրադարանները, ընկերութիւնները, ժողովըր-

դական դասասխսութիւններ կադակերպող անձնաժողովները և այլն, և 4) արդիւնաբերական, առևտրական, գիւղատնտեսական, երկաթուղային ընկերութիւնները կամ միութիւնները, գործարանների վարչութիւնները և այլն:

ԻՆՁ ԵՒ ԻՆՁՁՊԵՍ ՊԵՏԳ Ե ԿԱՐԴԱԼ

1. Որպէսզի գիրք կարդալն օգտակար լինի, հարկաւոր է այդ կատարել կարգով, որոշ ծրագրով: Եթէ մարդ գրքեր լաւ ճանաչող ծանօթ չունի, որի խորհրդով կարողանայ ընտրութիւն անել գրքերի մէջ և կարդալ, այդ դէպքում պէտք է ձեռքում ունենալ կարդալու գրքերի ցանկ և դրա միջից ընտրութիւն անել:

2. Երբէք չը պէտք է կարդալ այնպիսի գրքեր, որոնք թւում են անհասկանալի: Անհասկանալի գրքեր կարդալ — ի զուր ժամանակ կորցնել է նշանակում:

3. Երբ կարդում ես այնպիսի հարցերի մասին, որոնք դեռ ծանօթ չեն, անհրաժեշտ է ձեռքի տակ ունենալ բառեր բացատրող գրքեր, որպէսզի անհասկանալի խօսքեր չըմբան:

4. Որեւէ լուրջ գիրք կարդալիս, անհրաժեշտ է արտագրել այն բոլորը, որ գիրքը հասկանալու համար ընթերցողին թւում է խիստ կարեւոր: Գիրքը կարդալուց յետոյ շատ կարեւոր է համառօտ կերպով յիշատակարանում նշանակել, թէ ինչի մասին և ինչ է

1) «Нар. Кал.»

հրանում գրւած: Մովորաբար մարդ շատ գիրք է կարդում, բայց ինչպիսի էլ լաւ յիշողութիւն ունենայ, այնուամենայնիւ կամաց-կամաց կը մոռանայ կարդացածը: Եթէ նա պահէ իր մօտ գրքից քաղածները և կարդացածի համառօտ բովանդակութիւնը:

5. Համարեա իւրաքանչիւր գրագէտ մարդ պարտաւոր է գիրք գնել և այդ թէկուզ իր վերջին կօպէկներով: Միայն ընտրութեամբ պէտք է գնել:

ՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ

Հայ պարբերական թերթերի թիւը (1907 թ. Հոկտ. 1-ին) հասնում է 36-ի ¹⁾, այն է.

Ա. Պօլսում—Արեւիք, Բիւզանդիոն, Բիւրակն, Հոյս, Ծաղիկ, Մէճմուլայի Ախպար, Մանշումէի Էֆքիար:

Թ. Իճիսում—Կովկասի Առաւօտ, Մշակ, Շաւիղ, Հասկեր, Աղբիւր, Յուշարար, Նաթաբալա:

Բ. Բուրսում—Հայրենիք, Ազգ, Ձայն Հայրենակց, Կոչնակ:

Ե. Եօրկում—Երևտադր Հայաստան:

Յ. Էդեսում—Քաղաքացի:

Զ. Զմիւռնում—Արարատ:

Ս. Սեբաստիայում—Ազատ Խօսք, Շիրակ:

Գ. Կաթիւում—Ազատ Բէմ, Լուսաբեր:

Դ. Դիլիսում—Ռազմիկ:

1) «Բազմալէպ» 1907 № 9—10:

Վ. Վանայում—Իրաւունք:

Ժ. Երևանում—Դրօշակ:

Պ. Պարիզում—Հնչակ, Անահիտ, Բանասէր:

Մ. Մարտում—Արմէնիա:

Ջ. Ջմիւռնիայում—Արեւիկան Մամուլ:

Վ. Երեւանում—Բազմալէպ:

Վ. Սեբաստիայում—Հանդէս Ամսօրեայ:

Ն. Նոր—Նախիջեւանում—Նոր Կեանք:

ԿՈՎԿԱՍԱՆԱՅ ՕՐԱԹԵՐԹԵՐԸ

1906 թ. Յունւարից մինչև 1907 թ. Հոկտեմբեր ամիսը Կովկասում լոյս են տեսել և գեներալ Նահանգապետի կարգադրութեամբ դադարել 13 հայերէն օրաթերթ, այն է՝

I Յառաջ № 1—76. Ալիք—83. Զանգ—21: Երկիր—70. Ժամանակ—4+71: Փայլակ—26: Ժայռ—23: Խարիսխ—44: Արօր—13, ընդամենը՝ 9 թերթ:

II Կայծ, Նոր Խօսք:

III Պայքար, Ազադայ:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԻՏ

Տեղի սղութեան և մամուլի ներկայ պայմանների պատճառով ստիպւած ենք բաց թողնել մի շարք յօդածներ ու կենսագրականներ, որոնք պատրաստւած էին յատկապէս «Լոյսի»

համար 1), Առանց դրան էլ 1908 թ. «Լոյս» արգէն մի այնպիսի ծաւալի է հասած (308 երես), — որպիսին չէ ունեցել և ոչ մի «օրացոյց»:

Տպագրած յօդածներն ու տեղեկութիւնները կազմելիս օգտուել ենք գլխաւորապէս հետեւեալ հրատարակութիւններէց:

Ռուսերէն 1) «Народный Календарь» 2) «Сборникъ Сѣтеля», 3) «Рус. Календаръ» 4) «Кавказскій Календаръ», 5) «Всеобщій лендаръ», 6) «Женскій Кал.» և այլն:

Դերմաներէն 1) «Taschen-Kalendar» հրատարակական սօցիալիստ. կուսակցութեան, 2) «Arbeitez Notig Kalendar» հրատ. գերման. սօց. դեմ. կուսակցութեան, 3) «Ostereichischer Arb. Kal.» հրատ. սօց. դեմ. կուս. 4) A. Hartleben's «Statistisches Taschenbuch», 5) Prof. Juraschek. «Stätistische Tahellen», 6) Kürschners «Jahrbuch» և այլն:

Ֆրանսերէն 1) «Almanach Hachette», «Almanach Romand» և այլն:

Տեխնիքական անյարմարութիւնների պատճառով աւելորդ ենք համարել իւրաքանչիւր հատածի և տեղեկութեան տակ առանձին յիշել աղբիւրը, բաւականանալով վերեւում դրած ընդհանուր յիշատակութեամբ:

1) Անցեալ տարւայ «Լոյս» դրպանի օրացոյցը կօնֆիսկացիայի (գրաւման) ենթարկւեց իշխանութեան կողմից և խմբագիր Ե. Թոփչեանն էլ պատարաստաբանութեան է կանչւած 120 յօդածով:

հայոց հոգեւորականութիւնն ու Լիկեդեցիները. 170—180:

VII Պետերիւնցի Եւրօք. — Ինչ է պետութիւնը — Ն. Նովոօթորոսկու: Ինչ է ժողովրդավետութիւնը Վ. Գոլուբեվի: Պետական սղմը գլխաւոր երկրներում. եր. 180—188:

VIII Հոգայիկն Խարցի Եւրօք. — Հոգ և Երկրութիւն — Պեչկոսնովի: Ինչպէս են բաժնւում հողերը: Համայնական և մասնաւոր հողերի միջև: Դրւագ. և աղնակ. բանի: Երկրներում: Ռուսահայոց վանքակալութիւնը: Հոգատիրութիւնը Թիւրքիայում, 188—205:

IX Հաւաքութեան Եւրօք. — Հաւաքայի համալսարան: Սօց. համալսարաններ: Շտուտգար — համալսարան. եր. 205—224:

X Հայկական Խարց. — Երեսուն տարի: Բերլին: Ծրագիր հայկական ինքնավարութեան: Հայ պատմութեան. բոլորքը: Մեղծ Հայ — Բրիւնսվիկ: Ինչու սկսանք — Ներսէս Խարթ: Եւրոպան և հայերը Է. Բերնշտեյն: Հայի. հարցը և սօցիալիզմը — Պ. Լաւր: Սօց. զարգացման հայերի մէջ — Փօրէսի: Երկրան անկախութիւն — Կ. Կառնցիւս եր.

Խարց. — Թիւրքիայում: Հայերը Կովկասում: Հայերի անցեալից — պրօֆ. Բուզգէ: Երեսնական հայերը — Հելլենիստի: Հայերի պ. հոս — Միլլերի, եր. 254—259:

XII Մեք. Եւրօք. — Վրացիները: Խարց. եր. 259—263:

XIII Կուսակցութիւններ. — Արմէնականները: Հնչակեանները: Դաշնակցականները, եր. 263—279:

XIV Լեւնագրական. 1 Գուտաներերդ
Տօլտոյ, 3. Էդիտօն, 4. Գարիբալդի, 5. Ղ.
դայիան, 6. Վ. Փափազեան, եր. 279—304:

XV Պիւր եւ ժողովուրդ.— Ձրի ժող
վերդական ընթերցարաններ: Ինչ և ինչս
պէտք է կարգալ: Հայ պարերական մամու
կովկասահայ օրաթերթերը, եր. 304—307:

XVI Խաբազուրեան կադէից—307—

Վանառում է 1908 թ.

„ԼՈՅՍ“

Պատի օրացոյցը բոլորովին նոր բովան-
դակութեամբ: Տախտակը 8 գոյնով աը-
պած՝ գիւղացիութեան ու բանուորու-
թեան էմբլէմը հայ կնոջ հետ միասին:
Երեսը՝ Գէորգ Չառուշի պատկերը՝ Յա-
ւելում գրեթէ—«Գրական-գիտական ժո-
ղովածու»: Գինը էժանացրած՝ 40 կոպ.

Գ Ր Պ Ա Ն Ի Օ Ր Ա Յ Ո Յ Ի

Դիմն է 20 կոպ.

Դիմն՝ Тифлисъ, Мадатовская 5. Е. Топ-
чяну կամ գրավաճառներին:

6701

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0032009

